

Библиотека Фило-
зофског факултета

0-890

...451.1+894.511

YU ISSN 0350 2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA
22001. XXXIII. évf. 1. sz. ÚJ FOLYAM VII. évf. 1. sz.

ÜNNEPI SZÁM
PENAVIN OLGA ÉS SZELI ISTVÁN
TISZTELETÉRE

2001.

1.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA
2001. XXXIII. évf. 1. sz. ÚJ FOLYAM VII. évf. 1. sz.

ÜNNEPI SZÁM
PENAVIN OLGA ÉS SZELI ISTVÁN
TISZTELETÉRE

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIEN STUDIES

Az Újvidéki Egyetem
Bölcsész tudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

Kiadja a Magyar Tanszék
A Szerb Köztársaság Tudományügyi
és Technológiai Minisztériuma,
az Illyés Közalapítvány, valamint a

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

és a

MINISZTERIUMA

támogatásával.

Felelős szerkesztő: Bányai János,
főszerkesztő: Gerold László,
szerkesztőbizottság: Bori Imre, Láncz Irén, Papp György
és Utasi Csaba

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: Gerold Ákos

Szerkesztőség: BTK., Magyar Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Stevana Musića 24.,
tel.: (021) 58-673, e-mail: hungar@unsff.ns.ac.yu
Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 064/14 10 272
VERZAL Nyomda, Újvidék, tel.: (021) 390-945
Készült 2001-ben 200 példányban

TARTALOM

KÖSZÖNTŐK

PAPP György: Nyelvészeti iskolát teremtett hagyományainkból – a 85 éves Penavin Olgáról	7
GEROLD László: Szolgálat és alázat - a 80 éves Szeli Istvánról	10

TANULMÁNYOK

JUNG Károly: Nyugat-magyarországi horvát epikus ének Rákóczi fogságáról és szökéséről	13
HÓZSA Éva: Miféle legendák Mándy legendái	29
GEROLD László: Drámai költeményből előadásszöveg(ek)	42
RAJSLI Ilona: Életképek Kórógy vidékéről a XIX. századból	50
MOLNÁR CSIKÓS László: Regionalitás és köznyelviség napjainkban ..	77
ANDRIĆ Edit: Lexikalizált objektum nominativusban	83

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

CSEH Márta: A manó szó frazeológiai vonatkozásairól	91
LÁBADI Zsombor: Élettörténet és önazonosság	95
BÁLIZS Jutka: Az anyanyelv és a környezetnyelv fejlesztése szülői szemmel	101

SZEMLE

A magyar színkritika kezdetei 1790-1837 I-III. (GEROLD László)	105
Varga Imre-Pintér Márta Zsuzsanna: Történelem a színpadon (BENCE Erika)	108
Trón Viktor: Fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan (ANDRIĆ Edit)	117

SADRŽAJ

ČESTITKE

Derđ PAP: O našoj tradiciji iz koje je nastala lingvistička škola – O osamdesetpetogodišnjoj Olgi Penavin	7
Laslo GEROLD: Služba i pokornost – O osamdesetogodišnjem Išrvanu Seliju	10

STUDIJE

Karolj JUNG: Hrvatska epska pesma iz zapadne Mađarske o Rakocijevom zatočeništvu i bekstvu	13
Eva HOŽA: Kakve su to legende legende Ivana Mandija	29
Laslo GEROLD: Pozorišni tekst(ovi) na osnovu dramske poeme	42
Ilona RAJŠLI: Slike iz života okoline Koroda iz XIX veka	50
Laslo MOLNAR ČIKOŠ: Regionalizam i govorni jezik danas	77
Edita ANDRIĆ: Leksikalizovani objekat u nominativu	83

KRAĆA SAOPŠTENJA

Marta ČEH: Reč „mano” u frazeologizmima	91
Žombor LABADI: Životopis i samoidentitet	95
Jutka BALIŽ: Razvoj maternjeg jezika i jezika društvene sredine iz aspekta roditelja	101

PRIKAZI

Počeci mađarske pozorišne kritike 1790–1837 I–III. (Laslo GEROLD)	105
Imre Varga–Marta Žužana Pinter: Istorija na pozornici (Erika BENCE)	108
Viktor Tron: O novom pravcu u strukturalnoj gramatici zvanom „Head-Driven Phrase Structure Grammar” (Edita ANDRIĆ)	117

CONTENTS

CONGRATULATIONS

György PAPP: She Created a Linguistic School out of Our Traditions – On the 85-year-old Olga Penavin	7
László GEROLD: Service and Humility – On the 80-year-old Szeli István	10

STUDIES

Károly JUNG: A West Hungarian Croatian Epic Poem about Rákóczi's Captivity and Escape	13
Éva Hózsza: What Sort of Legends are Mátyás's Legends	29
László GEROLD: A Dramatic Poem Turned into Script(s)	42
Ilona RAJSLI: Life Scenes from the Vicinity of Kőrógy in the 19th Century	50
László MOLNÁR CSIKÓS: Regional and Standard Language Features Today	77
Edit ANDRIĆ: Lexicalised Object in Nominative	83

SHORT PUBLICATIONS

Márta CSEH: On the Phraseological Connections of the Word Goblin	91
Zsombor LÁBADI: Life Story and Identity	95
Jutka BÁLIZS: Mother Tongue and Second Language Development Seen with Parental Eyes	101

REVIEW

The Beginnings of Hungarian Drama Criticism 1790-1837 I-III (László GEROLD)	105
Varga Imre – Pintér Mária Zsuzsanna: History on Stage (BENCE Erika)	108
Viktor Trón: Head-Driven Phrase Structure Grammar (Edit ANDRIĆ)	117

12981

AMB. OP.

MŰVÉSZETI ISKOLÁT TEREMTETT HAGYOMÁNYAINKBÓL*

A 85 éves Penavin Olga köszöntése

Itt és most dr. Penavin Olgát köszöntjük, a Tanárnőt, nagybetűsen, mi oly sokan, nyelvészek és irodalmárok, magyartanárok, a nyelvvel, a születő és örökül hagyott szövegekkel bíbelődők. Az ő nyolcvanötödik születésnapját ünnepeljük, nem az egyszeri, a múltó pillanatot, hanem a köszöntés okán egész dolgozó életét, a magyar tudományosság egészébe épülő, értékes szerzősége, mindazt, amit megteremtett.

Mi egy életmű? Miből áll össze egy pályakép? Örökségből, alkotásból és szerencsés esetben örökléshagyásból. Tudom, megrovóan gondol majd rám, mert ő már közülünk való, velünk él és dolgozott több mint 50 éve már, de mégis kimondom, az ő „hozománya” öröksége messzi tájról való, és a még 80 éves Penavin Olgát köszöntő Benkő Lóránddal együtt elmondhatjuk: Szerencsénknek kell tekintenünk sorsát, amely őt elhozta közénk – Debrecenből, amelyben Csokonai bölcsője ringott, amely mindig hazája volt a nyelvvel, a népnyelvvel való törődésnek, ahol a szólásaink avatott ismerője, O. Nagy Gábor is született, ahol nagy nyelvészünk, Csűry Bálint teremtett oktató, kutató máig ható nyelvészeti iskolát, és adott tanárként ünnepeztünknek is életre szóló példamutatást, a nyelvet a nyelvközösséggel együtt történő megismerésben, elvekben és módszerekben egyaránt.

Örökségének elérkezett csakhamar, már 1947 táján az első próbája, amikor felvállalt hazájának, közösségének feladataival kellett szembesülnie: Hogy itt szinte minden nyelvészeti, néprajzi munka végezetlen, hogy rendkívül értékek élnek még peremnyelvközösségeinkben feltáratlanul, a még akkor bejárható nagytájak, Bácska, Bánát, székely telepek, Baranya, Szlavónia, Muravidék tagoltságában is más-más lehetőségekkel, gondokkal. Mindez egyszerre jelentett szinte nyelvtörténeti módszerekkel feltáráható archaikus állapotokat és a szüntelen migrációk szülte bonyolult, új módszereket igénylő egymásrérétégződést, szinte pontszerű, településenkénti változatosságot.

Mivel még „szendergő”, de a változások miatt nagyon bomlékony állapotokról, hagyományokról volt szó, egyszerre kellett több feladatot megold-

* A köszöntő a 2001. szeptember 28-i Csépe Imre Emléknapon hangzott el.

A szám nyomdai munkálatai során kaptuk a szomorú hírt, hogy Penavin Olga november 25-én elhunyt. Nyugodjék békében! Munkásságával egyik következő számunkban foglalkozunk.

dani: gyűjteni, minden területen gyűjteni feldolgozva közzé tenni, értékelni, a gyűjtőtevékenységet megszervezni és a tapasztalatokat a nyelvtudomány általános eredményeihez felzárkóztatva összegezni.

Tanulságos lenne egyszer egy térképet rajzolni, milyen településeinken járt, gyűjtött ünnepeltünk, Lendvától Magyarittabéig, Horgostól Maradékig, vagy éppen Székelykevéig. Nemigen maradna fehér folt ezen a térképen. Járt, és vitt bennünket a Muravidékre, Kórógyra, Szlavóniába, a székely falvakba, Horgosra, Adorjánra, a Szerémségbe, és mi szinte játszva megtanultunk életre szóló dolgokat: Nyelvi, emberi kontaktusokat teremteni, kis és nagy közösségeket megismerni és megszeretni, konkrétumokat, a tapasztalhatókat meglátni, a későbbi szempontokhoz is illeszkedően felgyűjteni. Így lett ő az egész magyar nyelvterület egyik legjelesebb gyűjtőjévé, kitartó szívóssággal, törekeny természetét meghazudtoló erővel.

És aztán kezdett beérni a nagy alapozás, ma már kapitális művek sorával, tanulmányok sokaságával mérhető ez a termés:

– Nyelvatlaszokkal, amelyek felölelik a néhai Jugoszlávia egész magyarságának minden életterét, merített a szakterületi hagyományokból, de továbbgondolta is azokat, a területi jelenségek kezelésében, a bemutatás gazdaságosságában.

– A szótárakkal, szójegyzékekkel, például az élete fő művének tekinthető Szlavóniai szótárral, amelynek nemrégiben vehettük kezünkbe új kiadását, az ősi telephelyen élő magyarság teljes világképét, enciklopédiáját, amelynek sorsát nem egyszeri időmetszetben, hanem szüntelenül, még apokaliptikus menekülése idején is nyomon követte, említhetnénk még a Székely szójegyzéket is.

– A vajdasági helységek földrajzi neveinek adattár-sorozatával, amelynek koncepciója a Magyarországon is meginduló megyei helynévgyűjtéshez illeszkedett, de kialakította több eredeti sajátosságát, helytörténeti, néprajzi, szociolingvisztikai tartalmi elemeit. A nyugati területek kivételével elkészült az egész Bácska Bácsstopolyától Bácskertesig, Doroszlóig, a többi, főleg az érintetlen bánáti területek folytatása a mi fájón sürgető feladatunk.

Szükségszerű volt számára a felismerés, hogy a szalagok százain megörökített világunkat nemcsak nyelvében, de néprajzában is érdemes feltárni, és micsoda „melléktermékek” születtek egymás után:

– A jugoszláviai magyar népmesék, amelyeknek aztán a gyermekeknek átdolgozott két változata is megjelent, kimeríthetetlen nyelvjárási, folklorisztikai kincseshányaként.

– A népballadák, mondák, legendák, történetek, népdalok stb.

– A szociográfiai színezetű művek, írások, mint amilyen *A nagycsalád-szervezet Szlavóniában* című monográfiája.

Tudjuk, ott áll szekrényében a megálmodott, koncepciójában megfogalmazott délvidéki magyar frazeológiai szótár, vajdasági tájszótár s talán más művek is.

Igen, munkássága még évtizedekig lesz meghatározó. Ő meglátta, hogy a megváltozott nyelvi körülmények megváltozott elvekkkel, szempontokkal járnak együtt. Azt is tudta már a hatvanas évek elején, hogy nem csak nyelvjárásokat, hanem minden tapasztalhatót fel kell gyűjteni és minden nyelviséget érintő jelenségre, gondra fel kell figyelni, megálmodva már akkor a szociolingvisztika teljességét.

Azzal természetesen neki is szembe kellett néznie, hogy minden feladatnak nem lehet a végére járni, de egyet ki kell mondanunk: amit ő rögzített, felmért, közölt, az folytatható, ahhoz a jelent hozzá lehet illeszteni, még ha valaki divatosabb iskolák vonzásában másként is gondolkodik.

Születésnap köszöntőnk nem jelenti, nem is jelentheti ennek az életműnek a lezártságát. Reméljük, A vajdasági népi növénynevek könyve már a nyomdában van, hamarosan olvashatjuk. Kívánunk neki ehhez, mindenhez jó egészséget, sok születésnapot.

PAPP György

SZOLGÁLAT ÉS ALÁZAT

A 80 éves Szeli István köszöntése

Ha áttekintjük a most 80 éves tanár, közéleti ember, tudós Szeli István életét és munkásságát, nyilvánvaló: életútja is, pályája is jellegzetesen vajdasági magyar értelmiségi életutat és pályát példáz.

Születése szinte évre egybeesik a politika döntése nyomán magára maradt vajdasági magyar ember, kultúra, irodalom – hogy egyáltalán legyen s megmaradjon – óhatatlan eszmélésének a XX. század harmadik évtizedére eső kezdetével. Gyermekkorát, diákságát, ifjúságát a 30-as évek körülményei (diktatúra, gazdasági válság) gyorsan kiközösítették abból a kispolgári jómódból, mely zavartalan cseperedést biztosíthatott volna számára. Mivel állami rendeletre Zentán is megszűnt a főgimnázium, és a gazdasági válság a Szeli családot sem kímélte meg, Szeli István kereskedőinasnak állt, és a szabadkai főgimnáziumba csak három évi kitérő után – odahagyva a kereskedőinaságot – íratkozhatott be. Ez után következett a pesti Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-szerb szaka, amit a háború miatt nem fejezhetett be. A pesti tanulmányokat csak az 50-es évek legvégén folytatja, miután 1945-től már volt újságíró, tanár a gimnáziumban és a tanítóképzőben, gimnáziumigazgató, járási tanfelügyelő, tartományi pedagógiai tanácsos, hogy 1962-ben végre pályája révbe érkezzon a Magyar Tanszéken, melynek előbb előadójaként, majd 1962-ben doktori munkájának megvédését követően rendkívüli, 1974-től pedig rendes egyetemi tanáraként oktasson elsősorban XIX. századi magyar irodalomtörténetet, de világirodalmat is, miközben arra is volt érkezése, hogy 1969-től megszervezze, vezesse a Hungarológiai Intézetet. Amikor pedig 1976-ban az Intézetet beolvasztották a Bölcsészettudományi Karba, fuzionált a Magyar Tanszékkal, Szeli István három éven át igazgatta a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetét. Innen ment nyugdíjba 1983-ban.

Annak ellenére, hogy az iménti élet- és pályarajz közel sem mondható teljesnek, több mozzanata említetlen maradt, remélem, kiteszik, miért tekinthető jellegzetesen vajdasági magyarnak, ha úgy tetszik, örök kisebbséginek Szeli István nyolc évtizednyi útja. Mert védhetetlenül ki volt/ ki van szolgáltatva a történelem szeszélyének, nem véletlen, hogy Szeli István több könyvének már címében ott található a történelem szó (emlékeztetnék: 1981-ben megjelent gyűjteményes kötete: *Történeő történelem*, szerb nyelvű tanulmánykötete élén *Történelmi és irodalmi párhuzamok* cím áll, önéletrajzi interjúkötetét *Így hozta a történelem* címmel jegyzi a Szeli-bibliográfia).

s mert épp kiszolgáltatottságából adódóan csak kényszerkítérők után jutott el oda, ahol hajlama, képessége szerint helye van, ahol leghasznosabban tevékenykedhet. Talán épp a történelemtől való fokozott függéssel magyarázható, hogy tanulmányaiban, könyveiben Szeli István mindig egyszerre gondolt a történelmi perspektívára és azokra a pillanatnyi feladatokra, kötetésekre, melyekről egy kisebbségi íróember egyszerűen nem feledkezhet meg. Alkalmasint ennek következménye, hogy Szeli tanár úr figyelme, mint ezen a tájon számos elődjének és kortársának, tanítványának is, nem állapodhat/ott/ meg a számára legkedvesebb, legvonzóbb témáknál, ami esetében elsősorban nyilván a XIX. század magyar irodalomtörténete, s ezen belül is talán Arany János életműve lenne, hanem kisebbségi irodalmi, sőt értelmiségi mindeneként kell/ett/ tudományszervezéssel, folyóiratszerkesztéssel, napi kritikával, nyelvészettel foglalkozni, sőt közéleti szerepet is illett, mit illett!, elkerülhetetlenül vállalni kellett. Ennek nyoma fedezhető fel abban a bibliográfiai tényben, hogy bár – amint gyűjteményes kötete a *Történelem* tanúsítja – rendszeresen folyamatosan publikált, bokros teendői közepette a 80-as évekig arra nem volt érkezése, hogy köteteket tervezzen, könyvekben gondolkodjon.

Szeli István tanár úr élet- és alkotói, tudósi, irodalomtörténeti pályáját az egyéni ambíciókat háttérbe szorítva elsősorban a szolgálat diktálta, s ő ennek maradéktalanul eleget tett, nyugodtan mondhatjuk, ezt nagy-nagy alázattal vállalta és teljesítette.

És – amint 1981 óta húsz év alatt megírt, összcállított tíz könyve tanúsítja – ugyanilyen alázattal viszonyult az irodalom múltjához és jelenéhez.

A tudóst, az irodalomtörténetet könyveiből ismerjük meg, de Szeli István előbb középiskolában Zentán és Újvidéken, majd éveken át a Magyar Tanszéken tanított, évtizedekig tanár is volt, sok-sok magyartanár tőle tanulta az irodalom szeretetét, tőle sajátította el az irodalom értésének módját. Nekem, sajnos, nem adatott meg, hogy Szeli-diák legyek, de az irodalommal való első bensőséges kapcsolatomat mégis Szeli tanár úrnak köszönhetem. Első gimnazista voltam, amikor megjelent Szeli István első könyve, a *Bevezetés az irodalomelméletbe* című tankönyve, melyből tanultam s tanultak még sokan az irodalom mibenlétéről, a műfajokról, stílusról, a költészet, a próza és a dráma eszközeiről: arról, ami az irodalom lényege – az írás és az olvasás hogyanjáról.

Arról a hogyanról pedig, amely a kisebbségi értelmiségi, tanári-tudósi életmód, magatartás ismérve kell hogy legyen Szeli István szüntelenül szolgálatot teljesítő alázatos munkássága, élete adott s ad példát.

Köszönjük, Tanár Úr.

GEROLD László

JUNG KÁROLY

NYUGAT-MAGYARORSZÁGI HORVÁT EPIKUS ÉNEK RÁKÓCZI FOGSÁGÁRÓL ÉS SZÖKÉSÉRŐL

„Érdemes lenne mindenképpen az eredetében kuruc kori származásra következtethető, de szövegében későbbi feljegyzésben ránk maradt, illetőleg az egykori Magyarország népcinek csak szájhagyományból ismert kuruc tárgyú emlékeit összegyűjteni, bennük megkeresni a kuruc költészet folklorizálódásának útját, az egykorú versek utóéletét, a kuruc költészet népköltészeti visszhangját.”

A fenti idézet utolsó mondata annak a Bevezetésnek, melyet Varga Imre írt a kuruc kor küzdelmeinek költészetéből összeállított alapvető antológiájához.¹ Nem kétséges, hogy a felsorolt elvégzendő feladatok közé odaértendő a történelmi Magyarország szerb és horvát népe körében szájhagyomány útján fennmaradt kuruc tárgyú emlékek (verses és prózaepika) felkutatása és összehasonlító értelmezése is. A kuruc kor magyar folklóráját áttekintő nagy tanulmányában Voigt Vilmos röviden érinti ezt a kérdést is, s megállapítja: „A kutatók azonban a korábbi korszakokkal foglalkoztak, és a kuruc költészet kortársi jelenségeiről nem írtak.”² Mai ismereteink alapján, úgy tűnik, néhány jelzésértékű rövid előzménnyel mégis számolni kell: ismeretes egy a 18. század derekára datált kaj-horvát Rákóczi-ének³, melynek kétségbevonhatatlan magyar előzményét felkutatta és értelmezte Bori Imre⁴; ismeretes továbbá egy 18. század elejére datált szerb epikus ének, amely a magyar-rác kuruc kori csatározásokat éneklie meg (szerb szemszögből) a Csongrád környéki, bizonyíthatóan történetileg hiteles, események népköltészeti visszhangjaként⁵; tudunk egy Vuk Karadžić gyűjtötte epikus énekről is, amelynek hőse azonos az előbbiével, s a benne elmondott epikus esemény ugyancsak a kuruc kori csatározásokhoz köthető⁶. Mindez elég kevés, ám valószínű, hogy a további kitartó kutatás akár szerb, akár horvát vonatkozásban eredményeket hozhat.

Éppen a dolgot az, hogy éppen ilyen gradistyei (nyugat-magyarországi) horvát epikus énekről kívánok beszámolni, melynek meglétéről néhány hor-

vát és magyar nyelvű közlés⁷ ugyan említést tesz, de sem az eredeti szöveget, sem magyar fordítását eddig nem ismertük, s magyar–horvát összehasonlító elemzésére sem került még sor.

Még a 19. század negyvenes éveinek elején történt, hogy egy buzgó horvát hazafi ellátogatott az akkori nyugat- és északnyugat-magyarországi horvát diaszpóra körébe, mint maga írja, abból a célból, hogy nyelvjárásukat megismerje, s összegyűjtse népdalaikat, köztük epikus énekeiket is. Fran Kurelacról (1811-1874) van szó, akinek életét, pályáját a vonatkozó kézikönyvekből nem nehéz megismerni⁸. Éveken át folyó kiszállásai, gyűjtései belenyúltak a közben kirobbant 1848–1949-es magyar forradalomba és szabadságharcba, ebből következően – mivel a forradalmas időszakban igen kényes területről volt szó, s Kurelac nemzeti felvilágosító tevékenységet is folytatott a helyi horvát kisebbség körében – nem éppen kedvező terepi tapasztalatokra is szert tett, sőt a hatóság le is tartóztatta a túlzott magyarbarátsággal nem éppen illelhető folkloristát. A mindenféle nehézségek ellenére tekintályes számú népköltési alkotást jegyezett fel a felkutatott énekesek ajkáról és másolt át a rendelkezésére bocsátott kéziratokból és daloskönyvekből.⁹ A gyűjtött anyag közzétételére csak évtizedek múlva került sor, népdalgyűjteménye 1871-ben jelent meg Zágrábban¹⁰. A kiadvány azóta is jelentős helyet foglal el a horvát népköltészeti gyűjtés- és kiadástörténetben, hisz negyed évszázaddal megelőzi a nagy horvát nemzeti népdalkorpusz első kötetének megjelenését.¹¹

Fran Kurelac, aki Bécsben még ismerhette és beszélhetett az aggastyán Vuk Karadžićyal, s buzgón forgathatta az addigra már Európa szerte híres szerb népdalkiadványait, sőt: a maga gyűjtéseinek kérdéseit vele meg is tanácskozhatta¹², alapjában véve csalódott a maga feljegyzette anyagban: nem találta benne a Balkánon gyűjtött hősepikekhez hasonló (vagy mérhető) hősenekeket¹³. Éppen ezért a nyugat-magyarországi epikus énekanyagot kissé le is nézte, arra gondolva, hogy a horvát diaszpóra énekesei már elfelejtették az óhazából magukkal hozott „eredeti” énekanyagot¹⁴. (Ez a horvát-ság, mely napjainkban részben Burgenlandban, részben Nyugat-Magyarország legszélén, kisebb részben a mai Szlovákiában él, legalábbis kései utódai, a 16–18. század során húzódott északra a beözönlő oszmán áradat elől menekülve Észak-Horvátországból és Szlavóniából. Napjainkban burgenlandi és gradistyei horvátoknak is nevezik őket¹⁵.)

Való igaz, hogy a Fran Kurelac által gyűjtött kisebbségi horvát népköltési anyag merőben más karakterű, mint az epikus tízesekben szárnyaló (első-sorban 19. századi) balkáni verses epika; ma már azonban tudható, hogy Kurelac nem tartotta szem előtt a közmondást: ahol nincs ott ne keress. Epikus szöveganyaga szinte kizárólag tizenkettesekben vagy felező tizenkettesekben fogalmazódott, s nyilván más hőseszményt sugall, mint a Vuk

Karadžić (és munkatársai) által gyűjtött és közzétett szerb anyag. Érdemes itt utalni rá: a Kurelac gyűjtötte verses epikumok (alapjában véve főleg közköltészetinek tekinthető anyagról van szó!) legközelebbi rokonait (nem ritkán változatait) a magyar históriás énekekben és széphistóriákban lehet keresni, s hogy ő nem ott kereste, annak több oka képzelhető el. Nem elsősorban irodalomtörténeti, folklorisztikai vagy komparatiztikai. Ennek ellenére – mint utalhattam rá – ez a gyűjtemény becses darabja a horvát népköltészeti kutatás- és tudománytörténetnek.

S hasonló mértékben tarthat számot a magyar népköltészeti kapcsolattörténet érdeklődésére is. Sajnos, nem sokan foglalkoztak vele érdemében, hiszen ehhez elengedhetetlen a szlavisztikai, folklorisztikai és irodalomtörténeti jártasság, továbbá a magyar nyelv és művelődéstörténet ismerete. Hogy valóban fontos kiadványról van szó, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egyik legszebb magyar széphistóriánk, a Semptei Névtelennek tulajdonított „Az Béla királyrul való és az Bankó lányáról szép história” című¹⁶, melyben az olvasható, hogy „Horvátul magyarra nem régen fordíták”, a Kurelac gyűjtötte egyik szövegben található meg egyik – terjedelmében rövidebb – valószínű előképét, forrását¹⁷. De ez csak egyetlen példa; a kötetet tüzetes vizsgálatnak kellene alávetni ilyen szemmel, annak ellenére, hogy a kapcsolattörténész Dávid András kezében is megfordult.

Kurelac a kötet előszavában egy helyütt arról szól, hogy olyan énekeket is gyűjtött, amelyekben Rákóczi-ról és Zrínyi Miklósról is dalolnak az énekesek, ám a szövegek olyan csapnivalóan rosszak, hogy nem is közli őket kötetében¹⁸. Mi sem természetesebb, mint hogy innentől kezdve a szövegek kifejezetten érdekelték. Némi tájékozódás után kitudódott, hogy Kurelac gyűjtésének kéziratosa megőrződött az utókor számára, a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia (HAZU) Levéltárában, Zágrábban, s köztük vannak a közzé nem tett gyűjtések is. Mivel a Zrínyi Miklósról szóló ének már több alkalommal is megjelent, sőt többször kommentálták is¹⁹, így a Rákóczi-ról szólóknak megszerzésére tettem eredményes kísérletet²⁰. (Újvidékről egy ilyen akció kilátástalan vállalkozás lett volna.) A Kurelac gyűjtötte Zrínyi-ének azonban további kommentárokat kíván, jelentősége rendkívüli, éppen ezért vizsgálata folyamatban van, teljes fordítását is elkészítettem már.

Magam természetesen egyáltalán nem találok csapnivalóan rossznak a Rákóczi-ról szóló horvát éneket sem. Sőt: nem egy szempontból fontos nyeresége egyrészt a magyar–horvát nép- és közköltészeti kapcsolattörténetnek, másrészt a nem magyar nyelvű kuruc költészetnek is. Benne II. Rákóczi Ferenc 1701-ben történt elfogatása, fogsága és szökése fogalmazódik meg, természetesen a népköltészet valóságának szellemében, nem pedig a megtörtént esemény valóságának fonalán haladva. A jó másfél évszázadig kézirat-

ban szunnyadó – Horvátjárfalván feljegyzett – Rákóczi-ének a történetet, mi sem természetesebb, másként mondja el, mint az a hiteles források alapján rekonstruálható. Hamisítatlanul históriás énekre jellemző hangvétel, melyben Rákóczi esendő volta és ravaszsága is megnyilatkozik. Mint majd a későbbi elemzésből látható lesz, az ének szerzője hiteles történeti adatokat is felhasználott. Lássuk előbb a történeti valóság adatait.

Rákóczi letartóztatásának, bebörtönzésének és szökésének adatait leg-egyszerűbb saját Vallomásainak alapján összefoglalni²¹. Egy tervezett császárellenes összeesküvés támogatása érdekében a franciai udvarhoz írott puhatolódzó leveleinek elfogása (lényegében a küldönc árulása) folytán Rákóczi Ferencet 1701. április 28-án éjjel két órakor két ismerős császári százados tartóztatta le. Innen, vagyis nagysárosi palotájából szállították szigorú katonai őrizet mellett Bécsújhelyre, ahol egyébként nagyapját, Zrínyi Pétert és Frangepán Ferenc grófot is fogva tartották régen és fejüket is vették. Rákóczi memoárja az elfogatás, a börtön és a szökés történetét részletesen elmondja, számunkra azonban az itt tárgyalt horvát epikus ének történeti valóságháttere szempontjából csak az alábbiak fontosak: a szökés megtervezésében – a fogoly feleségének hatásos női furfangja felhasználásával – az oroszánrészt egy porosz tiszt, Gottfried Lehmann dragonyos kapitány, Bécsújhely várparancsnoka vállalta. Néhány változat megtervezése és átgondolása után Rákóczi Lehmann és annak öccse segítségével, a fejedelem feleségének hathatós külső, városbeli támogatásával, dragonyos egyenruhába öltözve 1701. november 6-án éjjel hagyta el a várat, s utána a várost is, nem egy olyan váratlan mozzanat közbejöttével, amelynek mindegyike végzetes lehetett volna a szökevény számára²². Vallomásainak egyik fordítója ezt nemes egyszerűséggel így foglalta össze: „Az operett-összeesküvés idő előtt vértanúvá avatta volna, ha regényes módon meg nem szökik az osztrák börtönből.”²³ További veszélyek és kalandok után Rákóczinak sikerült eljutnia Lengyelországba, ahol aztán találkozott Bercsényi Miklóssal, a másik összeesküvővel, akinek még elfogatása előtt sikerült oda menekülnie. A szökést természetesen hamar felfedezték, s a gyanú Lehmann kapitányra, a vár parancsnokára esett. Ő azonban a kínvallatást elkerülendő mindent bevallott. Szabályosan elítélték, fejét vették, majd elrettentés céljából felnagyelték, s testének négy darabját az ország más-más városainak kapuja előtt bitófára függesztették²⁴. (A Bécsújhely kapuja előtt négy esztendeig függő tetemmaradványokat egy odáig portyázó kuruc csapat tagjai vitték magukkal és Kőszegen tisztességgel eltemették. Lehmann özvegyét és a szökésben ugyancsak sokat segítő menekülő társat, Lehmann fivérét, később a Fejedelem nagy összegekkel támogatta.²⁵)

Nos, felmerülhet a kérdés, hogy az ismertetett eseménysor miként fogalmazódott meg a népköltészet nyelvén, a faktográfiában vannak-e azonos

pontok, s mi az a népköltési többlet, ami az ének szövegét a pusztá történetmondás fölé emeli, esztétikai minőséget kölesönözve neki.

A szöveg egész hangvétele Rákóczi- és kurucpárti, anélkül, hogy a kurucok akárcsak említésre is kerülnének benne. Ennek megfelelően az intonáció németellenes, az ének számos hangsúlyos részlettel húzza alá a németek emberellenességét és kegyetlenségét. Ami a faktográfiát illeti: Nagysáros korántsem az Alföldön vagy Erdélyben fekszik, ahová az ének Rákóczi elfogatását helyezi. A másik helynév azonban, mely a szövegben felbukkan, pontos. A Nimška Bruka azonos a Lajta melletti Bruckkal, ahol a foglyot vívő menet bizonyos időt töltött²⁶. A Beli Križ (= fehér kereszt) helynevet nem tudtam azonosítani, a további két helynév azonosítása gondmentes: a Novo Mesto azonos Bécsújhellyel (Bečko Novo Mesto), Bécs neve többször ismétlődik²⁷. Az ének szerint a foglyot nem Bécsújhelyre viszik, hanem az átkozott Bécsbe, s ott is vetik tömlöcbe.

Mint a Vallomásokból megtudható, a Nagysárostól Bécsújhelyig vezető út hosszú volt, de a szigorú őrizet mellett Rákóczi gyakorlatilag úri módon utazott, hiányt semmiben sem szenvedett²⁸. A török módra hátrakötött kézzel és lóháton való utazás tehát a népköltés sajátos formulája, mely a németek kegyetlenségét volt hivatva ábrázolni az énekben. (S mint majd látni fogjuk, nemcsak a horvát szövegben, hanem egy magyar változatban is hasonló a megoldás.) A fogoly sanyargatásának másik epikus formulája, hogy miközben a német katonák Királyhidába (Nimška Bruka) érve „odaültek délcébdet enni”, Rákóczinak csupán egy font kenyeret és egy meszely vizet adtak. Tovább fokozza az ének a fogoly gyötrődéseit annak hangsúlyozásával, hogy Bécsben azonnal tömlöcbe vetették, melléje őrséget állítottak. Hogy a fogoly ifjú Rákóczi milyen kínokat élt át, azt a szöveg többször is azzal érzékelteti, hogy „könyvei” hullottak, riva panaszkodott, s emésztő lázban égett a setét tömlöcben.

A szökés nyelvi megfogalmazása sem a valós esemény fonalán halad, hanem az epikus hagyománynak megfelelően: a sírva panaszkodó fogoly aranyat, ezüstöt ígér megszabadítójának, mire a panaszt hallgató katona gyors lovakat hoz, megszökteti a foglyot, ám Rákóczi csak ekkor közli vele, hogy az ígért drágaságot ottfeljtette a börtönben. A katona visszafordul, az őrség azonban felneszel, a katonát elfogja és menten felnégyeli. Fejét Rákóczi után küldik, mintegy tudtára adva, hogy ő is így járt volna, ha elkapják. A zárósor a bölcs németről szól, akinél azonban a magyar bölcsőbb, mert azúttal túljárt az eszén.

A szökés menete és részvevői, mint fentebb láttuk, a valóságban egészen más volt. Úgy látszik azonban, hogy a szökést lehetővé tevő Lehmann kapitány cselekedete, majd kivégzése és felnégyelése akkora visszhangot váltott ki, hogy annak híre a magyarországi horvát diaszpóra énekeseihez is eljutott, ha csak az adatot nem magyar históriás énekből ismerte a szerző. Rá-

kóczi Vallomásaiban semmiféle ezüst kanalakról vagy arany késekről nem beszél, a nép fantáziája (vagy az osztrák titkosrendőrség álhírterjesztő propagandája) azonban tudni vélt sok mindent, amit aztán egyes francia lapok is megszelleztettek. Talán ebből csapódhatott le valami a horvát epikus énekben, mintegy az ifjú katona vakmerőségét és meggondolatlanságát motiválendő. Egy párizsi lap 1701. december elsején már ezt jelentette: „Azóta az is kitudódott, hogy (Rákóczi – J.K.) Neustadtban eladta lovait, ezüstneműjét és ruháit, s miután megvendégelte őrzőit és a tiszteteket, mindannyiukat leitatta és dragonyosnak öltözve elmenekült.”²⁹ Mint látható, a külföldi lapbeszámoló már maga is a folklorizálódás útjára lépő esemény-megjelenítést adta, hát még akkor hogy nézhetett ki mindez az írástudatlan népénekesek elmondásában és előadásában! Mindenesetre a valós segítő (Lehmann kapitány) és az epikus hős segítő (az ifjú katona) indítékai között alapvető különbség fedezhető fel, bár Rákóczi arra utal Vallomásaiban, hogy a segítségért Lehmann is komoly összegben reménykedett.³⁰

A horvát epikus ének kapcsán a komparatistában azonnal felmerül a kérdés, hogy a (magyar) kuruc költészetben vannak-e nyomai Rákóczi elfogatásának, fogságának és szökésének. Mivel a népmondai szövegokről, amelyek ide (is) tartoznak, áttekintés már született a közelmúltban³¹, magam csak a verses nép- és közköltészeti alkotások irányába tájékozódtam. Eddigi ismereteim szerint a kérdéskör egészét vagy egyes részeit megéneklő *külön* verses alkotás nem bukkant fel a kuruc költészetben. Néhány szövegrészlet azonban megfogalmazta az eseménysort. A Szentsei-dalokkönyv őrizte meg az utóknak azt az 1703-ban íródott históriás éneket, melyben az alábbi strófákat olvashatjuk:

1. Emlékezem szegény Magyarországrul,
Abban lívő számkivetett urakrul,
Legfőképpen gróf Rákóczi Ferencrül.
4. Fogva viszik ki Kassáru Szirmayt
És Munkácsbul az ifjú Rákóczit,
Hogy ne kövessék *atyjoknak* nyomdokit.
5. Az Szirmayt viszik Nímetújhelyben,
Az gróf Rákóczit fogva tartják Bécsben
Szabadságát óhajtja csak szívében.
6. De az Istennek volt reá nagy gondja:
Mint Józsefet a tömlöcben nem hatta,
Csudálatosképpen szabadította.

7. Haupmant Lemant volt az ő estrázsája,
Idejében rajta szánakodója,
Maga vérével megszabadítója.

8. Haupmant Lemant érte fogva tartaték,
Végre teste Bécsben négygé vágaték,
Rákócziért vére büven kiomlék.³²

Kálmány Lajos gyűjtésében maradt fenn a 19. század végéről egy Szegec vidékén énekelt dal, amely valószínűleg egy históriás ének töredéke. Korabeli szövege nem maradt fenn. Ennek két strófája őrzi a dolgozatomban tárgyalt kérdéskör emlékét:

2. Rákóczi Ferencöt mög is választották,
Hogy a franciát segítségül híjják,
De az áruló föltámadt hirtelen,
És így Rákóczi lött szöröncsétlen.

3. Rákóczit mögfogták mindönütt hurcolták,
És Némöt újhelybe börtönbe bézárták.
Innen kimönekült, Magyarországra gyüött,
Minden igaz magyart a fegyverre fölhítt.³³

Ferenczi Imre Szabolcs-Szatmárban jegyezte fel az alábbi „nótát”, mely az adatközlő szerint akkor született, amikor 1711-ben elbukott a szabadságharc, s Rákóczit elfogták:

Viszik már, viszik, kötve paripára,
Nyargalton nyargalvást viszik már Újvárra.³⁴

Alig egy szó eltéréssel ugyanez a strófa az „Ocskai Lászlóval való ének”-ben is felbukkan, a közéteendő Thaly Kálmán szerint 1710-ben keletkezett.³⁵ Ezt a szöveget Varga Imre azok közé a versek közé sorolja, melyeknek hitelességéhez gyanú férhet.³⁶ (A hitelesség kérdésének eldöntésében nem vagyok kompetens; azon azonban el lehet töprengeni, hogy ha Thaly hamisította az Ocskay-éneket, akkor száz esztendő múlva hogy bukkanhat fel egy strófája a nép emlékezetében, mégpedig Rákóczihoz kapcsolva?)

Ha születtek is a (magyar) kuruc költészet alkotásai között Rákóczi elfogatásáról, fogságáról és szökéséről históriás vagy egyéb énekek, azok vagy elhallódtak, vagy nem ismerem őket. Ennek ellenére van-e bármilyen értelme egy-

bevetni a magyar szövegrészeket és töredékeket a hiánytalan szövegű(nek tűnő) magyarországi horvát Rákóczi-énekekkel? Úgy vélem: igen.

A Szentsei-dalokkönyvben olvasható idézett strófának csak tartalmi tekintetben lehet kapcsolódásuk a horvát énekhez: ismereteim szerint csupán e két szöveg őrizte meg Rákóczi segítője elfogatásának és felnégyelésének emlékét. Az 1703-ból való magyar ének a kapitány nevét is tudta, a 19. század negyvenes éveiből származó horvát ének pedig ezt már nem, s másfél évszázadnyi idő elég volt ahhoz, hogy a történet kissé már kiszíneződve nyerjen verses megőrkítést. Meghökkenítő azonban, hogy mindkét szövegben Bécs olvasható Rákóczi fogságának színhelyeként. Emellett a tévedés mellett a magyar históriás ének tévesen jelöli Rákóczi nemesi címét (csak grófnak nevezi), valamint elfogatásának helyét Munkácsban jelöli meg. Ha egy szinte kortárs szerzésű és feljegyzésű magyar szövegben ilyen elemi tévedések vannak, akkor hogyan lehetnének tévedések egy másfél évszázaddal későbbi horvát szövegben!

A Kálmány feljegyezte két strófának legfeljebb annyi kapcsolata lehet a horvát szöveghez, hogy abban is a fogoly kegyetlen kurcolásának képe dereng fel, elgondolkodtató viszont az Ocskay-ének két sora, valamint annak szájhagyományból feljegyzett változata. Mintha e két sor tartalom és megfogalmazás tekintetében közös forrást sejtetne a horvát Rákóczi-ének kezdetének néhány sorával. Hipotetikusan nem elképzelhetetlen, hogy létezhetett magyar nyelvű változata is a horvát szövegnek, ez azonban alkallódott, s mindössze az említett két sora maradt fenn a néphagyományban és az Ocskay-énekben.

Elgondolkodtató végül az ének utolsó sora is. Ha eredeti horvát szerzésű epikus énekről van szó, vajon szervesen illik-e bele a (magyarul) „Bölcs ám-bár az német, az magyar még bölcsőbb.”? Nem eredeti magyar Rákóczi-énekbe illik-e inkább egy ilyen sor? Minderre azonban e pillanatban nem lehet válaszolni. S mindaddig biztosan nem, míg valamilyen szerencsés véletlen folytán további magyar Rákóczi-énekek elő nem kerülnek. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy a nem kimondottan magyarbarát Kurelac szemében nem lehetett szimpatikus ez a sor. Valószínűleg emiatt sem közölte a jeles nyugat-magyarországi horvát Rákóczi-éneket népköltési gyűjteményében.

A horvát Rákóczi-ének magyar szövegének (fordításának) megalkotásakor teljes tartalmi és formai hűsége törekedtem. Mivel az eredeti szöveg is nyelvi réginességgel és nyelvjárásiassággal terhes, a magyar fordításban ezekből az ízekből is valamennyit visszaadni törekedtem. Az eredeti horvát szövegben említett Nimška Bruka helynevet a valószínű Királyhida (erősen hipotetikus) helynévvel adtam vissza, a Beli Križ helynevet Fchéregyház-nak fordítottam. Bécs és Bécsújhely esetében nem volt szükség ilyen filológiai vagy fordítói leleményre. Némely kifejezések pontos vagy valószínű je-

lentésének megfejtéséhez időnként három-négy nyelv szótárait is igénybe kellett venni. Úgy vélem azonban, hogy ha e szövegnek volt magyar változata, ilyen is vagy ehhez hasonló (is) lehetett.

Jegyzetek

- 1 VARGA Imre vál. 1977. 18.
- 2 VOIGT Vilmos 1975. 537. A szerző tanulmányának másik változata: VOIGT Vilmos 1978.
- 3 Címe: Cantio de Rakoczio. Egyik kiadása: ŠOJAT, Olga 1975. 85-86.
- 4 BORI Imre 1973. 51-54.
- 5 Címe: Rako kapetan i Madjari kuruci. (Rákó kapitány és a magyar kurucok.) In: MEDENICA, Radoslav–ARANITOVIĆ, Dobrilo prired. 1987. 168-169. Az Erlangeni Daloskönyv eredeti tudományos kiadásában (Sremski Karlovci, 1925., kiadta Gerhard Gesemann) a szöveg címtelen, mint ahogy az eredeti kéziratban is: 114-115. Magyar Kommentárja: DÁVID András 1993. 175-176.
- 6 Címe: Boj Aradjana sa Komadincima. (Az aradiak és a komádiak harca.) Vuk Karadžić szerb népdalgyűjteményének III. kötetében a 87. számú, számos kiadásban. (Srpske narodne pjesme III. 87.) Magyar fordítása a fenti címen: CSUKA Zoltán ford. 1946. 28-31. A magyar fordításra utal: VARGA Imre vál. 1977. 17.
- 7 Például: KURELAC, Fran 1871. XXXIV.; JURAJ, L. 1986.; FRANKOVICS György 1996. (Juraj L. Frankovics álneve.)
- 8 Például: Leksikon pisaca Jugoslavije. (Gl. urednik: Živojin Bošković), Tom III. Novi Sad, 1987. 535-537., és BREYER, Mirko 1939.
- 9 Lásd: KURELAC, Fran 1871. Előszó. (Magyarul: Életemből és utazásaimból a magyarországi horvátok körében.)
- 10 KURELAC, Fran 1871.
- 11 Hrvatske narodne pjesme I-X. Zagreb, 1896-1942.
- 12 KURELAC, Fran 1871. XXXIX. 1840-ben Vuk Karadžić ajánlására franciatanári állást kapott Bécsben, ugyanakkor Karadžić titkára is ugyanott. Karadžić bécsi horvát kapcsolatait elemezve Viktor Novak hosszan foglalkozik Kurelac és rajongva tisztelt tanítója, Karadžić kapcsolatával is, amely azután is folytatódott, hogy Kurelac elhagyta Bécsset. A hosszú elemzésben azonban nincs szó a nyugat-magyarországi gyűjtésekről. (Vö. NOVAK, Viktor 1967. 214-230.) Karadžić levelezésének vonatkozó időszakában nincs adat Kurelac gyűjtéseiről. (Vö. Karadžić, Vuk: Prepiska VI. (1837-1842) – XII. (1859-1862), Beograd, 1993-1998.) A Karadžić-levelezés régi sorozatában Kurelacnak hat levele olvasható. Ezekben sincs adat a vonatkozó gyűjtésekről. (Vö. Vukova prepiska VII. Beograd, 1913. 680-686.) Sajnos, a Kurelac életét és munkásságát tárgyaló monografikus áttekintés sem tartalmaz erről a kérdésről többet, mint amit már Kurelactól is tudunk a „Jačke...” előszavából. (Vö. BREYER, Mirko 1939. 44-46.)
- 13 KURELAC, Fran 1871. LII. A szövegek előtti Megjegyzésben. Magyarul: Hősénekek ebben a gyűjteményben nincsenek. Már a néhai Vuk (Karadžić – J.K.) is arra panaszkodott, hogy a Száva innenső oldalán nem bukkant rájuk. A hősénekekhez másféle élet kell, mint amilyen nálunk van: olyan, amilyen az élet Boszniában napjainkban is.
- 14 Ugyanott.
- 15 Vö. ČRNJA, Z. VALENTIĆ, M. BENČIĆ, N. red. 1973. A kérdésnek természetesen előbb és később is jelentős irodalma van. A szlovákiai horvátokról és kultúrájukról, tágabb kitekintéssel és fontos irodalommal: BOTIK, Ján 1999.
- 16 Vö. MOLNÁR Szabolcs vál. 1981. 193-198. (A RMKT 16. VIII. kötetéből.)
- 17 Vö. KURELAC, Fran 1871. 187-188. No. 483. Az összehasonlító szövegegybevetés: HAJZA József 1934.

- 18 KURELAC, Fran 1871. XXXIV.
- 19 Például: JURAJ, L. 1986.; FRANKOVICS György 1996.; FRANKOVIĆ, Djuro 1996.
- 20 Köszönet illeti Nyomárkay István szlavista professzort (Budapest), akinek közbenjárására a kézirat fénymásolatához hozzájuthattam. A kézirat jelzete: Arhiv HAZU (Zagreb) XV/8 E 8. A Rákóczi-ének fordításában nagy segítséget jelentett a professzor burgenlandi horvát nyelvtörténeti szótára: NYOMÁRKAY, István 1996.
- 21 Vö. RÁKÓCZI Ferenc 1942. Az események történetét tárgyalja továbbá: MÁRKI Sándor 1907. I. 169-207.; KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes 1976. 96-103.; KÖPECZI Béla 1982. 194-213.
- 22 RÁKÓCZI Ferenc 1942. 35-38.
- 23 U.o. Geréb László bevezetője: 3.
- 24 MÁRKI Sándor 1907. I. 206.; KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes 1976. 101-102.
- 25 MÁRKI Sándor 1907. I. 206.
- 26 Lásd: KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes 1976. 97.
- 27 A helynevek azonosításában több-kevesebb sikerrel felhasznált helynévtár: JEKELFALUSSY József 1892.
- 28 KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes 1976. 97.
- 29 KÖPECZI Béla 1982. 204.
- 30 RÁKÓCZI Ferenc 1942. 25.
- 31 MAGYAR Zoltán 2000. Korábban: DÖMÖTÖR Tekla 1978.; FERENCZI Imre 1960.; FERENCZI Imre 1969.; FERENCZI Imre–MOLNÁR Mátyás 1972.; UJVÁRY Zoltán 1991.; UJVÁRY Zoltán 1992. A ruszin mondahagyományban legutóbb: GORTVAY Erzsébet 2000.
- 32 Az idézetek: VARGA Imre vál. 1977. 421-422. A Szentsei-dalokkönyvben lévő vers szövegű közlése: BUDA János red. 1943. 150-152. No. 74. Első nyomtatott közlése: THALY Kálmán 1872. II. 8-11.
- 33 KÁLMÁNY Lajos 1952. 190. Újraközlése: DÁVID Gyula–TORDAI Zádor 1956, II. 60. (Ebből idézek)
- 34 FERENCZI Imre–MOLNÁR Mátyás 1972. 163.
- 35 THALY Kálmán 1872. II. 272. 15. szakasz.
- 36 VARGA Imre vál. 1977. 737.

Irodalom

- BAJZA József
1934 Bankó lányának nyugat-magyarországi változata. *Irodalomtörténet* 23 (1934) 9-20.
- BENDA Kálmán szerk.
1980 *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Budapest
- BORI Imre
1973 Egy kaj-horvát dalokkönyv magyar eredetű verseiről. In: BORI Imre 1987. 40-56.
1987 *Tanulmányok a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatokról*. Újvidék
- BOTIK, Ján
1999 A szlovákiai horvátok etnokulturális fejlődése. *Acta Ethnologica Danubiana* (Komárom) 1(1999) 17-22.
- BREYER, Mirko
1939 *Tragom života i rada Frana Kurelca*. Zagreb
- BUDA János red.
1943 *Szentsei-dalokkönyv*. Sajtó alá rendezte Buda János. Budapest

- CSANDA Sándor
1961 *A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai*. Budapest
- CSUKA Zoltán ford.
1946 *Délszláv népballadák*. Vuk Szteván Karadzics eredeti népdalgyűjtéséből fordította Csuka Zoltán. Budapest
- ČRNJA, Zvane–VALENTIĆ, Mirko–BENČIĆ, Nikola red.
1973 *Gradišćanski Hrvati*. Zagreb
- DÁVID András
1993 *Egyazon égtájon*. Fejezetek a magyar–délszláv és délszláv–magyar kapcsolattörténet köréből. Újvidék
- DÁVID Gyula–TORDAI Zádor
1956 *A kuruckor költészete I-II*. Bukarest
- DÖMÖTÖR Tekla
1978 Rákóczi Ferenc a magyar népmondában. In: SINKOVICS István–GYENES Vilmos szerk. 1978. 175-185.
- ERDÉLYI Pál
1903 *Kuruc költészet*. (Bevezetéssel). Budapest
- FERENCZI Imre
1960 Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban. *Ethnographia* 71 (1960) 389-436.
1969 A kuruc kor mondavilága. *Néprajz és Nyelvtudomány* (Szeged) 13 (1969) 31-43.
- FERENCZI Imre–MOLNÁR Mátyás
1972 *Fordulj, kedves lovam...* Rákóczi- és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban. Vaja
- FRANKOVICS György
1996 Szigetvár ostroma egy horvát hőskölteményben. *Horvátországi magyarság* (Zágráb-Budapest) 3 (1996) 10. 22-27.
- FRANKOVIĆ, Djuro
1996 Opjevana sigetska bitka. *Etnografija Hrvata u Madjarskoj* (Budapest) 3 (1996) 37-43.
- GORTVAY Erzsébet
2000 Közös motívumok a Rákóczival kapcsolatos kárpátaljai magyar és ruszin mondakörben. In: TAMÁS Edit szerk.: Hegyaljai felkelés, 1697. Sárospatak, 2000. 197-199.
- HOOPP Lajos–PINTÉR M. Zsuzsanna–TŰSKÉS Gábor szerk.
Irodalom, történelem, folklór. Debrecen
- JEKELFALUSSY József
1892 *A magyar korona országainak helynévtára*. Budapest
- JURAJ, L.
1986 Jedna neobjavljena pjesma (jačka) iz zbirke Frana Kurelca. *Narodni Kalendar* (Budapest) 1986. 200-201.
- KÁLMÁNY Lajos
1952 *Történeti énekek és katonadalok*. Budapest
- KÖPECZI Béla
1981 *Döntés előtt*. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Budapest
- KÖPECZI Béla HOOPP Lajos R. VÁRKONYI Ágnes szerk.
1980 *Rákóczi-tanulmányok*. Budapest

- KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes
1976 *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest
- KURELAC, Fran
1871 *Jačke ili narodne pjesme prostoga i naprostoga puka hrvatskoga po župah Šoprunskoj, Mošonjskoj i Željeznoj na Ugrih*. Zagreb
- MAGYAR Zoltán
2000 *Rákóczi a néphagyományban*. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága. Budapest
- MÁRKI Sándor
1907 *II. Rákóczi Ferenc I-II*. Budapest
- MEDENICA, Radoslav–ARANITOVIĆ, Dobrilo prired.
1987 *Erlangenski rukopis*. Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama. Popularno izdanje. Nikšić
- MOLNÁR Szabolcs vál.
1981 *Históriás énekek és széphistóriák*. Bukarest
- NOVAK, Viktor
1967 *Vuk i Hrvati*. Beograd
- NYOMÁRKAY, István
1996 *Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen*. Budapest
- RÁKÓCZI Ferenc
1942 *II. Rákóczi Ferenc Emlékezései és Vallomásai*. Szemelvényes kiadás. Ford. Geréb László. Budapest
- SINKOVICS István–GYENIS Vilmos szerk.
1978 *Rákóczi-tanulmányok*. Budapest
- ŠOJAT, Olga
1975 *Izbor iz starije kajkavkohrvatske književnosti. 16. stoljeće. Kaj* (Zagreb) 8(1975) No. 9-10. (Különszám)
- THALY Kálmán
1864 *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok I-II*. Budapest
1872 *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez I-II*. Budapest
1889 *Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Budapest
- UJVÁRY Zoltán
1991 Rákóczi-mondák a folklórban. In: UJVÁRY Zoltán szerk. 1991. 443-448.
1992 Rákóczi-mondák a folklórban. In: HOPP Lajos–PINTÉR M. Zsuzsanna–TÜSKÉS Gábor szerk. 1992. 37-40.
- UJVÁRY Zoltán szerk.
1991 *Történelem, régészet, néprajz*. Debrecen
- VARGA Imre vál.
1977 *A kuruc küzdelmek költészete*. Válogatta és sajtó alá rendezte Varga Imre. Budapest
- VOIGT Vilmos
1975 A Rákóczi-kor magyar folklórja. In: KÖPECZI Béla–HOPP Lajos–R. VÁRKONYI Ágnes szerk. 1980. 521-542.
1978 Rákóczi kora és a magyar népköltészet. In: VOIGT Vilmos 2000. 307-340.
2000 *Világnak kezdetétől fogva*. Budapest

Ének Rákóczirul

Ugyan mi esett meg, ott lenn az Alföldön,
Szép Erdélyországban. Rákóczit megfogták,
Németek elfogták, jól meg is kötözték:
Török törvény szerént kezét hátra kötve,
Kötve paripára. Azután elvitték,
El Királyhidára, majd Királyhidáru
Bécs szép városába. Midőn odaértek
Az Királyhidába, menten odaültek
Délebédet enni. Rákóczinak adtak
Kenyeret egy fontnyit, vizet egy meszelynit.
El-kimentek aztán, el Királyhidából,
El Fehéregyháznak. Rákóczi könyvei
Igen megindultak: nem visz az országút
Bécsűhelynek menni, de visz az országút
Az átkozott Bécsnek. Midőn odaértek
Bécsnek városába, vetették Rákóczit
Az tömlec zugába. Állított istrázsát
Az német melléje. Ríva panaszkodik
Az ifjú Rákóczi, az setét tömlecben,
Az emésztő lázban: bár lelnék akárkit
Bécs szép városában. bárki kivezetne
Az setét tömlecből, az emésztő lázbul,
Bizony adnék néki sok aranyt, ezüstöt.
Hallgatja panaszát egy ifjú katana,
Hozott Rákóczinak mókuszgyors paripát,
Maga katanának másat, főcskeléptűt,
Majd el-kivezette az setét tömlecből.
Bécsi strázsaházat midőn meghaladták,
Így szólott Rákóczi ifjú katanának:
Hej, ottfelejtettem az setét tömlecben
Aran késeimet, meg ezüst kalánim.
Menten visszafordult az ifjú katana,
Az aran késekért, ezüst kalánokért.
Erre már felneszelt, ébredt az istrázsza,
Az ifjú katanát menten meg is fogta.
Hogy ottan megfogta, legott felnégyelte,
Bele egy iszákba, fejét beletette,
Ifjú Rákóczinak nyomban el is küldte.
Ami így megesett ifjú katanával.
Az megesett volna ifjú Rákóczival.
Bölcs ámbár az német, az magyar még bölsebb.

Jandrov.

Ča mi se je štalo vsli v solnjij zemlji
Va čnom Črdelji. Tamo su Lakoca
Nima ulovili. Oni ga verali,
Zračkim cakonom naopah rukama
Kojim pod nogama; her su ga vozili
Va lu Nimiška Bratka, a se Nimiška Bratke
So lipaje Beča. Kad su oni vsli
Va lu Nimišku Bratku, oni su mi onde
Kbed ubedvali. Lakoca su dali
Jedan finas kruna, jedan sajl vode,
Onda su mi vsli Varko z Nimiške Bratke
I K. Melom Kiriz. Onda su Lakoca
Jurice prepale. Ni mi vod cerka
So kooza Mesta, ney je vas cerka
So prokletoj Beča. Kad su oni vsli
Va lu Bečki saroi, onda su Lakoca
Ne karim u vrgli. Onda su mi Nima
Krača postavili. Tuti mi ga placi
Taj mledi Lakoci se kama tamni
So samu zemlji: Da bi se Kooz naci

Na ovom lipov' kci, da li me van speljat
Ei' same lamnice do rament' emgice?
Bil' bi' mu dat' srebra elate vofj.
A to mi je v'icel' jedan mladi v'ost'jan
Dopeljat Rakoc' konja sivog
A sebi v'icame konja lastab'ic
Ter ga je v'peljat' ei' same lamnice,
Ker su mi st'ih' van ei' v'icke brane
Tada veli Rakoc' mladomu v'ost'janu?
A ja sam posabil' sa samom lamnic'
Moje elate nose ker srebrne elice
Na to se je v'ranil' kaj mladi v'ost'jan
Tute elate nose ker srebrne elice.
K. to se je v'rasa lipo pabudela
Mladoga v'ost'jana mi je v'ost'ila
Ter ga v'ost'ih' v'elje f'ertal'giti
A njegovu glavu va v'ost'ic' v'ost'it'
Ter se je poslali mladomu Rakoc'
"Ca mi je v'valo mladomu v'ost'janu
"To bi' je bilo v'alo mladomu Rakoc'
"Kipac' ur je mlad, v'gar' or' mudrij."

A WEST HUNGARIAN CROATIAN EPIC POEM ABOUT RÁKÓCZI'S CAPTIVITY AND ESCAPE

Fran Kurelec (1811-1874) collected folk-poetry among the West Hungarian Croatian diaspora in the 19th century. In the foreword to his collection published in a form of a book in Zagreb in 1871 he mentioned that he had collected a poem about Rákóczi, but that it was weak, therefore he had not selected it for the book. This study examining the parallels between the historic and the epic reality includes the Hungarian translation of the poem and follows it up with comments. In my opinion the Croatian version of the Rákóczi poem is not weak at all and the reasons for it having been left out are rather political than poetic or aesthetic, as can be concluded from the turbulent Hungarian-Croatian relations in the 19th century.

HÓZSA ÉVA

MIFÉLE LEGENDÁK MÁNDY IVÁN LEGENDÁI?

Az architextualitás és az intertextuális preszuppozíció

„*Voltunk itten, fiam, és ez nem kevés!*”

(Darvasi László: A könnyemutatványosok legendája)

„... *egyetlen kimondatlanságomért sem dolgoztam
ammyit, mint a Mándyról szólóért.*”

(Márton László: Mándyról írni –)

Az architextualitás Julia Kristeva szerint azokat a „taxinomikus” viszonyokat jelenti, amelyek a szöveget kimondhatatlanul is valamilyen műnemi/műfaji kategóriához kötik.

Gèrard Genette néma kapcsolatnak tekinti az architextuális összefüggést, amely legfeljebb egy tisztán rendszerbéli hovatarozásra utaló paratextuális jelzést ad (...). Ha néma, talán azért az, hogy egy evidencia hangsúlyozását elutasítsa, vagy – éppen ellenkezőleg – hogy mindennemű hovatarozást kizárjon és elkerüljön.”¹

A szerzők gyakran megjelölik a szövegek műfaji-rendszerbeli hovatarozását. Egyes írókra ez a magatartás jellemzőbb, például Johann Wolfgang Goethe, Heinrich Heine, József Attila, Radnóti Miklós, Nagy László, Weöres Sándor, Nadas Péter, Esterházy Péter, Marinetti, Ezra Pound vagy Umberto Eco tartozik ebbe a sorba. A magyar irodalomtörténet visszatérő címei a *Versek. Új versek*. A mai magyar irodalom gyakori paratextuális jelzése a „próza”. Említést érdemel Ottlik „prózadefiníciót” tartalmazó *Próza* című kötete. Tolnai Ottó hasonló címmel adott ki könyvet (*Prózák könyve*). Juhász Erzsébet kötetének, az *Úttalan utaimnak (Útleírások a Vajdaságból)* műfaji megjelölése szintén *próza*.

Mándy Iván ritkán alkalmaz hasonló megoldást, de az *Önéletrajz* cím vagy a Tépett füzetlapok *följegyzések*, az egyik Előadó-novella *jegyzet* megjelölése a szerző tudatos céljáról árulkodik. Gèrard Genette arra is felhívja a figyelmet, hogy a szöveg műfaji helyzetének meghatározása nem a szöveg dolga, hanem az olvasóé, aki el is utasíthatja ezt a státust.²

Mándy novellatípusai kapcsán egy gazdag hagyománnyal rendelkező műfaj, a legenda emelkedik ki. Nem véletlen a hús Mándy-novellát tartalmazó *Budapesti legendák* című antológia kiadása (Válogatta: Kálmán C. György. Városháza Kiadó, Budapest, 1994), amelynek bevezető két írását a szerző a kötet számára írta. A további novellák négy témakörbe illeszkednek: *Kávéházak, létrák, Legendák, Foci, Mozik*. A *Legendák* címszó alatt öt novella szerepel, három szöveg címe alatt pedig műfaji megjelölésként fordul elő a *legenda* (Az öt novella a következő: *Fagyaltosok, Akasztók, Kulikabát, Sirkő-kert, Kabinszűnyogok*). Az *Akasztók* és a *Kulikabát* (a „ruhalegendák”) két térhez kapcsolódnak, az Árusok teréhez és a Teleki térhez (Legenda az Árusok teréről, A Teleki téri legendákból). A *Sirkő-kert* szintén az Árusok teréhez, a nagy temetéshez fűződő legenda. Mándy legendái tehát helyhez, Budapest színtereihez kötött szövegek, méghozzá a piszkos pesti külvárost idézik.

Miféle „legendákat” ír Mándy Iván, egyáltalán tekinthetők-e ezek az írások legendáknak? Kapcsolódnak-e a legenda műfaji hagyományához?

Az architextualitás kérdése a befogadás bonyolult területe, erre Kulcsár-Szabó Zoltán mutat rá *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció?* című tanulmányában.³

A műnem- és műfajválasztás ugyanis az elvárési horizontot strukturálja; a Mándy-legendák olvasását a legendaolvasás esztétikai tapasztalata határozza meg, az olvasás előfeltevései döntő jelentőségűek. Az architextuális kontextussal létrejött dialogizáló-interpretatív viszony kerül előtérbe.

Ahhoz, hogy valamiféle választ adjunk a legenda típusába tartozó szövegekkel kapcsolatos kérdésekre, egy kis kitéréssel, vissza kell tekinteni arra a hagyományra, amelyet Mándy Iván bizonyos értelemben felvállalt.

A legenda (latin ’olvasandó, olvasásra szánt’) epikai műfaj (az irodalomtudomány több műfajjal rokonítja, például monda, mese, mítosz), maga az elnevezés a keresztény gyakorlattal áll összefüggésben, a katakombai szokással, a *Liber legendarium*ból való felolvasással. A felolvasott szöveget nevezték legendának, amely a szentek csodatételeiről, erkölcsi magatartásáról adott képet, didaktikus céllal az áhitatot, a lelki épülést szolgálta. A vallási kultusz hívta és tartotta életben ezt a műfajt, majd később (a 15. századtól) más vallásos kultúrákra is kiterjesztették az elnevezést, például a keleti előzményekre. Közismert a keresztény legendáknak a keleti legendákkal való érintkezése.

A vizsgált műfajban az életrajz, a krónika, sőt a novella elemei is jelen vannak; általában személyhez, helyhez, korhoz kötött szövegek. A korai középkorra jellemző szentek kultusza különösen kedvezően hatott a legenda-képződésre – mártírok, szerzetesek, remeték, az aszketikus életideál bemutatása –, mindez szerepet játszik a novella műfajának kialakulásában, a

„novellizáció” folyamatában. Az első fontos lépést a 13. századtól kiadott exemplumok jelentik (latin ’példa’), amelyek az „illusztrálandó” tanítást tartják elsődlegesnek (az anekdota, a mese műfajával hozható kapcsolatba). Jelezsar Mojszejevics Meletyinszkij – aki a novella felé vezető út szempontjából a legjelentősebbnek tartja, valamint részletesen tanulmányozza az exemplum műfaját, típusait – kiemeli, hogy a példázat vonatkozásában nem a csoda, hanem a *csodás* kategóriája játszik szerepet (*Istorijška poetika novelle*). Ugyancsak Meletyinszkij mutat rá a „középkori novella” két másik műfajának (a fabliau és a Schwank) jelentőségére, amelyek forrása a folklór, főként a népi anekdota. Az említett két műfajt a reneszánsz novella egyesíti.

A legenda és a megnevezett műfajok „novellizációjának” feltételi közé tartoznak a következő mozzanatok: a jellemek és az anekdota átalakítása, a példázatos tanításon való felülemelkedés, az egyházi témával való szakítás, a mesék természetfelettségétől történő eltávolodás, valamint a szituáltság áttörése, az erények és bűnök absztrakciójával és szigorú „lokalizációjával” való leszámolás. Az említett hagyomány jegyeit még Geoffrey Chaucer jellembrázolásában is felfedezhetjük.⁴

Chaucer *A jó asszonyok legendája* (*The Legend of Good Women*, 1386) című művével, amelyet a verses elbeszélés műfaji kategóriájába sorol az irodalomtudomány (párosrímű ötös jambusokban íródott), a legenda hagyományához nyúl vissza. A műfaj hangulati elemei jelennek meg a későbbi írók műveiben is (Keller, Balzac, Tolsztoj, Thomas Mann, Vörösmarty, Tompa, Arany, Ady stb.).

A magyar irodalom legendahagyománya igen jelentős. Nem véletlen tehát, hogy a 20. századi irodalom felvállalja a múlt örökségét; így válhatott a legenda néhány jelentős mű címének „részévé”, paratextuális jelzésévé.

Tersánszky Józsi Jenő *Legenda a nyúlpaprikásról* (1936) című kisregénye például „példázat”, amely a *mese* hagyományához kötődik. A falu-szegénye és a vadnyúl kapcsolata, a grófkisasszony csodaszamba menő jótékonyága, a *jelentéktelen* embersors – a hétköznapiság – legendává avatása kerül előtérbe. Csodás maga az emberi kapcsolat, a segítőkészség, még a vadnyúl metamorfózisában is fellelhető a legenda-jelleg. Az író demonstrációképpen választotta Gazsi történetének ezt a címet. Tersánszky más „legenda-regényt” is írt, az *Új legenda* címűt (1944). A Gazsi-regény legenda-szerűségével, a műfaji hagyományhoz való kötődésével, a „hintáztató módszer” jelentőségével, az apró mozzanatok sajátos elegyítésével Gerold László foglalkozik *Csoda és valóság* (1988) című tanulmányában.⁵

Az embersors „legendája” Ottlik Géza *A Drugeth-legenda* című novellája is, amely Babits Mihály révén 1939-ben jelent meg a Nyugatban. A legenda ebben az esetben inkább az anekdota hagyományához kapcsolódik,

illetve a magyar irodalomnak ahhoz a műfaji tradíciójához, amely az anekdotikusságot a feszes kerettel szembesíti. Balassa Péter *Miért tetszhetett Babilónnak a Drugeth-legenda? Variáció a magyar irodalmi folytonosságra* című írásában⁶ a játék és a rejtély fogalmához kapcsolja a „legendát”. Ervin – a katonaiskola diákja – csak hallomásból ismeri Drugeth Balázs (a tanár) történetét, nem is biztos abban, hogy a legenda valóság-e; a rejtély megfejtéhetetlen, ezért a kimondhatóság gondjával kell megküzdenie. Drugeth történetének példázatosága eltér a hagyományos megtörténésektől – ez inkább kérdéseket vet fel –, a végső napok kitörésének, komédiázásának, az isteni eredetet tagadó lázadás kérdéseit kutatja. Balassa Péter Karinthy és Koszolányi játékára, a Jeopardy-legendaképzésre utal mint folytonosságra, a „legenda” szót pedig a titokzatossághoz köti,⁷ amely itt nem csak Drugeth Balázshoz, hanem a legendát elmondó személyhez is kapcsolódik: „Mindenesetre különös tény, hogy Ottlik első megjelent írásának címében ott a legenda szó, utolsó, bár átdolgozott korábbi művét tartalmazó könyvében, A *Valencia-rejtély*ben pedig a rejtély. Mintha az első és az utolsó, nagyon is rokon jelentésű címszavak önkéntelenül is kiemelnék az életmű nyugodt folyamatosságát sugárzó belső egységét – önmagával és a magyar irodalom legjobb hagyományaival.”⁸

Mesészerűség, játék, rejtély – és mindez az embersorshoz fonódik a legendákban. Tersánszky műve főként társadalmi, Ottliké ontológiai kérdéseket hoz felszínre.

Hogyan kapcsolódnak Mátyás Iván legendái az elmondottakhoz? Az előző példákhoz képest eléggé szűk életterekhez, *megnevezett* külvárosi városrészekhez fűződnek. Különböznek abban is, hogy gyakran *közvetve* szólnak embersorsokról. Mátyás az igazi „Téri Ácsorgó” (*Féltalom*). A legendák lokalizálása a hagyományhoz kapcsolható – mind a legenda, mind a századvég és a századelő novellisztikus örökségéhez. Meletyinszkij a helyet, a környéket felfedező novellákat az irodalomtörténet peremére helyezi. Mátyás novellái a pesti külvárost láttatják, amelynek szintén van hagyománya a magyar irodalomban. Legendáinak, *metalegendáinak* beszédmódja éppen abban új, hogy az architextualitással kapcsolatos, hogy a múltból előkerülő „csodás” az álmok, a fantasztikum, az abszurdum, az időtlenné rögzült idő relációjában létezik. Mátyás novellaterei *így* egyetlen helytörténeti műbe sem kerülhetnének be, mert ezek a helyek csak valahol az én legmélyebb rétegeiben léteznek, habár az utcák, a nevek, a futballcsapatok pontos megnevezései az ellenkezőjére utalnak.

Az *Akasztók* és a *Kulikabát* például jellegzetes Mátyás-szituációt mutat be: a külvárosi bódékba vendég, illetve vevő érkezik. A bódé üzleti szelleme maga is „legendás”, az árusok rögeszmésen féltékenyek riválsaikká (Dobos, Prokesch és Mattanovich stb.). A „túlzárnalás” minden peremre

szoruló árus célja, vágya. Az anekdotázó attitűd az eladók tulajdonságává válik. Felröppennek a nevek, a velük kapcsolatos bizonyosnak tűnő bizonytalan történetek, amelyek néha – Mándy szövegvilágához képest – túlzottan is terjengősnek tűnnek. A rejtély Mándy „legendáiban” szintén jelen van. Richter Kamilla novellabeli szerepére emlékeztet például a *Sírkő-kert* Sperber Klárijája vagy az *Akasztók* Laufer Klárijája. Az *Akasztók* bódésa meséli vendégének, Milcsinek: „Hallottad, hogy a Laufer Klári cirkuszhoz került Bécsben? De ez még semmi. Mint oroszlánszelidítő. Egy női oroszlánszelidítő! Hát engem mindenestre megszelidített. A feleségem egyvalakire volt féltékeny. A Laufer Klárirra. Hogy ki köpte be neki? Talán te?”

Bluz bácsi, a *Kulikabát* árusa Sárdiról beszél Irénkének, a vevőnek: „Hogy ki az a Sárdi? Tudjuk mi azt nagyon jól. Közönséges ügynök volt, és egyszer ült is valami piszkos ügy miatt, és mondják, hogy a háború alatt kém volt, spicli, de kérem, ezt én csak úgy hallottam, aztán gazdagon nősült, most pedig meg akarja ölni a feleségét a Sárdi, az örületbe kergeti. Éjjel kirángatja az ágyból, hogy csináljon rántottát. Ilyen allűrjei vannak, mániái, mert persze részegen jár haza.”

Az árusok önmagukról is fecsegnek, anekdotáznak. Igyekeznek összerakni az „egészet”, valami majdnem össze is áll. Bluz bácsi a következőképpen szól önmagáról: „Hogy micsoda fickó voltam én a házasság előtt! Kezdtem a délutánt a Szimplicsek kávéházban. Ott már vártak a fiúk. Biliárd estig, aztán átmentünk a Pléhkoszorúba, remek kiskocsmá a Mátyás téren, sehol nem kapni olyan kisüstit. A menyasszonyom végül valami józsefvárosi csehóban akadt rám. És mit gondol, kedves kisasszony, mit mondtam neki? Eredj haza, drága gyöngyvirágom, eredj aranybogaram, te pamutfejű, mert mindjárt hozzád vágok valamit! – Hát ilyen nagy legény voltam, de aztán ... Legyintett.”

Az előbeszéd modalitását érzékelteti Mándy – a legenda kialakulásának feltétele a szóbeszéd – a kimondhatóság igénye, lehetősége él a szereplőkben. Amikor az árusok másról mesélnek, a „hallottam”, „úgy hallottam” bizonytalanítja el szövegüket. Ottlik szövege annyiból más, hogy Drugeth saját legendáját is ismeri, és ennek hatása alatt komédiázza el végső napjait. Ezeknek a legendáknak a visszhangját nem ismerjük, nem is lényeges. A legenda itt a „mendemondát”, a bizonytalan megtörténéseket jelöli, a titok megfejtéséig a hős nem jut el. Feltűnő az árusok erőszakossága, amely az *Ami megmaradt* című novellának egyik metatextusába is beszivárog; Tini (az apa második felesége) alkudozásáról, a külvárosi árusok hasonló magatartásáról beszél.

Láncz Irén a *Legenda a nyúlpaprikásról* szóanyagát vizsgálva állapítja meg, Tersánszky szavairól, hogy a hősök nem „légüres térben lebegő alakok”, hanem konkrét környezetükhöz kötődnek.⁹

A külváros figuráit Mándy is sajátos szókincsük által mutatja be. Az említett novellák kifejezetten erről a nyelvhasználatról (külváros, argó) tanúskodnak. Az említett árus-novellák szókincsé a következőképpen oszlik meg:

I. Az argó (a „külvárosi” nyelvhasználat) szókincsébe tartoznak: *ült, piszkos ügy, spicli, beköp, csehó, mószerol, körülugráltat, nimolista bódésok ('pénztelen alak'), levág, bebóvliz, pofát vág, beugrik, kisöpör, bevág.*

II. Bizalmaskodást fejeznek ki a következő szavak és szókapcsolatok: *fickó, szegényke, a hülye fejedet, pofáz.*

III. Idegen szavak: *allűr* (a szereplő a szó jelentését is megmagyarázza: 'mánia'), *masszív*.

IV. Tréfás hatást keltenek: *pamutfejű, bedugta a kalácsképét, bekukkant, a nyakamon marad.*

Mándy Iván tehát – szereplői által és ironikus beszédmódjával – többet mond/mondatt ki a szokásosnál, de a lényeg a *kimondatlanban* rejlik, a rejtélyesre csak rámutat, ennek csupán atmoszféráját teremti meg, az elbeszélések valahogy elveszítik fonalukat, középpontjukat. A sajátos Mándy-féle „szürrealizmus” érvényesül. Egyedi hangulatot hoznak létre a támadó ruhák és a hintázásra alkalmas akasztók. Az egyetlen statikus pont például a külvárosi üzletben a próbababa.

Az *Akasztiókban* a bódés végignézi az akasztók *támadását*, az öreg Bluz pedig ruhaként kezeli vevőjét: „Úgy tartották a lányt, Bluz és fia, mintha egy sötét folyóba akarnák alámeríteni. Egy kicsit följebb tartották, majd megint leengedték le-föl hintáztatva. Egyszerre kifeszítették egyenesre, majd összehajtották, hogy térde a homlokához ért. Az összezsuglott test fölött egymásra nézett Bluz és fia. Kifeszítették, hogy megint összehajtsák. Harmadszorra pedig már csak egy női ruha volt a kezükben, egy üresen fityegő női ruha.

Bluz, az öreg Bluz, akasztóra dobta a ruhát, mint valami száradó bőrt, kicsit meglengette, aztán fölcapta a vasrúdra a többihez.”

Az összehajtás akár egy búcsúzó rítus paródiája is lehet, a befejező *csattanó* által a „legendáris anekdota” műfaji hagyománya szólítja meg az olvasót.

A *Sírkő-kert* pertlisének látomása (a Teleki tér urától mindig elbúcsúztak az árusok) valóságos haláltánc, a képek összekuszálódnak, az Árusok terének eltemetése és feltámasztása, valamint a nevek, a kereskedők nevei ismétlődnek. A novella szintén a riválist, az ellenfelet emeli ki, Bierman Ervin nevét, aki sírköves, és a sírkő az igazi árucikk. A *Tizenegy dressz* ugyan csak az Árusok terének legendája, ezeket a „jegyzeteket” Sperber jójózása fogja össze, és persze a „csapat”, amelyet a dresszekből állít fel újra a kereskedő a novella befejezésében. Az egész szöveg szerkezete a jójómozgásra emlékeztet. Csodás és valós *jojószerűen* ütközik, távolodik, találkozik.

A *Halott katonák* szintén az Árusok teréhez fűződő legenda, amely abban tér el az előzőektől, hogy többnyire *kint*, a *bódén kívül* játszódik. Újlaki az Árusok terére indul furcsa „árújával”. A cementeszsákban egy ittas nő hurcol magával, akit Atlasz Miklóstól vásárolt. Lemmler az a szereplő, aki valamiféle hidat képez a Belváros és a peremterület között. Az Árusok tere este is mozgalmas. A bódék sötétek, noha nem üresek, a nagy üzletkötésekhez a sötétség burka szükséges. Újlaki kívülálló *utas*, aki a fűvel benőtt vasúti töltéshez érve zsákmányával együtt eltűnik odafent.

Mándy Iván legendái az átváltozások, az átalakulások történetei, „megjelenései”. Játékos-tragikus asszociációk, ahol a sorsszerűség kap szerepet. Ebbe a determinálnak tűnő hétköznapi szituációba tör be a másik lét lehetősége, amely szintén a hétköznapiság mozzanatait hordozza. A modellértékűnek tűnő „ellenparabolák” sejtelmesek, nincs is igazi megfejtésük. A *delegendalizáció* és a *legendalizáció* együtt van itt jelen. A legenda „detronizációját” az (ön)jírónia hajtja végre. Franz Kafka például legendának nevezte *A törvény kapujában* című parabolát. Ilyen értelemben legendák Mándy művei is, bár ezek a Dóm helyett inkább a külvárosi bódék helyszínéhez illenek. Mándy novellái fürkésző „reagálástörténetek”.

A szerző néha jelöli a műfajt, néha a hasonló típusú szövegeknél nem tartja lényegesnek a paratextuális jelzést. Időnként rámutat arra, hogy megszólítja a hagyomány, viszont ezzel a jelöléssel éppen az evidenciát utasítja el. Tudatja, hogy az ő legendái eltérnek a hagyományostól, ő már más „műfajt” teremt. Valójában nem ő, hanem a legenda nyelve hozza létre ezt a novellatípust.¹⁰

Lucien Dällenbach *Intertextus és autotextus* című írásában a *kicsinyítő tükör* kérdését egyrészt az intertextualitással, másrészt a műfajelmélettel hozza kapcsolatba. Dällenbach Todorovra hivatkozik, amikor megállapítja, hogy „a jelentős könyv átalakítja az olvasó belső *elváráshorizontját* és hatalomra jutásával két műfajt, két normát állít fel: azét a műfajét, amelyet megszeg, vagyis az irodalomban előzőleg uralkodóét, s azét, amelyet létrehoz.”¹¹

A legendák esetében ugyancsak ez a műfajt romboló és megújító jelleg fedezhető fel. Mándy a *hagiográfus* elbeszélő pozícióját vállalja, néha kicsit szégyellősen, szemérmesen, bátortalanul teszi ezt. *A Fényképezés* című novellában például a fényképész nővel beszélget Zsámboky:

„Az ablaknál állt a gépével. lenézett a térre. – Ez itt micsoda?”

János is az ablaknál állt. Ő is lenézett a térre: – A Teleki. Valamikor itt volt az árusok tere.

Mindenfélét lehetett kapni. A nő alig észrevehetően elmosolyodott.

Sokan utálják ezt a helyet, de hát én már megszoktam. Meg aztán irtam is róla.”

A veterán és A dicsőség napja című novellákban ugyancsak a szituációra ismer rá az olvasó.

A legendák *pesti legendák*, amelyeket az író hozott létre, ő tette legendássá ezeket a helyszíneket. A zárt körön kívüli világ éppen legendahiányos volta miatt nem foglalkoztatja. Az *Éjszaka utazás előtt* című novellában a londoni útra készülő Zsámboky János felidézi a rábeszélés szituációját, később pedig ennek „fellobbanását”:

„De hát zengett a kórus körülöttem. A barátok kórusa azon az éjszakán Pálmaiéknál.

– Egyszer már ki kell mozdulnod!

– Értsd meg! Ez így teljesen lehetetlen!

– Az írásaidnak se ártana ... hidd el!

– Londonban is meg kell ismerned az Árusok terét!

– A mozikat Berlinben!

– Az utcákat Varsóban!

– A temetőket Prágában!

– Be kell ülnöd egy bécsi kávéházba!

– Azért a múzeumokról se feledkezz meg!

– Múzeumok? Nem, az nem a János világa! Se a múzeumok, se a temp-lomok!

Nevetés.

– Honnan tudod, hogy mi az ő világa ?!”

Pilinszky, a „világ vándora”, már bejárta ezeket a helyeket, erre Mándy novellája is utal, Zsámboky–Mándy ellenben (ezt a barátai is tudják róla) a távoli városokban is saját legendás világát keresné. De mincképpen mozduljon ki a szűk körből, mikor azoknak a helyeknek már nincs legendájuk, legalábbis számára nincs. Erre döbrenti rá az olvasót az utaztató novella London-élménye: „Értem jött ez a busz. Valahonnan messziről a gyerekkorból. Meglátogatott, megismert és fölszedett.

– Tudod, apával mindig a busz tetején utaztunk. Előrefurakodtam, föl a tetőre, és hát ...

Elakadtam.

Az utcákat bámultam. A házakat, a tereket, a parkolókat, mozikat és a moziplakátokat. Ezt az egész ismeretlen kavargást a piros autóbusz útján.”
(*Londoni képeslap*)

A *legendás* Mándynál a megnevezett hagyományra való ráismerést jelenti. Amire nem ismer rá, az nem lehet „legendás”, a londoni úton például még a nagyapához és az apához kapcsolódó busz legendája is eltűnik.

A kávéházi „legenda” Mándy gyermekkorában – az apával töltött időszakban – gyökerezik, vagyis a régi kávéház válik legenda tárgyává. A kávéházi motívumok szinte sűrítve vannak jelen a *Régi idők kávéháza* című

novellában. Ezekben a kávéházi írásokban szinte „érzékletesen” nyilvánul meg a Mándy-féle jelen, amely nem is „igazi” jelen. A fiú ebből a pontból és a kávéház életteréből éli meg a zárt világot. A szöveg *tengelye* a fokozatosan megelevenedő vendégkönyv, ettől a tengelytől retrospektív módon távolodunk, a régi időkbe jutunk. Ritka, hogy a Mándy-szövegek ilyen precíz középpontra töreksszenek, a fiú nézőpontja kettős nézőpont (bár a narrátor közvetítésével valósul meg) a két Mándy Iván-i perspektíva, az erkély és a lépcső alja (tehát a fent-lent reláció) együtt van jelen. Az erkély – a magas perspektíva – a régi idők „szituációs” képe, az „élő” kávéházé, a testi mivoltukban megelevenedő régi vendégek világa, a lépcsőn lefelé haladva viszont minden eltűnik, csak a két létra bámul lefelé. Az értékvesztést és annak atmoszféráját folyamatában ragadja meg a narrátor egy-egy tárgy, például a létra és a vödör leírásával, amelyek mintha a külvárosi bérházak valamelyikéből kerültek volna ide az előkelő vendégeket (is) fogadó kávéházba: „Egy vödör gurult le a lépcsőn. Kedélytelen, rozsdás vödör. Szétlökődöste maga körül a vendégeket, ahogy dühödten gurult lefelé.”

A magányos létráknak szintén legendájuk van, a múlthoz kapcsolódó legendájuk. A kávéházi novella nyitott szerkezetű, az anticipáció mozzanata hiányzik. A kávéház a múlté, valami lezárult, amit az utódok legendává avatnak. A létrák már az értékvesztés pillanatában búcsúztatják a vendégeket: *Ők is a gangról kerültek ide: „Létrák a gangon. A falhoz dőlve a reggeli napfényben.” (A létra)*

A kávéház idősíjka a múlt, lokális relációja viszont a belváros–külváros, a kávéház–presszó végpontjai által behatárolt terület. Az *Önéletrajz* betétje a kenyereslányok emlékét idézve sorolja fel az említett helyeket:

„– A lányok a Simplonból!

A New Yorkból.

A Japánból!

A Népoperából!

Az Abbáziából!

Szünet. Rövid, pihentető szünet.

A presszóslányok a Lukácsból!

A Darlingból!

A Zserbóból!

A Művészből!

Az Intimből!”

A *presszólegendákban* szintén a látomásos átváltozás dominál. A *Reggel a Barbarában (Mi az, öreg?)* című novellában Zsámboky – a teraszon ülő egyetlen vendég – képzelete az autóoszlopokat és motorokat (anyjához fűződő emlékei alapján) kutatja és alakítja át: „Csakhogy Zsámboky hintókat

látott. Hintókat, konfliskocsikat, omnibuszokat. Nőket, ahogy csizmában, fekete kalapban lovagolnak.”

Itt jelenik meg a fiatal, vonzó anya és a szalmakalapos apa alakja is. A „novellatér” más, mint a többi kávéházi vagy presszó-novellában. A ismert térben ugyanis az utolsó előtti asztal Zsámboky helye, tehát a belső térben foglal helyet, most azonban ezt felcseréli a külső térrel, a terrasszal. Egy nő emlékére Sandkuglófot fogyaszt a duplához. A presszó atmoszféráját a „lányok” adják meg. Kellékeik: a fehér kötény és a tálca. Keresztnevük van, illetve szőke, barna hajuk, és a tálcák mögül (azok röppenése közben) figyelnek. Ők képviselik a külső nézőpontot, összerakosgatják Zsámbokyról szerzett ismereteiket.

Külön legendája van a Pléh-Krisztus kocsmának, a Mátyás tér sarkán álló épületnek („Oldalán a keresztrefeszített Pléh-Krisztus.”). A *dicsőség napja* a tank vonatkozásában, a *Valamit a térről* a tér tanújaként említi, az utóbbiban „Pléhkrisztus” színe előtt játszódik le minden. Az írásmód következetlenségére szintén felfigyel az olvasó.

„Legendák” sora szól a moziról és a futballról, a csapatról, ám ezek az intertextualitás szempontjából inkább más novellatípusokba tartoznak. Legendává a metatextusok által válnak. Mándy legendanovelláiban és metatextusaiban feltűnik a „szenvedély” szerepe. A szerző maga is vallotta, hogy a labdarúgásban egyedül a szenvedély érdekelte (utalás az 1985. január 30-án készített interjú hanganyagára). Az árusok szenvedélyét az abszurdig fokozza, a kávéházi „nosztalgia” szintén a szenvedélyességet jelzi, a külváros világának tárgyi elemei pedig gögös kopottságukban válnak legendássá (ha úgy tetszik, *ellenlegendássá*). A mozilátogatás szintén szenvedély, a sztárok a kopott moziterembe „látogatnak”. A szenvedély ellenpontja a lokalizáció, a behatároltság, amelyet a pontos nevek szabnak meg. A feszes, megnevezett „kereten” belül történik meg valami „csodás”; a kettő között dialogizáló kapcsolat alakul ki, valahogy úgy, mint Ottlik novellájában.

A legendák az állandót, az *állandósultat* ragadják meg, a variánsokat csak a *mesélő* teremti meg. Minden újjal, minden változóval való találkozás ellensége a legendának, ugyanakkor erősíti a múltból megmaradó legendszerűséget. A legenda-novellák mottója *Az ördög konyhája* című Vera-novella egyik mondata lehetne. Ismerős hangok szűrődnek ki a szobából. Vera is hallja a következő megnyilatkozást: „Földrészek tűnnek el, és mi csendéleteket festünk.” Ezt a csendélet-titkot kutatja Pilinszky János *A Titanic „legendája”* című cikkében.¹² A Titanic a két világháború, a gyűjtőtáborok látványa és Hiroshima után még mindig izgatja az emberek képzeletét, teltház előtt vetítik a róla készült filmet. Pilinszky a Föld kiesinyített modelljét (rezüméjét) látja az óriásgözsben; a vele megesezt katasztrófa

mintha „egy modern próféta” szájában fogalmazódott volna meg. Egyszerre szól Babelről és Szodomáról, figyelmeztető példabeszédnek fogható fel.

Mándy bódéi, pályái, mozitermei szintén eltűntek, ám ő nem szeretné elveszíteni a külvárost, amely számára a léttérrel jelenti. A léttérben szintén a kicsinyített modellt, a profán és szakrális pólus összetartozását láttatja.

A Teleki, a Mátyás tér és a Tisza Kálmán tér *legendái* külön-külön novellatípust/legendatípust jelentenek.¹³ A látomás ezekben a szövegekben kezd jelentős szerephez jutni a zártabb, néha csattanót alkalmazó történetek után. A *Villám* idézte először a Teleki teret, a Mátyás tér legismertebb legendája a *Könnyező fák*, a Tisza Kálmán tér viszont a bűnözők, az alvilági figurák történetfoszlányaival kapcsolatos. A Műveltség nevezett író-én jól ismerte a tér figuráit, a Lóversenytéren lejátszódó verekedéseket. Mándy Iván két mozzanatot emelt ki legendáinak forrása kapcsán: „Akkor fedeztem fel önmagamban, hogy lehet álmodni. – Hát eddig is álmodtam, de ezt esetleg talán ki is lehet fejezni –, és nem kell annyira kötődni az úgynevezett valóságához, amelyhez én tulajdonképpen sohasem tudtam annyira kötődni a kiindulási ponttól eltekintve, de mégis bennem éltek ilyen régi hagyományok egyfajta, amit különben soha nem tudtam írni, egyfajta szabályos novelláról. (...) Másodsorban volt bennem egy dac, egy düh, amiért ezt a Teleki teret eltűntették. Hát ha eltűntették, akkor én igenis megteremttem, és igenis élnek és legyenek, – legyenek a Bluzok, legyenek a Sperberek, legyenek a Liszaucrek, ezek legyenek és ne tűnjenek el.”¹⁴

Mándy gondolatsorával kapcsolatos az említett *társlegendák* mellett Darvasi László „legenda-regénye”, *A könnyemutatványosok legendája*. A következő szövegrészlet a mutatványra utal: „Bizony annyi mindent lehetne még mesélni, hiszen a mese el nem fogy, ki nem apad, amiként az emberi életnek se láthatunk soha a végére. Még füstölögnek Buda romjai, s bőven hevernek a mezőkön a temetetlen holtak, gyakorta fölparázslik a rom, de a könnyemutatványosok máris hozzákezdtek működésükhöz. De vajon ki lesz az első emberi lény, akinek a bűvészkedésüket először bemutatják?”¹⁵

Az idők országútján vándorló könnyemutatványosok „kék-könnyes” szekere nem áll meg. Az „átlagos” emberek könnye különleges, a világ még ilyet nem látott. Ez a befogadás, az örömkönnyeket fakasztó figyelem a mutatványnál is fontosabb. Mándy novellavilágának „külső” szereplői már nem látják az én mutatványát, az Árusok terét, a régi utcákat és bérházakat. Az író-én legendateremtése szempontjából az a legfontosabb mozzanat, amit Homonnai-Nagy Bálint kereszties kapitány mond ki a Darvasi-regény befejező részében: „Ha elkéstünk, fiú, ha hamar jöttünk is, de voltunk itten.”¹⁶ Ahogy Patkány is itt járt, hogy megzavarja a két Opra labdajátékát (*Egyvérítő*), az írói szorongásból fakadó hinta-történet hintázója szintén itt volt (*Hinta:ók*). A „csiszi-csuszi”-ra szolgáló csúszda és a „hinta-pa-

lintá”-ra alkalmas hinta, amelyet Csuli hajt, illetve amellyel a lány cirepül, üresen marad.¹⁷

Darvasi legendája a veszteséggel, a befejezetlenséggel, az ősivel, a belül újratereztett *csodákkal* függ össze. Ebből a szémszögből Máty legendáival rokonítható. Ha tehát Máty sajátos legenda-szövegeit vizsgáljuk, előtérbe kell helyezni a konvenciót, a Riffaterre-féle makrokontextus szempontját, amely szerint a mű és más művek között ismétlődés figyelhető meg. A legenda tanulmányozása tehát túlmutat a szövegen, a belső folytonosságon, a mikrokontextus határain. A legendák homálya, habozása, bizonytalansága – az álmodás lehetősége – nem idegen a műfajtól, éppen ez a mozzanat különbözteti meg a mesétől és a mondától, erre Heinz Ischreyt *Was ist Epik?* című írása utal. Ez avatja külön típusú a legendaszerű novellákat a Máty-opusban is.¹⁸ Ezzel a novellatípussal függ össze a „mágikus próza” megnevezés, amelyet az újabb recepció említ.

Jegyzetek

- 1 Vö. A transztextualitás. Helikon, 1996, 1–2., 85.
- 2 Uo. 85.
- 3 Vö. Irodalomtörténet, 1995, 4., 511.
- 4 Vö. MELETINSKI, Jeleazar, 1996, 70–102.
- 5 „Tudjuk, hogy a legendák nélkülözhetetlen, legfontosabb eleme a csoda, a 'legendában elbeszélte élettörténet mindig meghatározott csodák és erények köré összpontosul' de az is kétségtelen, hogy a műfaj 'mindig bizonyos valóságigény' is jellemzi. A mesét ugyanis valóságként kell elfogadni ahhoz, hogy rendeltetészerűen funkcionáljon. Ugyanez érvényes Tersánszky kisregényére is. Gazsi élete, a vele, általa történő csoda is akkor fogadható el megtörténtnek, ha valóságmozzanatok hitelesítik. Nem könnyű írói feladat tehát úgy egybejárszani, egybeereszteni a kétféle, merőben más-más közeget, a csodát és a valóságot, hogy mialatt szerves egésszé formak, egyik sem károsodjék. A csoda megmaradjon csodának, a valóság valóságnak, s közben egymást is igazolják.” (Gerold László: Csoda és valóság. In: Legendák és konfliktusok, 1997, 55.)
- 6 Vö. 1991, 5–10.
- 7 Szegedy-Maszák Mihály hasonlóképpen értelmez; a történetmondás hitelességének kétféleire, valamint Drugeth Balázs bizonytalan kilétére utal: „A cím is azt sugalmazza, hogy voltaképp nem lehet tudni, ki is volt Drugeth Balázs.” (Lásd Ottlik Géza. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994, 24.)
- 8 Uo. 10.
- 9 Vö. LÁNCZ Irén, 1994, 128–133.
- 10 Heinz Ischreyt állapítja meg, hogy az „elbeszélő kedv” nem nagyon veszi tudomásul a forrásokat, vagyis azt, hogy az anyag, a *fabulák* honnan származnak. Ott mutatja fel, ahol éppen rejlnek. (Vö. 1961, 232–233.)
- 11 Vö. DÄLLENBACH, Lucien, Helikon, 1996, 1–2., 66.
- 12 A cikk az Új Ember című folyóiratban jelent meg 1963. április 14-én.
- 13 Az emlékekről Kabdebó Lórántnak számolt be Máty (Költészet és valóság. Jelenkor, 1984, 2., 151–156.).
- 14 Uo. 54.
- 15 Lásd: Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999, 569–570.

16 Uo. 576.

17 A csúszkálás leírása az Egyérintő című novellában beleillik a legendák világába:

„Patkány csúszkált.

Csisi-csusi ... Először simán a fenekén, aztán a hasán, mint egy bukórepülő, fejjel lefelé ... Már nem vinnyogott. Kiveszett belőle minden emberi hang. Keze, lába reszketett, ahogy odalent a kis Opra talpra állította, és vitte föl a bátyjának. Le-föl, le-föl. Így ment ez. Sapkája levált róla, és mintha már a nadrágja is el akarná hagyni. A hatalmas OTI-torony meghajolt, mintha vele csúszna, odalent gyerekek integettek, hinta szállt feléje ... Aztán a csúszda pléhíze. Le-föl.

Csisi-csusi.

Majd hanyatt esett, ahogy odalent végre a fejébe csapták a satyáját, belerázták a kabátjába.”

18 Vö. ISCHREYT, Heinz, 1961, 234.

WHAT SORT OF LEGENDS ARE MÁNDY'S LEGENDS

The interpretation of the Mándy-legends is a part of a longer study which presents the legend as an (open) type of short story. The intertextual typology makes the crossing of the microtextual boundaries possible, therefore the analysis points beyond the text. In regard to the legend, the architextual relations, the paratextual sign and the question of resume, as well as the historic analysis of the genre through Meletinsky and the process of turning it into a short story comes to the foreground. The Hungarian literary tradition is also used for comparison. The Mándy-legends focus on the permanent, the variants are created through narration. The reception has already dealt with the thematic detachment.

GEROLD LÁSZLÓ

DRÁMAI KÖLTEMÉNYBŐL ELŐADÁSSZÖVEG(EK)*

Az ember tragédiája néhány színpadi szövegvariánsáról

(Bevezetőként *a dolgozat címéről*) Elsősorban a címben szereplő szöveg kifejezésről szólnék. „...ez a szó /.../ divatos, és ezért gyanús bizonyos körökben”, írta pontosan harminc évvel ezelőtt Roland Barthes, s bár a gyanú továbbra is fennáll, a szöveg szó, nem csak a nyelv-, hanem az irodalomtudományban is terminus technicusként használatos. Emlékeztetnék: a Barthes-esszé címe, melyben az iménti idézet szerepel: *A műtől a szöveg felé*. Vagyis: Barthes láthatóan különbséget tesz mű és szöveg között, ugyanakkor siet megjegyezni, tévedés lenne azt gondolni, hogy „a művek klaszszikusok, míg a szövegek avantgárdok”. Valóban a modern szakirodalom, amelybe a strukturalizmus vezette be a szöveg fogalmát, nem is tesz különbséget mű és szöveg között, a műveket is szövegnek nevezi. Ha mégis szembeállítja a művet és a szöveget, akkor ezt a szerzőség kérdésével hozza összefüggésbe, illetve az egymásból következés logikájával indokolja.

Míg az irodalmi mű – amióta a szerzői jog intézménye elfogadott – szerkesztését képezi a szerző személyének megnevezése, addig a szöveg esetében, ha „egy másik szöveg transzformációján keresztül teremődik”, ahogy Derrida írja, nem lényeges a szerző személye, s ez, ha egy adott irodalmi mű „keresztülvágás”-ával (Barthes kifejezése) létrehozott színpadi szövegről van szó, inkább érvényes, mint más esetekben. A drámai mű színházi előadása ugyanis eleve megosztja a szerzőséget drámaíró és rendező között, ez utóbbi munkatársaival, elsősorban az előadás dramaturgjával együtt szükségszerűen nem csak drámagondozó, hanem szövegteremtő feladatot is vállal. Ha tehát különbséget akarunk tenni drámai mű és színházi előadás szövege között, amire minden dráma színrevitele esetében alapos okunk van, akkor azt mondjuk, hogy annak szerzője, ennek szerzők (rendező, dramaturg) által megvalósítandó színházi rendeltetése van. Amin azt is kell érteni, hogy a drámai mű zárt, befejezett, könyvként létezik a boltban, a polcon,

*Elhangzott Veszprémben 2001. május 8-án és 9-én tartott drámaelméleti tanácskozáson.

az íróasztalon, a színházi felhasználásra készült szöveg pedig nyitott, folytatható, tovább írható, az előadás készítése közben formálható, sőt elkerülhetetlenül és minden esetben formálódik is. Ha a színházi szöveg adott, már létező drámai műből készül, akkor ez vagy a műben levő, fellelhető, vagy a művön kívüli szempontok, ún. előadáscsinálási koncepció alapján történik. Az előbbi változat talán olvasatnak, az utóbbi pedig kommentárnak nevezhető, azzal, hogy mindkettő kifejezetten színházi jellegű.

Az viszont, hogy külön vonzerővel bír, miszerint drámai költeményből készült színházi szövegvariánsokat vizsgálhatunk, *Az ember tragédiájának* műfajából is következik. A szakirodalom szerint ugyanis a drámai költemény, másképp világdráma vagy emberiség költemény, olyan „lírai dráma” vagy „metaforikus tragédia”, amely a „legalapvetőbb történelem- és létfilozófiai kérdésekkel néz szembe”. Az inkább olvasásra, mint előadásra való, keletkezését tekintve kifejezetten XIX. századi műfaj, éppen azzal, hogy nem egyszerű, mindennapi történetnek ad keretet, hanem a lét örök kérdéseit ragadja meg, újból és újból, korról korra kiprovokálja az értelmezést, aktualizására késztet. Vagyis: a csak remekművek esetében használatos műfaj nemhogy ellenállna annak, hogy színházi használatra mintegy széljegyzeteljék, hogy szabad értelmezéssel kivonatszerűvé tegyék, hanem éppen séggel feltételezi ezt. Nem esetleg eltűri, hanem éppen elvárja, hogy színházi használatra készült szöveggé egyszerűsítsék.

(*Az ember tragédiájáról*) Tudjuk, hány *Tragédia*-átiratunk van, hány színpadi szövegvariánsa van Madách Imre drámai költeményének? Alighanem annyi, ahányszor 1883. szeptember 21-e óta valahol bemutatták, ahányszor színrevitel szándékával közelítettek a műhöz. Azzal, hogy a *Tragédia* iránti mélységes tisztelet és a hozzá való cretnek közelítés között számos változat volt s képzelhető el. Annak ellenére, hogy a Vasárnapi Újság már 1863-ban arról tudósította olvasóit, hogy Molnár György, a magyar látványszínház megszállottja „a budai színházban színrehozni szándékozik – *Az ember tragédiáját* –, mégpedig a szellemeket clötüntető gép alkalmazása mellett”, az ösbemutatótól számítva négy évtizeden át Paulay Ede első sorban időtartammal kapcsolatos és műszaki feltételektől diktált, kényszerű húzásokkal kialakított, az írott változathoz nagy mértékben ragaszkodó szövegvariánsát tekintették irányadónak, olyannyira, hogy a huszadik századi rendezők, ha egyéni értelmezéssel próbálkoztak, a közvélemény komoly ellenállásába ütköztek. Így járt 1923-ban Hevesi Sándor, amikor a mű minél hitelesebb tolmácsolása helyett rendezői beavatkozással Madách művét „a Mának lelkébe” akarta „beállítani”, de nem kapott felmentést Németh Antal és Horváth Árpád modernizálási kísérlete sem.

A hetvenes évekig a *Tragédia* iránti túlzott tisztelet dominált, némi eredetiséget a húzások, illetve a felvonásszünetek kijelölése jelent(het)ett,

mígnem elsősorban néhány külföldi színrevitel (1971: Tartu, 1979: Minszk és Groznij) hatására, s nem függetlenül a színjátszásban jelentkező változásoktól, mintegy tizenöt évig, miközben gyakran került színre, Madách műve minden addiginál merészebb átértelmezés tárgya volt. Ez a közelítés elsősorban a *Tragédia* kulcshelyecinek, mint a teremtés, a bűnbeesés, a zárómondat („Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál”), a négy főszereplő egymáshoz való, illetve az egyén és a tömeg viszonyának, az ún. keret- és történelmi, illetve jövőszínek összefüggésének értelmezésében mutatkozott meg. És kivétel nélkül az időszerűnek érzett magyar társadalmi, emberi kérdésekkel összefüggésben történt mind a Paál István rendezte szolnoki (1980), mint a Ruszt József fémjelezte zalaegerszegi (1983), mind pedig a Csiszár Imre irányította miskolci (1984) előadás esetében. (Zárójelben említhetjük Harag György ezeket megelőző, 1975-ös marosvásárhelyi rendezését, amelynek emblematikus jelenete a mindenkori jelenként értelmezett londoni szín koldusinváziójával vonult be a Madách-mű előadásainak történetébe.)

Mindezek a *Tragédia*-rendezések kiindulópontja nem a mű tolmácsolása, mégkevésbé az iránta való tisztelet volt, hanem az a felismerés, hogy Madách műve alkalmat nyújt aktuális emberi konfliktushelyzetekkel való mai szembesülésre. Ebből adódik, hogy végre, szinte száz évvel az ősbemutató után, a magyar színházak birtokba vették Madách művét, mely „a magyar irodalmi és színházi tudat legérzékenyebb pontja” (Tarján Tamás), és saját eszközeikkel számos műbéli és színreviteli kérdést oldottak meg addig nem tapasztalt módon, az egész mű vonatkozásában újszerűen, modernül. A legjelentősebb értelmezési változást az jelentette, hogy a mű fő szereplőiből, elsősorban Ádámából, történelmi alakból földre szállított ember lett. Többé nem az ember felett, hanem az emberben történt minden, ami Ádámmal és társaival megcsik, az idill éppen úgy, mint az érte való küzdés is. S ez a földi, emberi mértékre történő leszállítás, bármennyire is hihetetlenül hangzik, nem ölte ki a drámai költemény filozófikus jegyeit, amit az is bizonyít, hogy bár újabban néhány vidéki (Győr, Pécs, Debrecen) és pesti (Nemzeti és Madách Színház-i) előadás inkább a klasszicizálódás felé térítette vissza Madách drámai költeményének előadását, elsősorban általános világfilozófiai kérdéseket vetettek fel és próbáltak értelmezni, esetleg megválaszolni is. Ezzel szemben a legújabb *Tragédia*-előadások, folytatva a Paál István szolnoki rendezésével kezdett színházi olvasatsort, éppen a mindennapi ember gondjai felőli értelmezés jegyében születtek, miközben megőrizték a *Tragédia* filozófikus jellegét.

(*Ki beszél? – Mit mond?*) A műhöz való kétféle színházi közelítés aktualizálja a szerzőség kérdését. Annak ellenére, hogy Madách diskurzusa mindvégig meghatározza a rendező/dramaturg általi, drámai költeményből

előadásszöveget formált olvasat diszkurzivitását, a legújabb *Tragédia*-előadások létrehozói nem Madách megszólaltatóiként viszik színre a művet, hanem arról kívánnak színházi előadással szólni, amit az adott pillanat és színhely, amikor és ahol az előadás készül, Madách művéből magára érvényesnek lát. Nem úgy általában, hanem a művet olvasó rendező/dramaturg szerint. Azzal, hogy a színházbeliek saját olvasatukkal az irodalmi mű és a közönség közé állva befogadói szerepet vállalnak, kettős recepciós helyzetet hoznak létre, rendezői értelmezést nyújtanak, illetve a rendezői recepció értelmezés lehetőségét kínálják a közönségnek. Következésképpen kevésbé a szerző, aki az eredeti művet írta, inkább az éppen akkor és éppen ott kifejezett mondandó a fontos. Bár a szerzőség kérdése nem mellékes, nem is ma divatos formai kérdés, újabban nem az számít, ki beszél, hanem az, hogy mit mond az előadás, aminek nélkülözhetetlen feltétele, hogy azok, akikhez a mű rendezői koncepciója szól, tudjanak kapcsolatot teremteni az előadással, legyen saját előadásrecepciójuk.

(Kezdet és vég) Kivétel nélkül minden dramaturgiai kézikönyv, amelynek szerzője a drámaírás technikáját akarja bemutatni, drámaírásra tanít, különös gonddal a kezdet és a vég kérdésével foglalkozik. Azzal, hogyan kell hatásosan elkezdni és hogyan kell hatásosan befejezni egy történetet. Az a gyakorlati tapasztalaton alapuló dramaturgiai követelmény, miszerint a hatásos felütés és a hatásos zárás – igazi értelmét mindkettő a mű színpadi előadásakor, a közönséggel való kapcsolatteremtés kezdetén és a közönségtől való búcsú pillanatában nyeri el – nélkülözhetetlen eleme a színházi előadásnak, az irodalmi mű színházi szöveggé történő formálásakor külön nyomtatékot kap, mert a hangsúlyos indításnak eleve koncepciót meghatározó, a hangsúlyos zárásnak pedig koncepciót igazoló szerepet kell vállalnia. Csak így nyer(het) igazolást az irodalmi mű motívumai között válogató, a dráma bizonyos pontjait hangsúlyozó, illetve mellőző rendezői értelmezés s a rá épülő színházi előadás.

Esztünkben, amikor Madách Imre: *Az ember tragédiája* című drámái költeményének előadásszöveggé alakított néhány változatáról szólunk, terjedelmi korlátok is arra kényszerítenek bennünket, hogy a mű olyan örökérvényű vezérmotívumai helyett, mint többek között a férfi és nő kapcsolatban megmutatókozó szerelem, az egyén és a tömeg viszonyában kifejezésre jutó szabadság vagy a tudomány függvényeként szemlélhető fejlődéssel, csupán az átiratok (s a belőlük készült előadások) kezdő- és zárómondataira utaljunk (nem feledkezve meg a velük kapcsolatos megjelenítésről sem).

Nem az érdekel tehát, hogy az alapműből mit közvetítenek s mit nem az egyes átiratok, hanem az, hogy ezek készítői mit választanak kiindulópontul s ennek alapján milyen konklúziót fogalmaznak meg. Ehhez igyekeztem

néhány legújabb *Tragédia*-értelmezés szövegét és előadását megismerni. Nevezetesen a budapesti Merlin Színház¹ és a Mozgó Ház Társulás², a beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház³ és az Újvidéki Színház⁴ kínálta példákkal kívánok élni.

Ha a lehető legegyszerűbben foglalnánk össze Madách művét, akkor azt mondhatnánk, a történet azzal kezdődik, hogy az Úr megteremti a világot s azzal végződik, hogy az embert, Ádámot, miután ez néhány múlt-, jelen- és jövőbeli stációt végigjárt, megismerte saját, az ember(iség) majdani történetét, s minden egyes alkalommal kiábrándult, az Úr arra biztatja, hogy küzdjön, s ez legyen életének értelme. Am ha azt tapasztaljuk, hogy a teremtést dicsőítő kezdőjelenet és a biztatásra ösztönző zárómondat között történetek során kiderül, a dicsőített teremtett világ s benne az ember nem hibátlan, akkor magától értődik, hogy kérdéseket teszünk fel, az okok érdekelnek bennünket: hol, mikor, hogyan s ki rontotta el azt, ami olyan nagyszerűnek látszott. Ez jellemzi mind a négy *Tragédia-előadást*.

Majd egy évszázadon át a Madách-mű megjelenítései elsősorban azt a folyamatot ábrázolták, amely a világ s benne az ember életének, gondolkodásának alakulását mutatta meg, a nyolcvanas évek rendezései, kivált a szolnoki előadás azokat a konfliktushelyzeteket vizsgálta, amelyekbe a történelemmel és önmagával szembekerülő ember jutott, a mű legújabb években történt színreviteleinek középpontjában viszont a saját elveszettségét érző egyes ember áll, aki tudni szeretné, neki milyen szerepe volt sorsa ilyenén való alakulásában. (Talán nem véletlen, hogy ezeket az előadásokat többnyire fiatal rendezők jegyzik, akik az ifjúság jogán érzik indokoltnak kérdéseiket.)

A Merlin Színház-beli (rendező: Jordán Tamás) Ádám, miután az Úr és Lucifer a „S te, Lúciifer, hallgatsz...” és a „Világotat meg fogja dönteni” mondatok közé zárt vitájára redukált első szint követően egy hatalmas fészekenyerben heverészve Évával az oldalán föltűnik, majd a bűnbecsést követően innen kikerül, földre pottyan, a hagyományos *Tragédia*-előadásokat idézően végigjárja a Madách kijelölt stációkat, és végül önpusztító hetyke szándékáról lesz kénytelen Éva bejelentése után („Anyának érzem, óh, Ádám magam”) lemondani, mintegy az édeni biztonságot idéző fészekenyerre emlékezve egy komputérkép miniatűrízált embereként jelenik meg, és Isten biztatásul mondott szavait („Mondottam, ember: küzdj és bízva bízá!”) olyan megszeppenten hallgatja, hogy nem lehet kétséges: ezen az emberen semmi és senki sem segíthet. Hiába áll mögötte paravánként az egykor fészekmeleg-biztonságot nyújtó kéz (a két kéz, a fészek- és a paraván-kéz semmiképpen azonos!; időközben Isten is megváltozott?), az önmaga életének elrontása miatti bűnösség helyrehozhatatlan – közli az előadás, amelyben elhangzik ugyan a *Tragédia* ismert zárómondata, de – ahogy a

színpadi jelenet sugallja – ez a biztatás az ember számára immár semmit sem jelent, talán meg sem hallja.

A másik három előadás mintha ott folytatná, ahol a Merlin Színházban befejeződött *Az ember tragédiája*.

A beregszászi változat (rendező: Vidnyánszki Attila), amelyben Ádám – amint a nyitómondatul választott kérdés („Hová lesz énem zárt egyénisége...”) sugallja – afféle önvizsgálatot tartva önmaga, egyénisége integritásának feladásában ismeri fel (az ember) bűnét, s ennek megfelelően a küzdelemben látja a megoldást, önmaga visszaszerzésének útját. Erre utal, hogy a *Tragédia* ismert zárómondatát nem az Úr, hanem Ádám mondja el, mintegy önmaga biztatásaként. Hogy az előadás befejezése ne csak szóban, hanem színházról lévén szó, megjelenítve is közölje: az ember megpróbálja legyőzni az őt gátló körülményeket, Ádám nem tödődvé a hátára kapaszkodó Luciferrel, aki visszahúzza, megakadályozza abban, hogy felkapaszkodjon a fényt adó, az életet jelképező lámpára, lankadatlan igyekezettel meg-megismétli a feljutást, míg végül ez sikerül is. (Zárójelben ugyan, de meg kell említeni: a beregszászi előadás két változatát láttam, az egyikben Ádám csak fel-felugrik s igyekszik legalább megkapaszkodni a lámpában, a másikban, bár Lucifer a hátán van, próbálkozása sikerrel jár.)

Az a két változat közül, melyek az ember elveszettségének konkrét okát próbálják megnevezni, a Mozgó Ház Társulás (rendező: Hudi László) az összhangzó értelem hiányában, az Újvidéki Színház (rendező: Puskás Zoltán) pedig az elherdált lehetőségekben fedezi ezt fel.

A Mozgó Ház Társulás *Tragédia*-jegyzetek című, szabad ötletek sorozatából álló előadása tisztelt legkevésebbé az alapművet. Amikor a bevezető jelenetben a hosszú konferenciapultnál ülő szereplők, vagy tizen, mintegy vezényszóra egy-egy almát egymással versenyezve csumává rágnak, nem a kollektív vétkezésre kell gondolni, hanem – amint a művelet befejezése után mindegyikük saját „művészi teljesítményét” véli a legjobbnak – arra, hogy lám, milyen nehezen tudnak az emberek szót érteni. Következésképpen ami ez után történik a Madách-mű egy-egy mondatának lábjegyzeteléseként, multimediális eszközök igénybe vételével, mindennek a harmónia hiányát kell(ene) illusztrálnia. Nincs ugyan követhető történet, de miután jelenetről jelenetre haladunk – ezek távolról s némi szövegmozgás útján követhetők a drámai költemény színeihez –, ismételten kiderül, életünkben a változások ellenére sem fejlődés, sem haladás nincs, így – miközben kimondatik és megmutatatik: a „halál a kezdet” – zárul be a kör. Schová nem jutottunk, de az útnak vége. Legfeljebb a zárómonológ soronként ismétlődő „Lehet”-je igér(het)ne valamiféle folytatást, ha a monológot ekrán mögött torzítva mondó szereplő nem gúnyos nevetéssel tenne pontot vagy inkább felkiáltójelet szövege végére.

Az Újvidéki Színház Színes Szilánkok nevű ifjúsági színpadán (előadás-szövegét a dramaturg Gyarmati Kata készítette) a műbéli eseményeknek Londontól Párizson, Konstantinápolyon és Egyiptomon át a Paradicsomig történő visszafelé pergetésével szeretnék megtudni, mikor követtük el az első bűnt, amely után már nem volt megállás, s úgy látják, az ember(iség) azzal idézte elő saját megállíthatatlan romlását, hogy meggondolatlanul elkártyázta (hogy az est egyik legszebben megoldott jelenetétől kölcsönözsem a hasonlatot) a megadott lehetőségeket, hogy nem tudott élni sem a szerelem, sem a másik ember megértésének, sem a szeretet, sem pedig az adott hatalom lehetőségével. Ezért az előadás a fiatalos játékoság ellenére tragédia-ként fejeződik be. Miközben Ádám a fenékfal felől világító lámpa irányába karjában viszi a drogtól alélt Évát, Istenhez fohászkodik: „Ha él az Isten, / Ha gondja van reánk, és hatalma rajtunk, / Új népet hozzon, s új eszmét a világra, / Érzem, elkopott mind, / Mi a miénk volt, s újat létrehozni / Erőnk kevés. / Hallgass meg, Istenem”.

Talán részletesebb idézés nélkül is sikerült érzékeltetni, hogy a legújabb *Tragédia-előadások* nem csak lényegesen s nagyon célratorően rövidítve használják fel Madách művét, ezekben a változatokban Madách jobban vagy kevésbé felismerhetően jelen van, de inkább vendégként, mint a mű egyedüli tulajdonosaként, hanem hogy az új színházi nemzedékek immár gátlástalanul, szabadon kezelik *Az ember tragédiájának* gazdag eszmeanyagát, előadásokként újabb értelmezések születnek, s ez a legigazabb bizonyítéka annak, hogy a remekműveknek fenntartott műfajesaládban számontartott drámai költeményünk ma is életképes, jóllehet, műfajcsere áldozatává lesz, műfaj tekintetében a kevésbé igényesnek tartott előadászöveg(ek) formájában áll is előtünk.

Jegyzetek

- 1 Merlin Színház. – Rendező: Jordán Tamás. Dízlet: É. Kiss Piroska., ifj. Jordán Tamás, Láng Tamás. Jelmez: Húros Annamária. Dramaturg: Berényi Gábor. Zenc: Selmeczi György. Operatőr: Kende János. Szereplők: Kálid Artúr (Ádám), Molnár Kiss Andrea (Éva), Mertz Tibor (Lucifer), Jordán Tamás, Darvas Iván, Kézdy György, Hajduk Károly, Horváth Ákos, Horváth Zsuzsa, Huszár Zsolt, Jancsó Sarolta, Kalmár Tamás, Kardos Róbert, Koleszár Bazil Péter, Parti Nóra, Péterffy Borbála, Szücs Lajos.
- 2 Mozgó Ház Társulás. – Rendező: Hudi László. Dízlet-világítás: Árvai György. Jelmez: Simon Gabriella. Video: Poroszlai Eszter. Írta és előadja: Bársony Júlia, Birtalan Krisztina, Deli Adrien, Gévai Réka, Lang András, Isabelle Lé, Moninger Zsolt, Pereszklényi Erika, Suiykó Elzbieta, Tabeira Iván, Vajna Balázs.
- 3 Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház, Beregszász. – Rendező: Vidnyánszky Attila. Dízlet, jelmez: Balla Ildikó. Zene: Verebes Ernő. Koreográfus: Énekes István m.v. Szereplők: Varga József (Ádám), Vass Magdolna (Éva), Trill Zsolt (Lucifer), Kátya Alikina, Szücs Nelli, Tóth László, Kacsur András, Veres Ágota, Rác Zózsef, Varga Melinda, Sötér István, Orosz Ibolya, Tóth Andrea, Ferenczi Attila, Szabó Imre, Seres Tímea.

4 Újvidéki Színház, Színes Szilánkok Diákszínpad. – Rendező: Puskás Zoltán. Dramaturg: Gyarmati Kata, Koreográfus: Gyenes Ildikó m.v. Szereplők: Kőrösi István f.h.(Ádám), Béres Márta (Éva), Molnár Róbert (Lucifer), Csernik Árpád, Erdély Andrea, Mikes Imre, Bordás Szilárd, Grabovác Dávid, Burai Károly.

A DRAMATIC POEM TURNED INTO SCRIPT(S)

Imre Madách's dramatic poem *The Tragedy of Man* is one of the world-wide best known, if not the best known piece of Hungarian dramatic literature. For a long time its directors in the name of tradition had refrained from introducing any radical innovations or reinterpretations. But from the eighties the situation changed and lately several, primarily smaller, alternative theatres or ones prone to experimenting handled Madách's text daringly. The study deals with four such performances (two from Budapest, one from Újvidék and Beregszász) which are based on the dramatic poem almost reduced to a script.

RAJSLI ILONA

ÉLETKÉPEK A XIX. SZÁZADI KÓRÓGY VIDÉKÉRŐL

Bevezetés

A kilencvenes évek elején az újvidéki Matica Srpska könyvritkaságai közé öt elveszettnek hitt kórógyi kéziratot könyv került. A lerombolt református templom és parókia számos presbiteri könyve közül menekült meg néhány, megőrizve így a szlavóniai Kórógynek és környékének fontos írott emlékéit, valamint mindazokat a híradásokat – 1818-tól a századfordulóig –, amelyek a vidék egyházi és művelődési életének jelentősebb eseményeit érintették.

A könyvek nagy formátumúak, 29,6 x 42cm nagyságúak, állapotuk eltérő jellegű. Amennyiben megmaradt a fedél, az igen kopott karton, a cím egyiken sem olvasható teljességében. A gerinc és a sarkok valamikor igényesen be lehettek kötve, bőrkötésűek voltak. A vastag papíroldalak – feltehetően a háborús körülmények okozta kallódás következtében – több helyen átáztak, az írás emiatt összefolyt és kivehetetlenné vált.

Mint azt a szövegvizsgálat alapján megállapíthattuk, a kórógyi jegyzőkönyvek írói kivétel nélkül törekedtek a köznyelv írott normájának megvalósítására. Ezek a személyek gyakran nem helyi illetőségűek, anyanyelvjárásuk tehát nem azonos a vidék nyelvjárásával.

Másrészt a hivatalos levelezés, a köröztetett püspöki és esperesi iratok stílusa, helyesírása – ezek presztízsc és fontossága – kizárta a táji jellegzetességek felbukkanását, még olyan esetben is, amikor helyi születésű a szöveg lejegyzője: van közöttük ugyanis laskói, csúzai pap is. Az iratokon átűtő *nyelvjárásosságok* nem markánsak, a szlavóniai-baranyai kiejtésbeli sajátosságok csak elenyésző esetben fordulnak elő.

Szövegközlésünkben az elnagyolt betűhív átírással törekedtünk megtartani a korabeli íráskép főbb jellegzetességeit, feloldottuk azt a nagyszámú és gyakran egyéni rövidítést, amelynek nem volt többletinformációja, de zavarná az olvasást; így csak a rendeletek, körlevelek teljesen evidens rövidítései maradhattak a közlésben.

A szövegeket nagy részét rövid tartalmi kivonat, fejregeszta vezeti be, a forrás helyét pedig a levéltári jelzet rövidített változata és az oldalszám adja meg; pl.: PPIV2508 = 08 – 56.

Kórógyról

Kórógy falu a különböző korok területrendezésében tartozott Valkó vármegyéhez, majd Szerém megyéhez sorolja a szakirodalom, később pedig szlavóniai faluként (Horvát Szocialista Köztársaság – majd Horvátország területe) jegyzik. Fényes Elek, a kor és a táj kitűnő ismerője több művében is tiltakozik a szlavóniai besorolás ellen. 1839-ben a következő megjegyzéssel indítja a „Dráván túli kerület” leírását: „Ez a’ kerület, melly most hibásan Szlavóniának neveztetik, hajdan 4 vármegyéből állott, mellyek e’ következők: *Szerem, Verőcze, Valkó, Posega*. Ma elosztatik Szerem, Verőcze, Posega vármegyékre, ’s Pétervárad, Brodi, Gradiskai végezeredekre.” (FÉNYES 1839; 3 – F. E. kiemelése)

A továbbiakban dokumentumok és törvények sorára hivatkozva indokolja állítását. Ezekből megtudjuk, hogy ezt a kerületet a XVIII. század közepéig soha nem nevezték Szlavóniának; e vármegyék az országgyűlésre különös királyi levél-meghívó révén két követet küldhettek, míg Szlavónia és Horvátország esetében a régi függetlenség emléke más formát tartott meg.

Fényes Elek egészen korai, 1478-ból származó törvénycikkelyre hivatkozik, melyek „Verőcze, Szerem, Valkó, Posega vármegyéket világosan a’ magyar vármegyék közé számlálják, ’s ezeknek határait Szlavóniától és Horváthországtól egyenesen megkülönböztetik.” (FÉNYES 1839; 3)

Felemlíti többek között Werbőczyt és Brodaricsot is, akik műveikben betűrend szerint kivétel nélkül felsorolják a magyar vármegyéket. Brodarics a mohácsi csatáról írt művében megjegyzi: „Valkó, Posega et Sirmium tres insignes Provincias, quas non Cottus vocanus a Slavonia divelles.” (idézi Fényes in 1839; 3)

Ugyanakkor arról sincsen Fényes Elek szerint adatunk, hogy az említett négy vármegye a horvát nemesség gyűlésén megjelent volna, vagy a bán hatalma alatt katonáskodott volna. Az 1699-i adóajstromból kiviláglik, hogy a négy vármegye Magyarország ötödik kerületéhez tartozik a következő adófizető aránnyal: „*Circulus Transdravanus: Cottus Valkóvár 40, – Veroviczen 10. – Posega 20. – Szirmien. 40 Portae.*” (vö. FÉNYES 1839; 4 F. E. kiemelése)

Az 1700-as években a kérdéses terület nyilvánvalóan vitássá válhatott, mert a magyar rendek kérésére „az 1723-ki febr. 18 költ. kegyelmes válaszban maga a’ király elismeri, hogy a’ kérdéses vármegyék Magyarországnak kiegészítő részei, ’s oda visszaesatlandók.” (FÉNYES 1839; 4)

A kórógyi szuperintendensi jegyzőkönyvek sok példányának bevezetőjében szerepel a Szlavónország lokalizálás, tehát elfogadott, megszokott lehetett ekkor már a közigazgatásban, adminisztrációban. Helyenként igen pontos a hely körülírása: Cím: „A’ Helv. Vallástételt követő Alsó Baranyai és Bácsi Egyház Vidéki Tanács 1836-dik évi Protocolluma.” Alatta így indul a szöveg: „Tekintetes Verötze Vármegyében Kebelezett Magyar Rétfaluban” (10 – 98.)

Fényes Elek szerint: „Posega, Szerem, Verőcze vármegyékre, ’s Pétervárad, Brodi, Gradiskai végezeredekre a’ hibás *Szlavonia* nevezetet, csak a’ mult század közepe táján kezdték ráragasztani, némelly azon környékekben kormányzó idegen hadi tiszték, ’s ezekután több tudatlan geographusok, és földabroszírók.” (FÉNYES 1839; 4 – F. E. kiemelése)

A terület besorolása tehát a felekezeti hovatartozás szempontjából lehetséges – a jegyzőkönyvekben előforduló falvak: (korabeli helyesírással) Cservenka, Soóvé, Szent László, Belle, Kopáts, Torsa – Torza, Szivatz, Ómorovitz, Piross, Haraszi, Laskó, Kórógy, Csuz, Veress Mort – Veresmart, Sepsc, Ujj Verbacz, Kő, Darócz, Herczeg Szöllös, Újj Vidék, Pacsér, Karancs, Zombor. Említés történik még Nagypál, Várkony, Kölköd, Babarcz reformátusairól is, ezek a területek azonban már nem a mai Délvidékhez (az akkori Al-Baranya Bácsi Traktushoz) tartoznak.

A szövegek válogatásakor és a tematikai elrendezésben Kórógy és környéke áll központi helyen. A jegyzőkönyvekben felölelt témák, események gyakran szolgálnak távolabbi tájakról is fontos művelődéstörténeti, egyháztörténeti adalékkal; pl. híradás a Magyar Tudós Társaság működéséről, a millennium megünnepléséről stb.

Mindezek az események, azáltal, hogy körlevelekben, köröztetett „kiírás” formájában eljutnak Baranya, Szlavónia legapróbb falvaiba is – az egyház révén összekapcsolják az ott élőket a világgal; elsősorban az egyházterület, de más magyarországi területek fontos, aktuális történéseivel is.

Kórógy falu történetéhez szorosan kapcsolódik néhány eltérő típusú írásmű: valláserkölesi jelentés, bevallási ív az iskola és egyház vagyónáról, valamint egy teljes leírás az 1840-ben urakodó kórógyi állapotokról. Ezek az írások különböző oldalról világítják meg a korabeli falu életét, a maga műfajában maradvány mindegyik hozzáad valamit a már kialakult képhez.

Az alábbi jegyzőkönyv, mely Kórógy történetét is tartalmazza, rendkívül fontos az utókor számára, hiszen az 1840-ben készült leírás arról tanúskodik, hogy a falu írástudói már ekkor tudatosan nyilvántartották a jelent és gyűjtötték a múlt adatait, történéseit.

Ha nem is pontos szám szerint, de szól a tudósítás a szórványban élő „hitsorsosok”-ról is, a bobotai, a vukovári vincelléerekről és szolgákról, uradalmi cselédekről, valamint azokról a reformátusokról, akik a szerénység

területeken egészen a határőr vonalnál húzódó Zemplénben (mai Zemun) élnek, miszerint nagy ünnepek alkalmával ezek a vallásos emberek megjelennek az anyaekklézsián. A tudósítás külön kitér arra, hogy a fiókegyházakban a papi szolgálat kötelező jelleggel az ott lakó sokác nemzet anyanyelvén folyik.

[az egyházkerületi almanachba készült leírás]

„Kecskemét Julius 10dikén 1841

Nagy Tiszteletű Esperest Ur, különösen tisztelt Draga Jo és Nagy Uram!

Mínkelötte a terjedelmes és tizenkét arkusra telt Jegyző könyvet megküldetném – közlöm a legszükségesebb és sijetösszebb tárgyak cránti tudositást.

1. Az Egyház Kerületi Almanach szerkesztetése reám bizattatván – minél előbbi tudositást kérek ezekről – kimből áll az alsó Baranyai és Batsi Egyház Vidéki Tanats szeméjzete? Mely Ekklesiak vagynak azon Tractus kebelében. Ezeknek nevei tétessenek ki bctű rendben, mindenik Ekklezsia után adódjon elő rövideden annak nevezetesebb története. Mikor alatt fel az Ekklezsia, mikor kezdődött Matrikulája, mikor épült Temploma - milyen állapotba vann most a Templom? van e benne orgona? Ki a helység birtokossa – vagy ha többen volnának – tsak é tétessék ki: hogy Köz birtokosok alatt van. Ezek után tétessék ki a Lelki Pásztor neve - és ha van – a Kaplané is. Majd a lelkek száma – az 1840-ben születtek, copulaltattak és megholtak száma. Ezután a tanító /: vagy tanítók /: neve - az iskolás fiú és Lány Gyermek száma -. Ezután tétessék fel a Leány Ekklesia /: vagy Ekklak:/ neve az abban levő Lelkek száma – a Tanító neve – az Iskolás fiú és Leány Gyermek száma külön külön. Jegyeztessék fel az is, hogy vagynak e fiok Ekklesiák az anya Ekklesia körül – az az olyanok – mellyekben Tanító nints – ezekben is a Lelkek száma – ha tsak három vagy 4 volna is, adassék elő. Tétessék ki végre mitsoda nyelvűek az Ekklesia tagjai? Ha 1836 óta olyan férfiu v. asszony holt volna meg a Tractus kebelében, ki az Ekklesiára és Iskolákra nézve érdemeket szerzett magának – annak rövid élett rajza is közöltessék – igy az Evidéki Tanats meg holt tagjai is.

2. Azon kérdésekre valo Feleletek mellyek Fő Tisztelendő Superintendentiális Fő Notárius Polgár Mihály Urtol, az Almanach szerkeztethetésére be küldettetni kívántatnak, T NT Szerem V. megyében kebelezett egyetlenegy Korogy reformata Ekklesia.

Korogy egy igen régi helység a Reformatio előtt már volt, és akkor több Magyar és Rác Helységekkel együtt. Reformálódott mintegy 1531 vagy 1540 táján Sztárai Mihály és Szent Antali Gergelj Kegyes buzgó tudós Tanítóknak szolgálatjuk által. Eleitől fogva ugy látszik, a mint nyomozhatuk, hogy ebben éppen csak magyarok laktak, s Vallásokra nézve is Refor-

mátusok; tiszta Ekklesia mostan is. - /: Ezek egy 1778ik esztendei jegyzésből:/ - tiszta most is 1841ben. minden más Nemzet és Wallásuaktól.

Matriculája tsak 1754től fogva van meg; kis nyoltzadrét be békötve, egy hüvejknvi vastagságú, s benne a megkereszteltek, Copulaltattak, és megholtak nem külön helyeken, hanem csak a mint idő szerént következtek folytatva vagynak beirva – 1778bann Negyedrétbéli Matrucula kezdődik, mely 1797ben azzal a folio kötetbe lévővel folytatattik, melyben már minden szép rendben találtatik.

A Templom építetett 1778ban téglából; az idén pedig kívül beöl reparátott, a bóltozatt és három karok Ujjonnan kifestettek igen diszesen, és most a legjobb állapotba van. Sajnáljuk hogy Orgonánk nints, ámbár Toronyunk Grof Eltz Imre Ö Exellentijának a Vukovári Uradalom örökösen abban pedig Kórógyinak is kegyesen, tisztelettel és háladatossággal említendő Földes Urának ajándékából Orával diszlik.

Az Ekklesiába 30 Esztendei Lelki Pásztor Balaton Füredi Somogyi Ferencz. Lelkek száma 1057 – születtek 1840ben 36; copulaltattak 15; megholtak 26on. Osk: Tanito, Szüts Joscf 52 fiu és 48 Leány Tanitvány között.

A Kórógyi Magyar Reformáta Anya Ekklesiához tartoznak a Tordinczei és Antini Rátz Nyelvű fiók Ekklesiák melylyek 1786ban afilialtattak /: a mint szóll Matriculájok kezdete:/ a Kórógyi Ekklesiához a Tekintetes Nemes Wármegye által. Helyben Templomjok sem Oskolájok még a Romai Catholicusoknak sints. A Lelkek száma amott: 652 Antinba pedig 49. – Születtek száma 1840ben a két fiokba: 41.- Copulaltattak 10 pár. – Megholtaké 51. – Bobotan helyes Lakos 5 szeméj Patsatinba 4 – Wukovaron Vinczellérek szolgák szolgálók szamosan, Urasági tselédek egész Szerémbe még számosabban a Határ Örző Regementekbe is egész Zemlinig tudomra is talátnak szétszorva Szent hitünk Vallói, kik közzül némelyek egyszer másszor kivált Innepi alkalmatossággal Vallásos Kötelességekről megemlékezvén Ekklesiánkba megjelennek. A Fiók Ekklesiabélieknek minden Papi szolgálatokat tulajdon Rátz nyelveken köteles a Tisztelendő Pap megtenni.

3. Publikaltatni rendeltetik minél előbb a n m. m Kir. Helytartó Tanácsnak ddtó 29 December 1840 Nro 41381 költ azon Intézhvénye, melyben rendeltek hogy a nyugpénzes rokkant katonáknak még életbe létükről adatni szokott bizonyitványok jövendöbe ne tsak a Lelki Pásztorok által irattassanak alá és pecsételtessenek meg, hanem a Helybeli biroság által is.”

(11 – 243–5.)

A helyi lelkésznek rendszeresen be kellett számolnia a gondjai alatt lévő hívcek vallási, erkölcsi helyzetéről is. Külön figyelmet érdemel a körlevél bizalmas voltának az említése („bizalom pecsége alatt bekivánt adatok”). Ezek

a jelentések egyúttal autentikus és szinte őszintén nyers képet adnak a nép jelleméről, munkához és valláshoz fűződő viszonyáról, hírt kapunk a hívek hitbéli magatartásáról, arról az egyház és a megmaradás iránti ragaszkodásról, amit a díszes és nagy templom, valamint az új iskola felépítése bizonyít.

A „visszavonás és gyűlölködés”, mint átkos örökség a magyar nép jellemzésének történetéből úgyszintén helyet kapott a kórógyi lelkész jelentésében; ő jól ismerheti e tulajdonságok közösségromboló erejét, mert ennek veszélyére a híveit a szószékről és a mindennapi érintkezések alkalmával is inti.

[valláserkölcsi jelentés – részlet]

„Ami a gyülekezet valláserkölcsi állapotát illeti: erre átalánosságban azt felülhetem, hogy itt általában megvan az egyszerűség, takarékosság és szorgalmas munkásság. Vannak pásztorágom alatt álló gyülekezetekben olyan családok, kiknek erkölcsi élete kitünő és példányszerű; de másrésről azt sem titkolhatom el, hogy több erkölcsi bűnök elharapódzva, minéműek vannak főként az iszákosság, bujaság, tolvajkodás, és némely egyénekben az ezekből származott tékozlás; ezen előszámlált bűnökön kívül a káromkodás és trágár beszédek is napi renden vannak. Nazérenusi hitbéli rajongás, bár a szomszéd ref. községekben nagy mértékben kezd terjedni: még itt nem mutatkozik, sőt amazokrol gúnyosan szólnak. A törvénytelen házások öszveállása ritka eset, mely időhaladtával a lelkészi intő és óvó közbenjárásra többnyire elenyészik. A nép vallásos buzgóságáról őszinte jelenthetem, hogy az isteni tiszteleteket ünnep és vasárnapokon elegendő számmal gyakorolja. Az egyház iránti szeretete és hívsege áldozattételekben is mutatkozik, melynek a most fenálló díszes és nagy templom, és új iskola mely utóbbi a mult évben adatott át rendeltetésének – elegendő bizonyosága. Az egyházi szolgálak eránti kicsinylés, irigykedés, melynek egyik – tán legnagyobb oka a lukma közvetlenül fizetése, – szinte majdnem általános. A visszavonás és gyűlölködés atyafiak és nem atyafiak között általánosan nem uralkodik, mivel annak rút és veszélyes voltára híveimet szószékből és közönséges érintkezéseim közben figyelmeztetni minden előjövő alkalommal szükségesnek tartottam.”

(10 – 56–7.)

[1885-ben püspöki látogatás utáni jelentés az egyház vagyonáról, egyúttal összefoglalás a faluról]

„A 100ik számú püspöki körlevél 1ő és 3ik pontjára a főtiszt. és Méltóságos Püspök Szász Károly úrnak 1885 Május 5ik napján püspöki látogatáskor adott feleletek:

Az 1ő pont ezen kérdésére, „Megvannak é az egyháznak azon ingatlan és ingó vagyona, az utobbiak közt jelesen értékes templomi fel-

szerelvényei, továbbá levéltári okmányai, melyek az 1816–19ki püspöki látogatáskor mint meglevők összeirattak, következőleg felelhetnek:

A régi egyházi fekvőségek közül megvan a paplak a hozzátartozó mellék épületekkel és kertekkel. Megvan a két régi lezárt temető is, mely kaszállóul használtatik a lelkész által. Az úr asztalához tartozó felszerelvények közül az értékesebbek nem csak megvannak, hanem számok szaporodott is, nevezetesen egy úr asztali ezüstkehelyel és egy sárga pléh nagykanccsával. Továbbá egy nagy selyemkendővel és damaszk abrosszal, és jelentéktelen értékű kendőkkel. Az egyház levéltári okmányai a gondnok felelőssége alatt az egyház ládájában tartattnak.

Ezen kérdésre: nevededett é az egyház – s a lelkészi és tanítói hivatal fekvőségei, jelesen a földosztályok és legelő illetőségek kiadása, vagy talán új adományozás útján? következőleg felelhetünk:

A betelt régi temető helyett új szereztetett. 2or Határszabályozás alkalmazásával a lelkészi hivatalnak hat, a tanítói hivatalnak három slavoniai hold illetősége kiadatott az 1873ik évben, A régi clavult templom helyett a falu közepén új diszes és nagy templom építetett az 1869, 70-71-72 és 73ik években, A templom hossza belől = 16, szélessége = 8 öl. 1884ik évben a templommal átellenben új iskola építetett, a szükséges mellék épületekkel. Ingóságokban a templom és iskola építés következtében nagy fogyatkozás, illetve adósság következett be, mely a = 3000 forintot is meghaladja. Az egyház lélekszáma szaporodott 1873ig de az akkor bekövetkezett kolera miatt a régi számra vissza esett. Most a lelkek száma = 1017.

Az egyház filiája Tordincze és Antin az egyháztól elválván anyásítottatott 1862ben. Az egyház iskoláját felekezettinek tartja, fentartásának terhét viseli, tan eszközökkel ellátja, tanítóját fizeti; de a megyei tanfelügyelőség mindezeket tekintetbe nem véve, elöttök mindedig fel nem derített okonál fogva községinck nyilvánítja. Az academica promotio megszűnt 1868ik évben, s ez idő óta az iskolában állandók a tanítók. Ami az egyházi adózás kérdését illeti: a kórógyi egyház népe lelkészét és tanítóját szeméjkenként fizeti a díjlevelek szerint, még pedig nem örömet, hanem – kivált a szűkebb termésű években csak kénszerítés útján; ekkor is annyira hijanyosan, hogy a lelkész és tanító fizetését egészen sohasem kapja meg.

A köz alapot illető kérdésben nyilatkozatom ez: ennek a nép kezdetben még kivetését sem engedte meg, s a fizetésre csak akkor volt hajlandó, mikor esperesi intézkedés folytán a főispáni hivatal megkerestetett.

Ami az egyház eladosódása kérdését illeti: adós az egyház a harasztai lelkész Tiszt. N. Szabó Sándor úrnak 2400 forinttal, és annak a kötelezvényben kitett kamataival. Ezen kívül egyházi földek után járó adóval, és az egyházi hivatalnokok két évi kész pénz illetőségével, mely három rendbeli adósság, mint fentebb jelezve van, a három ezer forintot meghaladja. Ezen ala-

dosodás onnan credt, hogy az egyháznak egyházi és iskolai célokra nagy áldozatot kellett hoznia. A templom építésből fenmaradt adósságát még le sem törlesztette, a midőn a régi iskola helyett új telken a célnak és kor követelményeinek jobban megfelelő új iskolát épített, mely szinte nagy áldozatot kívánt.

Hogy az egyházban 1816tól kezdve történt változásokra vonatkozó értesítés ki legyen egészítve, jónak láttam elősorolni, hogy a fent jelzett időtől fogva kik voltak a lelkészek és tanítók a Kórógyi egyházban:

1811ben Nov 11kén elhalt Gózon Sándor után hozatott a laskói tanítóságbol prédikátornak Balaton füredi Somogyi Ferencz úr, ki 1811ik évben éppen karácson előtt érkezvén ide, szolgált 1853 Julius 24ig, már életében 1848ik évben mellé rendeltetvén ifjabb lelkészül vője, s 1853ban követője Györke István, ki Deczemberben Bereg megyében született 1814ik évben, hol atya iskolatanító volt. Györke Istvánt, ki 1861 September 21én elhalt, követte Sebestyén Pál, ki 1861ik év Augustus hó 20án jött Kórógyra T. Györke István úr mellé segédül, ki az említett lelkész úrnak jelzett időben történt elhalálózása után a következő 1862ik évi Márzius 14én rendes lelkészül ünnepélyes megválasztatott, és hivatalában keves napok után beigtatott.

A kórógyi egyházban 1816tól 1868ig három évenként változó academicus tanitok voltak alkalmazva. Ezen évben állandósittatván a tanítói hivatal, felekezeti 6 osztály iskolánkban szolgáltak a következők:

Arany Mihály 1868 ápril 26 – 1871 aug 2áig.

Csutki Lajos 1871 aug 2któl 1873 ápril 27ig.

Kopa Imre 1873 april 27től alol irt napig.

A hatosztály iskolában a tanítványok létszáma = 100, kik közül fiu = 44, leány = 56.

Kelt Kórógyon Május 2 1885

Sebestyén Pál lelkész.”

(12 – 60.)

Az oktatás ügyeiről

A fent említett református egyházak életében, munkálkodásában megkülönböztetett helyen említhető az a szoros kapcsolat, amit a protestáns egyház a saját iskoláival kiépített és ápol. Már Fényes Elek megállapítja, hogy az iskoláztatás főként az egyház hatáskörébe tartozott. „nem szabad, ha csak általánosságban tesszük is, fölemlítés nélkül hagynunk azokat a nagy áldozatokat, miket a (...) ref. anyaegyházak, iskoláik létesítése, az azokban való oktatás és nevelés ügyének fejlesztése érdekében, az idők folyamán hoztak és ma is hoznak. Ezen, nem ritkán az egyházak anyagi erejét is meghaladó erőfeszítések eredménye az, hogy a ref. anyaegyházak iskolái, kivétel

nélkül, a törvények és a kor által támasztott igények színvonalán állóknak mondhatók, akár intenzivitását, akár pedig – a német ajkú egyházak iskoláira való különös vonatkozással – a magyar nyelv tanítását és a hazafias szellem fejlesztését keressük.” (BOROVSKY 1901; 235)

Amikor általánosságban beszélünk a protestáns iskolaügyekről, sok közös vonást találunk a reformátusok és az ágostai evangélikusok egyházi és iskolai kormányzatában, de a különvált és önállóan szerveződött felekezetek számos egyedi vonást is kialakítottak.

A reformátusoknál háromévenként váltakoztak a tanítók, az ún. „akadémikus rektorok”. Ez a gyakorlat 1870-ig volt hivatalosan érvényben. „Theológiát végzett papjelöltek ugyanis, hogy első sorban maguknak tudományos végzettségű külföldi egyetemeken látogathatására a szükséges költséget biztosíthassák, a gazdagabb egyházak által fenntartott, jól fizetett tanítóságokat foglalták el 3 éven át 1870-ig. Meg volt ez intézkedésnek jó haszna annyiban, hogy minden ref. pap gyakorlatilag is értett a tanításhoz s vezethette az arra szoruló tanítót; de másfelől a 3 évenkénti váltakozás az egyes iskolák belső fejlődését lassította.” (BOROVSKY 1896; 295)

Az akadémiai rektorok főként a debreceni kollégiumból kerültek ki, később pedig a nagykőrösi református tanítóképző látja el a magyar református iskolákat képzett tanítókkal.

Lényeges momentum, hogy az iskolák és a tanítók elsősorban a helybeli presbitériumtól függtek, másrészt pedig az egyházmegye által kinevezett „iskola-inspektorok” felügyelete alatt álltak.

Nyilvános vizsgálaton mérték fel az iskolás gyerekek tudását, valamint a tanítók eredményességéről is képet kaptak. Ezek a vizsgálatok évente kétszer voltak: az őszi vizsga decemberben, a tavaszi pedig áprilisban, Szent György napja körül. A gyerekek iskolába adásának az ideje is ez a tavaszi időpont volt. Ezt egységes királyi rendelet szabályozta, a jegyzőkönyvek szövegeiben mégis gyakran esik szó arról, hogy a szülők nem mindig tesznek eleget e kötelességüknek.

[királyi rendelet az iskoláskorról]

„Királyi parancsolat: 6. esztendő gyermekek már oskolába küldessenek és taníttassanak, még pedig nem csak télen hanem nyáron is, a szegényebbek és fiaik segítségére szorult emberek gyermekeik is minden nap legalább két órát az oskolába töltsenek a’ mit ha a’ szülék nem akamának tselekedni azoknak neveik a’ járásbeli szolga Biráknak jelentessenek bé.”

(11 – 142.)

Mária Terézia 1777-ben kiadott rendelete, a Ratio Educationis az iskola-rendszer egységesítésére törekedett a birodalom területén. Ezt a törekvést

később számos rendelet erősítette meg. Mint azt az alábbiakban olvashatjuk, ezek a rendeletek a legapróbb részletekig meghatározzák az oktatás megszervezését, ugyanakkor rendkívül aprólékos leírást, jelentést várnak el az adott iskolától.

[1846-ban kormányrendelet az oktatás szervezeti egységesítéséről - részlet]

„Az Iskolát gyermekek 6-12 évig feljárni köteleztetnek s erre a Szülék a Lelkészek által buzdítandók. Az elmulasztásokat a tanító pontosan jegyezze, azt félévenként a szolga bírói hivatalnak beadja.

A tanulókkal a tanítónak embertelenül bánni nem szabad. A fenyíték a helybeli igazgatóság tudta és megegyezése nélkül nem alkalmazható. Olyan bántalom mely által a tanuló testi sérelmet szenved 3 naptól egy hónapig tartandó börtönnel büntettedik ismétlés esetében hivatalból elmozdítottatik.

A magas Cs. K. Cultus és oktatási minisztérium az iskolák állásának, a lakosok száma, a hitvallás és jövedelem szerinti biztos megismerésére az iskola leirási vagy látogatási tabellák be küldését rendelé meg.

A tabellák beküldésére megjegyeztetik:

Ha két nyelv használtatik oktatás nyelvéül meg kell említeni melyik az uralkodóbb. Hol a német nyelv tanítottatik de nem mint oktatási nyelv ez a jegyzések rovatában kiemelendő.

Az Iskolába járni köteles gyermekek nemzetiségét pontosan ki kell írni.

Meg kell írni az iskoláro: főiskola é? 3 osztálylyal, vagy közönséges egy – két osztálylyal, s a tanítás hány szobában esik.

6. A helybeli lelki pásztorok és Catecheták képességcit az Egyházi Elöljárók jegyezzék fel, a tanítók, segédekpedig az isk. igazgatók.

7. A kerületi Oskola felügyelők tegyenek jelentést arról ért é a Tanító Zecnéhez énekléshez fatenyésztéshez.

8. Az engedményezett vagy engedmény nélküli oskolákat pontosan ki kell jegyezni.

9. Fel kell jegyezni a Tanítók is a községtől kapják é fizetésöket, vagy mi forrásból? Vannak é végre alapítványok. Ki kell tenni elegendő é a fizetés vagy nem? És valyon fizettették é az iskolapénz.”

(09 – 31.)

A történelmi események a mindenkori oktatás menetére is hatással voltak, ennek lenyomata például az a számos megjegyzés a presbiteri könyvekben, amelyek a tanításból kitiltott tankönyvekre vonatkoznak.

[letiltott tankönyvek]

„Két Könyv: Reformatio története Magyarországon és Bevezetés a Sz. Írásba – és Bibliai történetek kisebb és nagyobb gyermekek számára szorosán Biblia szerint kiadta Dobos János 1851. Az iskolákból eltiltatik.”

(09 – 31.)

A magyar református iskolákban már 1804-től kidolgozott tantervek vannak érvényben, a német nyelvű oktatással ellentétben hamarosan megindul a vasárnapi pótoktatás és az ún. „nyári iskola” is.

[pótoktatás vasárnapokon]

„Felsőbb helyről sürgettetik a Vasárnapi és ismétlési iskolák felállítása, hogy az iskolából már kiált fi és leány Gyermekek 13-15 éves korokig vasárnaponként taníttassanak délután a lelkésztől vallástudományra, a tanítól egyéb szükségességekre.”

(09 – 32.)

[a nyári iskolák ügye]

„A nyári iskolák rendes látogatásának fontossága, melly nélkül a téli iskoláztatás murkája részint eredménytelenné tétetik, s a növendékek vallásos, erkölcsi és szellemi kiképzése káros módon megszakittatik, ara ösztönzi a Cs. K. Helytartósági osztályt hogy felhívja az összes kerületi Oskolai felügyelőket és helybeli iskola igazgatókat, miként a rendes és szakadatlan iskolalátogatást a jelen nyári tanfolyam alatt is erejökhez képest eszközöljék, és hogy nekik – mint hogy az iskola és iskoláztatásnak a mennyiben csak lehető, a szeretet kifolyásának s nem a kényszerítés tárgyának kell lenni, – következő észrevételeket, megjegyzéseket és nézeteket ajánlom figyelembe vétel végett, saját és mindenek felett az iskolatanítók érdekében, kikkel ezen uatásítások alaposan [...] nézendők, kiknek mindegyike által saját iskolája számára ezen körirat egy példánnya másolatába megszerzendő.

Több oldalrol tapasztalások kétségtelenné tették, miszerint télben a vidéki iskolák általánossan – kevés többnyire egyes lakházak távolléte a rossz utak által föltételezett kivételekkel – főleg Csongrád megyében, továbbá a Jász és Kun kerület több helyein igen jól látogattatnak, s hogy több helyen nyárban is jól, s néha csaknem rendszeren látogatják az iskolákat, s mind e' mellett tagadni nem lehet, mikép sokhelyütt a' mezei viszonyok nehezítik a' nyári iskolák látogatását, a' tapasztalás ara mutat, hogy az iskoláknak nyári látogatása, a' tartományi helységek némelyikén meg a' messze terjedő pusztákon is lehetséges, a' mennyiben olly faluk és puszták esmeretesek hol nyári iskolák is rendszeren látogattatnak. Minélfogva nem

csupán a' mezci foglalkozásokban rejlik annak oka, hogy több más helyeken a' téli hónapokon kívül az oskolák üressen állanak. – Éppen azt is bizonyítja a' tapasztalás, hogy ezen helyeken hol az oskola nyáron is pontosan látogatatik azon látogatás nem mindenütt azon fenyegetés és büntetések eredménye mellyeket az igazgatóságok a' mulasztási jegyzőkönyvek alapján előidéztek. Ha szinte sok helyeken észrevehető mikép az oskolalátogatás közönyös községekben komoly intő, genyítő vagy büntető föllépése a Cs. K. Szolgabirói hivatalnak számos fölmerülő akadályokat legyőzni, s az oskolalátogatást rendbe szedni s ebben megtartani képes, midőn a' hiv tanítók és lelkészek legkomolyabb törekvései is eredménytelenek, még is számos helységek ismerősek, hol a' felsőség fellépése kevésbé vagy éppen nem szükséges, s hol a tanító és lelkésznek magának sikerül minden büntetések nélkül nyáron is pontos vagy legalább meglehető pontos oskolalátogatást eredményezni, s a büntetésre méltó oskolamulasztásokat a ritkaságok sorába helyezni.

Azon tanítók kik a' pontatlan oskolalátogatás miatt panaszkodnak, s minden segínyt a kényszerítő eljárástól várnak, igen sokszor talán a' nélkül hogy maguk tudnák, ön maguk okai ezen hanyagságnak.

Az oskolavizsgálatok alkalmával tett észrevételekből az bizonyossá lett miképp azon helyen, hol a tanító merőben az a minék lenni kell, s hol őt a lelkész komolyan támogatja, nem fordul elő a nyári iskoláknak sokáig tartó pontatlan látogatása.

A pontos oskolalátogatás előmozdítása ügyében maga a tanító az első és legfontosabb egyéniség, a lelkész a második, de ő sem működhet elég eredménnyel, ha a tanítónak szorgalma és deréksége ezen célra elő készítőleg nem működik s nékie segéd kezeket nem nyújt.”

(09 – 84.)

[tankönyvek 1879-ben]

„Van szerencsém értesíteni, miszerént az e. h. kerület által kiadott tankönyvek Pesten Kókai Lajos könyvkereskedésében rendelhetők meg, Károly utcz 1. Sz. a. névszerént,

Pap Károly: Bibliai történetek s.t.b. kötve 26 kr.

Bocsor Lajos: Egyháztörténelem a népiskolák 4ik osztálya számára kör. 20 kr.

Pap Károly: Vezérkönyv a bibliai történetekhez, tanítók számára, 60 kr.

Ez alkalommal emlékeztetem az e. k. j. könyv 66ik szám alatti azon határozatra, miszerént ezen tankönyveket az iskolákban használni tartoznak, s az erre vonatkozó ellenörködéssel a helybeli lelkészek bizatnak meg.

Törsán Sept 30. 1879. Esperes”

(12 – 25–6.)

[könyvpályázat]

„Publicáltassék a’ Megyebéli Tiszt Prédikátorok közt két u. m. nagyobb és kisebb Kátéknak 12 arany jutalom mellett való készítése mely munkák petsét alatt kívül irandó Martoval a’ közelebb jövendő Gener. Consistorium előtt Fő Tiszt. Superintendens Urhoz béküldödvén akkor kinevezendő Deputatio által meg fognak vizgáltatni.”

(11 – 173.)

[Biblia 30 garasért]

„Tekintetes Tábla Biró és Superintendentiális assessor Kis Szántói Pethe Ferentz Úr, az általa ki nyomtatott Bibliára nézve azt a jelentést tétetvén, hogy annak még 1730 Exemplárja lévén kezénél V. Czédulában 30 garasokért kész lenne egy egy Exemplumot a venni kívánoknak által engedni. – Végeztetett. Tétessen ezenn jelentés köz hirrre az Eklézsiákba.”

(11 – 55.)

[latin–magyar szótár használatának jóváhagyatása]

„Posvai János egy kis Deák = Magyarszótárt készitvén az alsóbb Classisokba való felvevés végett ajánlja a G Consistoriumnak. Megvizsgálása ‘s itéllése a 38^k szám alatt kinevezetett küldöttségre bizattatik.”

(11 – 46.)

A magyar nyelv kérdése

A nyelvhasználat kérdése állandó témaként bukkan fel a jegyzőkönyvek, körlevelek szövegeiben. Az egyházi szolgálatban, az oktatásban, illetve a hivatalos levelezésben, a kérelmek, folyamodványok nyelvhasználatában történő nyelvi aktualitásokról híven beszámolnak a jegyzőkönyv szövegei.

[a nemzeti nyelv terjesztése]

„Olvastatott Pesten Pesth Vármegye Második Al Ispánnjának Tiszteletes Dobroviczky Simon Urnak Fő Tisztelendő Superintendens Urhoz küldött hivatalos levele melyben arra kéri hogy Tekintetes Pesth Vármegyének a Magyar Nyelv terjedezésére hozott ‘s ide mellékelt következtetéseknek rendelésében egy részről a vigyázása alatt lévő Lelki Pásztorokat arra utasítja hogy azon túl arányos rendeléseknek szoros megtartását hibeiknek szívekre kössék, más részről pedig az olyan Eklézsiákban a’hol az Ige idegen nyelven hirdettetik azon Nyelven való tanítások számát a Lakosoknak a Magyar nyelvben tett előmenetekhez képezt kevesíteni, végre pedig egészen megszüntetni rendelje. Végeztetett. A’ Tisztelt Vármegye rendelései az egész Megyében publicáltatni fognak, meghagyatván a Tiszt. Prédikátor Uraknak hogy a nemzeti Nyelv terjedésének clómozditásán egész ere-

jekből egyezzenek. A Megyebéli Ekkléziákban pedig a Magyar Nyelv behozására nézve már eddig is az első lépések megtétetvén annak előmozdításáról a Consistorium tovább is gondoskodni fog.”

(11 – 129.)

[a magyar nyelv használata törvényben]

„Országunk Törvényei által parantsoltván hogy Nemzeti Magyar Nyelvünk minden Törvényhatóságoknál bévétessék és közönséges fojamatba tétessék: köz megeggyezésel meghatározatott hogy e’ Naptol fogva a’ N. T. H. Tanátshoz küldendő minden felírások Magyar Nyelvenn készítettessenek.”

(11 – 116.)

[a konzisztórium elé a folyamodványok csak magyar nyelven adhatók be]

„Meghirdettetni rendeltetik, hogy a Magyar Nemzeti nyelven kívül más nyelven készült irományok ezen Consistoriumba bé nem vétetnek és hogy kifogás ne lehessen ezen végzést az illető Ekklé’siákban a’ Chatedrákbol kell közönségessé tenni, hozzá tévén ehez azt is, hogy a’ kik folyamodó leveleiket a’ Consistorium első napján bé nem adják, bizonyosok lehetnek, hogy azután azok azon Consistorium alatt el nem fogadtatnak.”

(10 – 65–6.)

[csak magyar szavak kerüljenek a jegyzőkönyvekbe]

„1837. Haraszti

Szóba jöven itt, az idegen szavaknak a’ Jegyző Könyvekből kihagyatások illő és szükséges volta, jónak látta ezen Evidéki Tanát, illő tisztelettel folyamodni a’ Fő Tiszteletü EKerületi Köz Gyüléshez, az eránt, hogy a’ kitűzött cél el érhetése végett a’ meg magyarosított szavak gyűjteményét E’Vidékünk Jegyzői hivatalának meg küldeni méltóztatnék.”

(10 –105.)

[Az egyházvidék pecsétjén a latin körirat szövegét magyar váltja fel, a címer marad]

Az elnökség indítványozására az E vidéki pecsét-czimerét meg tartva diák körirat helyett e következő köriratot nyerendi „A Helv. Vall A Baranya-Bácsi Egyház vidék peccsétje 1845”

(09 – 4.)

Az egyházlátogatásokról

A jegyzőkönyvek anyaga által felölelt vidék református egyházainak hitéletét elsősorban az egyházlátogatási jegyzőkönyvek rögzítették és őrizték meg. Emellett találunk az anyagban jelentéseket is az illető eklézsia erkölcsi állapotáról, a gyülekezet lelki életbeli buzgóságáról, hanyatlásáról.

Az egyházlátogatás (canonica visitatio) az egyházkormányzás eszköze annak ellenőrzésére, hogy a gyülekezetben a törvényes rend szerint folyik-e az élet. A canonica visitatio megszervezését, lefolytatását pontos szabályzat határozta meg, melynek szövegét is közlik a kötetek.

Az apostolok mintájára, – akik személyes látogatásaikkal vagy levél útján intették, segítették a híveket – a püspök az, akinek a kötelessége, hogy a vizitációt évente egyszer, lehetőleg személyesen elvégezze. Az egyházi törvények (kánonok) ezt a rendet már a VI. századtól előírják, s jóllehet változó, módosuló formákkal, de az alapvető szempontok szigorú betartásával történik a vizsgált korszakban. Ami tehát az idők folyamán állandó célja az egyházlátogatásoknak: az igaz tan megerősítése, az eretnokség eltávolítása (pl. a nazarénus szekta elleni komoly fellépés), a jó erkölcs ápolása, az állhatatosságra, a jóra való állandó intés.

Az egyházlátogatási előírások rendkívüli alapossággal kitérnek az egyházi élet minden területére, beleértve a gyülekezet oktatási és művelődési kérdéseit is, a vizitátornak kötelessége volt beszámolni a hívek erkölcsi állapotáról, a közösségekben uralkodó hangulatról is.

[előírás az egyházlátogatások módjáról - részlet]

„Meg határozatott, hogy m. u. a' Canonok tartalma szerint is az Egyházi Visgálat csak az Egyházi szolgák 's Presbyterek jelenlétökbén történhetnék, 's a' nélkül illő és törvényes visgálatnak nem is tartathatnék; a' bé állandó Egyházi Visgálat ideje mindenkor előre 's meghatározottan tudtokra adasék az Ekklézsiáknak, és azok Lelkipásztoraiknak, 's az Egyházi visgálat a' helybeli lelki pásztor jelen nem lévén csak az [...] alapos ok nélküli önkényes elvonulása 's makattsága esetében büntetésül történhessen; a' hol pedig a' Lelki Pásztor távol létének helyes és méltó okai lennének, ott a' Visgálatot a' N. T. Esperest el halasztván olyankorra, mikor a' Lelkipásztor is hon lehet, külön tartandó Egyházi Visgálatot rendeljen.”

(10 – 100.)

Az oktatás ügyeit is számon tartó egyházlátogatási előírások nagy körültekintéssel határozzák meg a tanítás menetét, körülményeit, foglalkoznak a tanítók, a tanfelügyelők szakmai és erkölcsi minősítésével; többek között az iskolai élet ilyen apró részleteit is megtaláljuk:

[részlet az iskolákat érintő vizitációs előírásokból]

„Imo Hagyják meg a' Tanítóknak hogy a' Classis minden nap legalább kétszer, a falak és a' padlás gyakrann kiscpertessenek, az ablakok kinyithatók legyenek és napjábann kinyittassanak mind télen mind nyáronn a' Gyermekek a' sárt vagy havat a' Classisba bé ne vigyenek, sirral a hajokat megkenni ne próbálják.”

(11 – 257.)

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből kapunk bővebben hírt a kurióznak számító „rác ajkú reformátusokról”, valamint a környéken elszórtan élő „hitsorsosok” életéről. A szövegekben külön figyelmet érdemel a két kórógyi fiókeklézsia leírása: Tordinci és Antin lakói szláv nyelvű reformátusok, ami ritkaság számba ment a reformáció történetében. E falvakról azt az adatot találjuk, hogy 1786-ban váltak a kórógyi anyacklézsia részeivé, inentől vezetik a helyi egyházi anyakönyveket. 1840-ben nincs sem templomuk, sem iskolaépületük.

[Tordinci reformátusai]

„Feszülő kebelrel néz e. h. megyei gyűlésönk ezen annyi hányattatásai közt is reform. hitét meg tartott rác ajkú gyülekezetre, édes örömmel karolja kebelére, azonban szűkre szabott hatási köréből meg adja ugyan, de esperesti tanítóul Kulifai Eleket, kit kérnek, meg engedvén nékik hogy kivánságuk teljesítését kérhetik a főtiszt. e. h. kerülettől.”

(09 – 43.)

[a tordinczi leányegyház kérése]

„Tordincza Rác Filiális ekklézsia könyörög hogy gyermekeinek Keresztyéni modon lehető neveltetések végett Mestert tarthasson: - A' Concernens Vármegyétől próbálja a' Mester tartására valo engedelmet megnyerni melyet meg nyervénn Mesterrel providealtatni.”

(11 – 16.)

[gondoskodás a pusztákon lakó reformátusokról]

„Tapasztaltatván, hogy sok pusztákon lakó hitünk sorsosi bizonyos Eklézsiahoz nincsenek affigálva, az é' tárgyba készitendő Projectumnak a' jövő Esztendőre Gen. Consistorium elcibe való terjesztése N. T. Esperes Uraknak meghagyatik.”

(11 – 170.)

A vizitátorok jelentése után gyakori a körlevelekben található feddés, dorgálás.

[papi személyek ruházata]

„Némely belső személyek ruházatjokra nézve vissz élécek tapasztaltatván – mind a Prédikátoroknak, mind az Oskola Tanitoknak meg hagyatik, hogy a Canonok által parantsolt tisztességes ruhákba járjanak és nevezetesen pantallont és fejér kalapot visselni ne merészeljenek.”

(11 – 78.)

[előírás a papok ruházatáról]

„A Predikátorok ruhájokra nézve meg határozottatott hogy azok alább in functionibus monistrialibus talaris hosszú fekete magyar Dolmánt viseljenek. Stat Cons. 1816.Nro 9. Némely belső személyek ruházatjakra nézve vissza élécek tapasztaltatván, szorossan parantsoltatik hogy a Cónonok által is kívánt tisztességes ruhákba járjanak és nevezetesen pantallont vagy fehér kalapot ne viseljenek.”

(11 – 157.)

Az egyházszervezés ügyeiben a szuperintendencia nem nézi jó szemmel az önkényesen elhagyott hivatal, feladatot. A jegyzőkönyvek több helyén is felbukkan az a jelenség, hogy a lelkészek körében külön terhet, megpróbáltatást jelenthetett a feyházak lakóinak lelki szolgálata. Az alábbiak tanúsága szerint ezt a nehéz szolgálatot nem tudta mindenki elvállalni.

[a sóvéi prédikátor, „felmentette magát” a zombori rabok körüli lelkipásztori teendőik alól]

„Tisztelendő Fitos József Soovei Predikátor Úr múlt Esztendőben a' Consistorium által reá bízott Zombori rabok körül tejendő L. Pásztori szolgálatot, ha szinte bizonyos okoknál fogva nem vállalhatta is fel, mégis ezen Consistorium nagy kedvetlenséggel veszi, hogy a' Tisztelt Úr maga szabadította fel magát annak terhe alól. – Szivaczi Predikátor Tisztelendő Gózon 'Sigmund Urtol pedig éppen olyan jó néven veszi hogy azt továbbra is felvállalta, mellynek fojtatására is ezennel megkértették.”

(10 – 58.)

Az egyházlátogatási előírások rendkívül értékes, mára már kissé archaikusnak tűnő részét képezik a nagyszámú esküszövegek. Közülük a leggyakoribbakat közöljük:

[az eklézsia gondnokának esküszövege]

„Én N. N. esküszöm az élő igaz Istenre, hogy az én Gondviselői hivatalomban a melyre rendesen választattam, tiszta jó lelkiismerettel hivenn és szorgalmasan eljárók. Nevezetesen hogy az Eklézsia épületire, földjeire 's egyéb Birtokaira: gondosan és okoson vigyázok, javatskáit a' mennyre lehet óltalmazom, kéméllem és szaporitom, hogy a Gyülekezetben zene-

bona, és haborúság ne támadjon sőt inkább a külső Isteni tisztelet rendessen és ékesen fojjon szivesen igyekezem. Az Egyházi Szolgákra, az ő jóvedelmek befizetésére szorgalmatos gondom leszen, az Ekklesiának kezembe jövő vagy kezemből kimenő pénzt mint szinte az alamisnát igazán feljegyzem /:jegyeztetem:/ azt idegen helyre és haszonra nem fordítom. Végre minden gondviselésre bizattakról annak idejében számot adni kész leszek. A'mint és mind ezeket bé tellyesíteni igyekezem, sőt a' mennyire az erőtlenség engedi bétellyesitem. Úgy segítjen engemet az Isten.

Az Egyházi Esküvése formáját a' Curatoréhoz lehet alkalmaztatni."

(11 – 271.)

[a bábák esküszövege]

Én N. N. esküszöm az Élő Igaz Istenre, hogy a' Bábai Hivatalombann a' mellyre választattam, jó Lelekiesmérettel, hűséggel és szorgalmatossággal eljárók, nevezetesenn hogy a' Szülő Asszonyokhoz hivatvatvánn minden sérénységgel, személy válogatás nélkül, más dolgaimat félre tévénn sietek, 's elmégyek, azokat a' szülés fájdalmai és veszedelmei között, tellyes erőmmel és tudományommal segitem, a' született gyermekkel semmiféle babonáságot nem tselekszem; ha beteg vólna azonnal a' Sz. Kereszttség végett az Egyházi Tanítóhoz viszem, vagy vitetem, soha sem a' nehézkesekeknek semminémű ollyas italt, füvet vagy akármit, a' mi idétlen szülést, sem a' gyermeknek ollyat, a' mi neki kárt, vagy halált okozhatna nem adok; sőt ha törvénytelenül terchbe esett személyeket tudnék a' helységben /:Városbann:/ annyival inkább ha azoktól valami ollyas gonosz tselkedetre ösztönöztetném, azokat a' rendes Bironak bemandani el nem mulatom. A' mint én mind ezeket bételjesíteni igyekezem, sőt a' mennyire az erőtlenség engedi bétellyesitem: Úgy segítjen engemet az én Istenem."

(11 – 271–2.)

[presbiteri esküszöveg]

„Én N. N. esküszöm az élő igaz Istenre, hogy az én Presbyteri hivatalomban mellyre választattam, hiven és jó lelkesmérettel eljárók, az Ekklesiái Gyűlésekben valamikor Törvényes akadály által meg nem gátoltatom, mindenkor meg jelenek azoknak végzéseit idő előtt és a' hol helye nints nem hintegetem, átaljába magamat az Ekklesiái u: m: Superintendentia, és Tractus rendelkezésihez tartom; nevezetesenn az Istentiszteletnek illendően és jó rendel való folytatására vigyázok, mindenféle alami'snáknak a' magok céljokra való fordítását szemem előtt tartom, a' Templom, Parochia, Oskola fundusának jussát és szabadságát oltalmazom, az Ekklesiái minden Épületeinek épségben való meg tartására figyelmezek, minden fundusairol, ja-

vairól, jövedelmeiről számot adatni kötelességemnek esmérem, az Egyházi renden lévő Hivatalbéliek fizetésének mind kész pénzben mind természetesen a' tartozó mennyiségben és minéműségben annak idejében minden hátra maradás nélkül való meg adását eszközölöm – a' mint én mind ezeket egész hűséggel, tellyes tehetségem szerént telyesíteni igyekezem: ugy se-géljen engemet az én Istenem.”

(11 – 161–2.)

Események a felekezetek életéből

A nazarénusok mozgalma – jóllehet látszólag teljesen vallási ügy – az ér-zékeny, belső feszültségekkel, szociális gondokkal küszködő közösségek-ben jó talajra talált. „Megnyilatkozási formája az, hogy az emberek elfor-dulnak a történelmi egyháztól, a paptól, külön tartanak összejöveteleket, de ott is imádkoznak, énekelnek, s ugyanazt a Bibliát olvassák és magyarázzák, amit a templomban. De nem a pap magyarázza, hanem ők maguk, nem a pap imádkozik, hanem ők maguk, és ami a legfőbb, ők az igazi hívők, a megtértek, akik a Biblia parancsai szerint igyekeznek élni, és ha valaki eltér ettől, azt maguk közül kizárják. A fegyverfogás és az eskütétel megtagadá-sa nem a lényeg a nazarénus mozgalomban, hanem az már csak mellékter-mék. A lényeg a megtérés és a hitetlen meg nem tért tömegtől való külön-szakadás.” (A MEGTARTÓ EGYHÁZ é. n.; 167)

Az alábbi – Csúzáról továbbított – körlevél a nazarénus szekta korai megjelenéséről (1854) ad hírt az egyházkerület gyülekezeteinek. A szuper-intendens körlevelének az a célja, hogy körvonalazza az új mozgalom ve-széleyeit, hogy így a gyülekezetek megvédhessék magukat; ugyanakkor kö-telezi – főleg a lelkészeket – , hogy azonnal értesítsék a vallási felettesciket, amennyiben ilyen mozgalom jeleit észlelik.

[részlet a levélből]

„a' Bécsi Fő politia annak jött nyomába, hogy egy új vallási secta van ke-letkezőben, leginkább mester legények és napszámosok között e czim alatt: „Krisztus Követői vagy Nazarénusok” melynek tagjai nem hagyják ugyan el azon Egyházzali egybe köttetésüket melyben születtek; de egymással szoros egybenköttetésben vannak, folytonos levelezésben állanak, egymást biztatják, kitartásra serkentik. Tanuk, mennyire eddig ki lehetett nyomozni, ebből áll: Nincs szükség sem Templomra se papra, a' gyermekeket nem kell meg ke-resztelni, esküdni nem szabad, katonának el kell ugyan menni, ha kénszerítik az embert, de meg ölni a' háborúban senkit sem szabad; házasság kötésre elég ha az egybe kelni akarók egymás közt meg egyeznek, négy hét múlva magu-kat a világi Elöljáróság előtt jelentik, magukat be iratják.”

(09 – 30.)

A kórógyi jelentésekből megtudjuk, hogy ezen a tájon még 1885-ben sem tartanak nyilván ilyen „rajongó felekezetű” egyénc. Úgy tűnik, Bácska református közösségei jobban ki voltak téve e mozgalom térhódításának; pl. Feketicsen 1870-ben immár 100 személyből állt a gyülekezetük, noha a presbitérium nem nyugodott bele a hívek elvesztésébe, s időnként a polgári hatóságokat is igénybe vette.

A református egyházszervezésnek a 18. és 19. században egyaránt számos nehézséggel kellett szembenéznie. Olyan intézkedések születtek például, amelyekkel a kormány az egyház befolyása nélkül jelöli ki az egyházkerület határait, székhelyeit, az állami közeg jellegével felruházott szuperintendens révén magát az egyházat is az állam gyámsága alá helyezi stb.

Mindezek a vallásszabadságot, valamint a református egyház autonómiáját sértő intézkedések igencsak elfojtott hangnemben, de kihallatszanak a korabeli iratokból.

[a helvét egyház nem hirdeti szószékről a kormányrendeleteket – részlet]
„Az egyes gyülekezetek lelkipásztoraihoz s más előljáráihoz az 1860. Január 10-én kelt vallás és közoktatásügyi ministeri rendelet ügyében.

Miután a M. kormány azon szándéka mi szerént a célba vett új szervezet életbe léptetése az egyház kerületi gyűlések által kezdessék meg nem sikerülhetett: most már egészen megfordítja a dolgot, s közvetlenül az egyes gyülekezeteken akarván kezdeni a szervezet életbe léptetését: a lelkipásztorokhoz fordul, ezeknek parancsolja meg az új szervezethez vezető legelső tényleges lépést, amennyiben arra kötelezi őket, hogy az említett rendeletet, miután az velők hivatalosan közölve lett a két legközelebbi vasárnapon szószékből a nép előtt felolvassák.

Illy körülmények között tehát multhatatlanul szükséges, hogy egyes lelkészek s gyülekezeti előjárók, az egyház törvényes jogainak alapjáról le ne tanutorodjanak, hanem hiven megmaradjanak azon, kövessék ők is azon törvényes és egyedül helyes irányt, melyet eddig a szabadon nyilatkozhatott kerületek és megyék követtek. – E célra nyujtanak némi tájékozást a következő sorok.

A lelkészeknek mindenek előtt meg kell szabadulni azon tévelygéstől mintha az említett ministeri rendeletnek általok szószékből felolvasása nem egyéb lenne annak pusztá tudomásra juttatásánál s így olly ártatlan lépésnél, melyet ők az egyház törvényes jogainak saját hivatalos tisztöknek s lelki ismeretöknek sérelme nélkül könnyen meg tehetnék mert ama rendeletnek akár eredetét, és jogi alapját akár tartalmát és célját tekintsük, túl van minden kétségen, hogy annak felolvasása nem egyéb mint az államkormány autonómiánk elleni törekvésének tetteges előmozdítása, oly tényleges lépés mely nevezett rendeletet annak saját szavai szerént is tüstént életbe lépteti – hogy kell felfogni ezen rendelet kihirdetésének mivoltát és hor-

derejét – e szerint már a lelkészek a nevezett rendeletet semmi szín alatt és semmiképen ki nem hirdethetik a következő törvényes okokon.

Határozottan eltiltja a lelkészt nevezett rendelet kihirdetésétől az örök állandóságúnak nevezett /:perpetuus duratura lex:/ 1791. 26. törvény cikk 2. paragrafusára, – mely ezt parancsolja, hogy az evangélikusok a vallásra tartozó dolgokban, egyedül saját egyházi előjáróiktól függjenek; már pedig hogy e szervezet tisztán és egyedül vallásra tartozó dolog, túl van minden kétségen részint azért, mert annak alapelveit egyenesen hitágazatok szabályozzák, részint és általában azért mert a bizonyos szervezet vagy alkotmány s abban minden változás tétel a szabad és nyilvános vallásgyakorlatában törvények által biztosított vallásos társadalomnak lényegesen fogalmához tartozik elannyira, hogy aki az egyháznak saját szervezete fölötti rendelkezési szabadságát tagadja, egyszersmind magának a vallásos társadalomnak szabad létezési jogát is tagadja az. Az is bizonyos e pontra nézve továbbá, hogy a polgári kormány hatóságokat sem emberi, sem isteni törvények szerint a magyarországi evangélikusok egyházi felsőségének nevezni nem lehet.

Nem hirdetheti ki az említett rendeletet a lelkipásztor azért sem mert őt ettől az érvényben s gyakorlatban levő egyházi törvények s Kánonok határozottan eltiltják.”

(09 – 57–8.)

A felekezeti ellentétek nemcsak a nyelvhasználati kérdésekben, hanem az ünnepek megtartása körül is fellobbantak időnként.

„1851. Azon panaszra nézve hogy a római Catholicusok innepén a rendőrök még a’ mezei munkát sem engedik gyakorolni az evangélikus híveknek, belől pedig még a’ nem zörgő munkát is tiltják, figyelmökbe ajánlatik a’ Lelkészeknek a’ közoktatási Minisztériumnak 1850-diki ápril. 18-án kelt azon határozata; minél fogva Öfelsége legkegyelmesebben rendeli; hogy a’ hatóságok a’ fenálló törvények alapján arra leendő felügyelésre utasítsanak, hogy oly helyeken hol a’ Catholicus lakosság képezi a’ többséget a’ Vasár- és Catholicus ünnep napok megülése lármás munkák vagy nyilvános kereskedés üzés által meg ne háboríttassanak. Ennél fogva minden(ek?) Cs. K. Hatóságok törvényes hatáskörükben ehez képpen leendő maguk alkalmazására utasítsanak.

Ezen legfelsőbb rendelet nyomán utasítottunk hitsorsosaink hogy ha nem zörgéssel járó munkájokban akadályoztatnának, vagy oly helyeken tiltatnának el még a zörgéssel járótól hol a’ Catholicusoknak Templomuk nincs erről püspök Urnál tegyenek jelentést”

(09 – 20.)

A felekezetek közötti életet még tovább színezi a magyar és a német ajkú „hítsorsosok” közötti különbözőség, ellentét kialakulása.

[villongás az énekeskönyv miatt a német eklézsiák között]

„A Bácsi részenn lévő Német Eklézsiák között az Énekes Könyv miatt villongás támadván egyik egy, másik más Könyvhöz ragaszkodván, és így annak kinyomtathatása nehezítettvén – a’ Fő Tisztelendő Superintendentiale Consistorium ezenn Consistoriumtól tartozó aláztos tisztelettel kérttetik hogy a’ nevezett Eklézsiák között lévő egyenletlenség elhárítani méltóztassék.” (10 – 42.)

A tudomány hírei a szövegekben

[Lónyai Menyhért jogtudós halálhíre]

„Mélyen megilletődött szívvel jelentem, hogy gróf Lónyay Menyhért egyház kerületi fő gondnokunk, közéletünk e nagy érdemű veteránja, f. hó 3án elhunyt.

Minden reform hazafi érzi, mit vesztett a magyarországi ref. Anyaszentegyház a jeles jogtudósban, s az ország osztja azon fájdalmat, melyet halála okozott.

Lengjen örök béke a munkás szellem porhüvelyé felett.

Kelt Torsán 1884. nov. 5.

Kármán Pál esperes”

(12 – 50.)

[értesítés a Magyar Tudós Társaság megalapításáról]

„Nádor Ispány Ö Cs. K. Fő Hertzegsége a’ közelebbi Ország Gyűlésére tett a’ Magyar Tudós Társaság Alaprajzát és Rendtartásait előadó ‘s nyomtatásba kijött Relációjának 27 Exemplárjait a’ szükséges tudomány végett ezenn Superintendentiának Comitiója mellett megküldeni méltóztatott. Végz. Mélyly tisztelettel vétetvén ezenn igen betses ajándék – Országunk szeretve tisztelt Nádorának Ö Cs. K. Fő Hertzegségének, mind Nemzeti Nyelvünk mellett kimutatott lelkes buzgóságáért, mind Superintendetiánk eránt megbizonyított kegyes hajlandóságáért legalázatosabb köszönetünk megíratni és a’ küldött nyomtatványok a’ Superintendencia és a’ Tractusok Archivumaiba örök emlékezetre bététetni rendeltettek.”

(11 – 116.)

A körlevelek útján a végvidéknek számító területekre is eljutnak a történelem és a művelődés, a tudomány eseményei.

A művelődési élet hírei a szövegekben

[az egyház színvonalasabb olvasmányokra hívja fel a hívők figyelmét]

„A protestáns árvaházi naptár terjesztése céljából minden egyes lelkészhez intézett felhívását az egyleti választmánynak t. kartársaim buzgó pártfogásába melegen ajánlom. A kegyadományok listájában aláírt összegek kézzel fogható tanubizonyságot tesznek, hogy a prot. árvaház ez úton nagyon szűkmarkúlag segítéztetik. /: jelen évben 10fr. 90 kr. jött össze e célra:/. Pótoljuk e hiányt némileg közvetett úton akként, hogy holmi ostoba „Paprika Jancsi” féle naptárak helyett ezen okosabban szerkesztett naptárt igyekezzünk terjeszteni a köznép körében.

Maradok illő tisztelettel Karacs Juli 25. 1889 Hü szolgatársok
Tóth JánosEsperes”

(12 – 83.)

[a pécsi színiiskola említése 1839-ben]

„Végre ide mellékelem Tekintetes Branya Vármegyének a' Pécsen felállított Színészi Intézetet Tisztelt Uraim Hazafiúi buzgóságában ajánló Közhatározatát. – Méltóztassanak tehát e tárgyban is ki mutatni mit tehet a' Nemzeti Lelkesedés, még oly környülményekben is melyek bennünket távolabbról látnak érdekelni – áldozván tehetségük szerint valamit Hazánk 's Honi nyelvünk ez oltárára tölem a' következő egyházi vizsgálatkor át veendő.”

(11 – 227–8.)

[szoborállítás Károlyi Gáspárnak Göncön]

„1. A halhatatlan emlélü magyar biblia fordító Károlyi Gáspár közadakozásból épült szobra f. é. September első napjaiban a hely színére, Göncz mezővárosába fog szállíttatni, s a szobor bizottság által kiválasztott, s meghatározott helyen, a gönczi ref. templom kerítésében felállíttatván September 14én /:vasárnap:/ fog ünnepélyesen leleplezni.

A magyar prot. egyház ez ünnepélyére Károlyi Gáspár minden tisztelője hivatalos, különösen a ref. egyház gondnokai, esperesei, lelkészei, s érdeklődő világi tagjai. ...

2. A szobor előállítására eddig csak 6000 frt körül jött be az önkéntes adakozások és gyűjtésekből, holott maga szobor 8000 forintba kerül, s egyéb költségek is vannak.”

(12 –91–92.)

A vidék emberének élete, mindennapjai

A jegyzőkönyvek hivatalos szövegeiből, a körlevelek, „futólevelek” sorai közül óhatatlanul is kiszűrődik a kor emberének a hangja, kihámozható sorsának, hétköznapjainak alakulása.

Az élet belső szféráját érintő témák rendkívül szerteágazók, a tanulást, a családi életet; a munkához, a szolgálathoz való viszonyulást egyaránt érintik.

Erkölcsei és etikai kérdések

[prédikátorok helytelen viselkedése és büntetése]

„Erdélyi volt Prédikátor aki különben mind két szemére világtalan, szánakozást érdemlő Tiszt. Morvai Nagy Sámuel ellen több helyekről panasz jövőn bé az ő helytelen és elletlen magaviselete cránt. Határozot. Hogy ha ő az Ekkléziákat újra meg keresi, se publicatio által ne segittessen, se néki a prédikállás meg ne engedtesen.”

(11 – 177.)

[a pacséri borbély hanyagul tölti be a halottkém szerepét]

„Ugyan azonn Ekklé'sia panaszolkodik hogy a' Helybeli Borbély Liptai János a' halottak megvi'sgálásábann restelkedvén és ide 's tova való koborlása miatt a' halottak megvi'sgálására meg nem találtatván elő nem állítathatik, holott czért néki illendő fizetése járna, sőt az ötet keresőket néha csufolkodó szavakkal is illeti – továbbá hogy a' halottat több ízben meg sem vi'sgálván annak eltemetésére írásbann engedelmet ad – Helybeli többször tisztelt Predikátor Úr meg bizattatik hogy ezenn panaszt az illető Tekintetes Szolga Bíró Úrnak orvosoltatás végett jelentse bé, és ha annak haszna nem lenne, válasszon az Ekklé'sia a' Lakosok közül ara alkalmas Férjfiakat és a' halottak megvi'sgálását bizza azokra.”

(10 – 43–4.)

[a sepsei elöljárók megnövelték a vékát]

„A' Sepseai Ekklé'sia a' belső személyeket fizető vékát a' törvényes mértéknél három ittzével nagyobbának tartván ennek orvoslása végett elmelőzvén maga tulajdon Felsőségét, Járásbeli Tekintetes Szolga Bíró Úrhoz fojamodott a'ki a' dologban bizonyos lépést is tett – de Tekintetes Curator Ramotsai Markos Pál Úr levelére magát abból vissza húzta, 's e' szerént a' per a' maga rendes útjára vissza térvén, és ezen Consistorium cleibe terjesztetvén végeztetett – A' szóban forgó vékának a' Nemes Vármegye Itzjével lejendő megmérésére, és ha szükséges elvágatására és Törvényes lábra való tételére Tisztelendő Assessor Szekér Pál Úr és ezeknek Írója küldetnek.

A' Sepsei Elöljárók pedig mind az illető Ekklé'siai Törvény széknek el-mellőzéséért, és így nyilvánóságos megsértéséért, mind a' Tisztelendő Predikátoron e' tárgyban elkövetett méltatlanságokért keményen megfodettek, és a' békességre, esendes magok viseletére köteleztettek.”

(10 – 51.)

[a kórógyi rektorok és oskolamesterek ismétlődő problémaként fordulnak elő az egyházvizsgálatok alkalmával]

„Olvastattak a' közelebbi Can. Visitatio munkái – a' holott.

5. Kórógyi volt Osk. Rector Herczeg Antal, a' Can. Visitationak a' nevezett Ekkle'sia Elöljárói által úgy jelentetvén fel mint a' ki onnét lett elmenetele utolsó napjainn ha ideje koránn észre nem vétetik az Ekkle'siát bizonyos illetlen úton megkárosítani igyekezett – Tudományul vétetik...

7. Kórógyi Oskola Mester Rác Pál ellen az illető Ekkle'sia Elöljárói a' Can: Visitatio eleibe tetemes vádakát ugymint: részegeskedést, korhelységet, verekedést, Tanítványain való kegyetlenkedést adván, és bizonyítván bé – A' Canonica Visitatio ötet keményenn megfeddette – és az illető Oskola Inspector Úrnak meghagyta, hogy egy hónap mulva mind tanítása, mind erköltsi maga viselete felől szoros vi'sgálatot tégyen – mellyet az a' mint ezenn Ülésnek jelentést tészzen véghez is vitt, de úgy találta hogy az érdeklött Oskola Rector maga meghunnyászkodásának tsak igen kevés újabb hibáinak pedig tetemes jeleit adta, ezenn Ülés említett Oskola Rectornak értésére adja, hogy ha teljes megjobbulásának bizonyos kézzel tapogatható 's kitűnő bizonyosságait nem mutatja az illető T. Lelki Pásztor 's Oskola Inspector jelentése után hivatalából elbótsztatik.”

(10 – 47.)

[a bevetetlenül hagyott iskolakert hanyag tanítóra vall]

„Belléről Haraszti rendeltetett Oskola Tanító Vesenyi István onnan lett elköltözésekor a' kertet vetetlen és üressen hagyván kemény dorgálásra méltó, és e' részben elkövetett hibája, tsak azért nem vétetett büntetés alá mivel követője rajta nem kereskedik. – Ujjra hírdettetni rendeltetik azért a Bellyén tartatott néhai Consistoriumnak az e' tárgyban hozott rendelése, mellynek értelme szerént ha az ilyen másuvá költözött hivatalbeli személyek, előttök valóknak szeretetlenségek miatt meg károsodnak károknak megtérítettését az illető felsőség előtt kereshetik.”

(10 – 59.)

[a hívek konkolyos búzát adnak az eklézsiának]

„Kölkedenn panaszkodván a' T. L. Pásztor némely lakosoknak azonn szeretetlenségek felől hogy alkalmas megtisztított búzajok lévén és öt konkolyos és borsós búzával akarják kiegszíteni ezenn Ülés azt végezi: hogy mivel az Ekkle'sia a' T. lelki Pásztorok tökéletes szolgálatot kíván – a' fizetést ahhoz alkalmaztassa.”

(10 – 49.)

[válas Laskón]

„Feleségétől külön élő Laskói lakos Végh Péter panaszolkodván könyörgő levelében, hogy felesége őt el hagyván, 's tölle már régen külön élvén, azonn idő alatt pedig idegen férfiútól meg is terhesevén, méltóztatna a N. Consistorium néki teendő procedurájában segítségül lenni, végeztett: a Helybeli T. Lelki Pásztor T. [...]eh László Úrra, Bélyei Predikátor T. Sebestyén Pál Úrra, és a Laskói Ekklezsia Elöljáróira bizattatott, hogy a reconciliatiot mellyet már a közelebb múlt Canonica visitatio meg próbált még egyszer meg próbálván ha semmire sem mehetnének a dolgoknak körül állások le írása adassonn ki a felperesnek hogy azzal a külső Törvény székenn pert indithassonn.”

(10 – 14.)

[életkép egy főkurátori beiktatásról]

„1835. máj. 3.

Meg jelentetvén a Gyűlésben Grof. Széki Teleki Sámuel Ur Ő nagysága először Fő Tiszt. Superintendens Ur azután Tiszteletes Markos Pál Segéd Curátor által ékes és fontos beszéddel köszöntetett. Mellyre a Tiszt. Méltóságóa Ur igen érzékeny kifejezésekkel válaszolván a Gyűlés Örvendő Éljen! Kiáltásai között a' Fő Curátori Széket elfoglalta 's hivatalába meg hiteltetés által béiktattatott.”

(11 – 186.)

Összefoglalás

A vizsgált szövegekben Kórógy van a központi helyzetben, hiszen itt készülnek a könyvek, még ha sok esemény – ami bekerült a jegyzőkönyvekbe – nem is itt játszódik le, mégis valamilyen módon kapcsolatban van az itteni élettel. A szövegekből kirajzolódó élettér képe azonban nemcsak erre a mikrovilágra érvényes, ezért a fent kialakított témastruktúra, témametszet szinte minden református falu életére leképezhető.

Hivatkozások

- A MEGTARTÓ EGYHÁZ – A feketicsi református gyülekezet történetéből (szerzőcsoport)
Forum, Újvidék é. n.
- BOROVSKY 1896: Borovszky Samu, Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája II. kötet Zombor
- BOROVSKY 1901: Borovszky Samu, Bács-Bodrog vármegye 1-2. Magyarország vármegyéi és városai. Bp.
- FÉNYES 1839: Fényes Elek, Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. V. kötet Pest

LIFE SCENES FROM THE VICINITY OF KÓRÓGY IN THE 19TH CENTURY

Five books from the destroyed Protestant church in Kórógy and the presbytery library have recently found their way into the collection of rare books of the Matica Srpska in Novi Sad.

The study presents personal names from this diocesan record ranging through the 19th century. In the selection and the thematic arrangement of the texts, Kórógy and the surrounding area played a crucial role. Apart from this, it is clear from the texts that through the Protestant clergy Kórógy had been closely connected with the village parishes from the Baranya-region, so the manifold thematic and genre analyses gives a view not only of the region and the events that took place there, but of the way of life as well.

DR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

REGIONALITÁS ÉS KÖZNYELVISÉG NAPJAINKBAN*

A regionalitásnak és a köznyelviségnek a problematikája voltaképpen azóta jelen van, amióta megtörtént a magyar nyelv standardizálása, tehát attól fogva, hogy a magyar nyelvközösség szükségét látta annak, hogy kialakítson magának egy egységes, az egész nyelvterületen elismert nyelvváltozatot. Nyilvánvaló, hogy ezzel a lépéssel a különféle területi formák vesztettek jelentőségükből az értékesebbnek tekintett köznyelvvél szemben. Az urbánus életforma nem elégedett meg az implicit nyelvi normával, explicit normát alakított ki, és ezzel tekintélyt igyekezett szerezni a szükségleteire létrehozott nyelvváltozatnak a rurális életformához kötődő regionális idiómákkal szemben.

Minden nyelvi rendszer magában foglal valamiféle implicit, hallgatolagos normát, azoknak a nyelvhasználati szabályoknak az összességét, amelyek a beszélők számára kimondatlanul is léteznek, és amelyek alapján szerkezetbe illesztik a szavakat, majd pedig mondatná fűzik őket. Egy ilyen norma alapján válik egyáltalán lehetségessé a nyelvi kommunikáció, hiszen mind a beszélőnek, mind a hallgatónak nagyjából ugyanazt a rendszert kell használnia és ugyanazokat a szabályokat kell figyelembe vennie. (vö. Pogled 148.) A közösségi életnek egy bizonyos szintjén, rendszerint országos méretekben szükségessé válik a standardizálás, a kommunikációs szükségletek kielégítéséhez kevésnek mutatkozik az implicit norma, helyette (gyakran rá építve) explicit normát hoznak létre. Ezt képviseli a köznyelv, a standard nyelvváltozat. A standard megállapodás credménye, formáját nyelvtanok, szótárak és más kézikönyvek rögzítik. (uo.). Elfogadásával a nyelvközösség tagjai elismerik, hogy a regionális nyelvváltozatok nem teszik lehetővé az olyan széleskörű kommunikációt, amilyenre ők egységes népként vagy inkább nemzetként igényt tartanak. Másrészt viszont a nyelvközösség tagjainak számos egyéb kötődésük is van, amelyhez nem kell az egységes, standardizált nyelvváltozat, ezért nem mondanak le azokról a szü-

* Elhangzott a IV. Dialektológiai konferencián, Szombathelyen, 2001. augusztus 24-én

kebb körben ismert és használt formákról, amelyek az implicit norma szel-
lemében alakultak ki egy-egy régióban vagy akár kisebb tájegységben.

Régen az egyszerű emberek mindennapi beszédét nevezték köznyelv-
nek, és csak később vette fel 'a nyelvnek a műveltebb rétegek mindennapi
érintkezésében használt változata' jelentést. Napjainkban a köznyelv a nem-
zeti nyelvnek a közösségtől általában legfőbb mintának, követendő esz-
ménynek tekintett, csiszolt, az egész nyelvterületen legegységesebb megje-
lenési formája. Ezt a nyelvváltozatot minden magyar ember ismeri, elfogad-
ja, ha maga nem is él vele. (vö. MMNYR I. 26.) Voltaképpen tévesen neve-
zik irodalmi nyelvnek a legigényesebb nyelvváltozatot, attól függetlenül,
hogy leginkább írásban jelentkezik, és párhuzamba állítják a köznyelvvél,
amelynek fogalmát a nemzeti nyelv beszélt változatára korlátozzák. Még
akkor sem fogadható el a standardnak irodalmi nyelv megnevezése, ha elis-
merjük, hogy az ún. szépirodalom nyelve számos standardizálatlan elemet
is felhasznál (nyelvjárásiasságok, idegenszerűségek stb.), és ennél fogva
nem azonos az irodalmi nyelvvel. Célszerűbb írott és beszélt köznyelvről
szólni, ahogyan Kiss Jenő is teszi. Szerinte „a beszélt köznyelv (...) sosem
volt, s ma sem – ma még kevésbé – az írott köznyelvnek egyfajta hangosí-
tott változata csupán”, ugyanis csak egyik alapja volt az írott nyelv, a fővá-
rosban nagyobb tömegben képviselt nyelvjárások (dunántúli, alföldi, palóc)
is hatottak rá. (vö. Kiss 29.)

A standard tulajdonképpen egyike a társadalmi nyelvváltozatoknak, lét-
rehozása és az alapjául szolgáló explicit norma meghatározása Dubravko
Škiljan szerint nem más, mint politikai tett. Ez különösen akkor válik érthe-
tővé, amikor egy terület standardja nyelvileg teljesen különbözik azoktól az
idiómáktól, amelyek ott honosak. Ebben az esetben a köznyelv a beszélők-
re erőszakolt képződmény. (vö. Pogled 150.)

A standard betöltheti az államigazgatási nyelv szerepét is, ekkor hivatalos
nyelvnek is minősül. Azonban nem szükségszerű, hogy a standardizált nyelv-
változat egyúttal hivatalos is legyen, bár ez igen gyakori eset a világon. (vö.
Pogled 149.) A nemzeti nyelv (valamely nemzet tagjainak kommunikációs
eszköze) sem mindig azonosítható a standarddal, mivel ez a két idióma oly-
kor különböző nyelvi alapra támaszkodik. Egyébként is a nemzet, az állam és
a standardizálás határai csupán kivételesen esnek pontosan egybe. (uo.)

A köznyelv mint explicit norma alapján véve statikus jellegű a dina-
mikus regionális nyelvváltozatokkal szemben. Ez a képződmény, amelynek
éppen az a célja, hogy térben és időben biztosítsa a zavartalan kommuniká-
ciót, statikussága miatt veszélyt is jelenthet a kommunikációs folyamatok-
ra, ezért lehetőséget kell találni változtatására, mert egy megmerevedett
nyelvi eszköztársadalom alkalmatlanná válhat az ember változó világának a
kifejlesztésére. (vö. Pogled 150.)

A köznyelv, vagyis a standard nyelvváltozat megjelenésével valamennyi nyelvjárás alárendeltté vált, de visszaszorulásuk csak az utóbbi fél évszázadban gyorsult fel. Ennek több oka is van, az iskoláztatás széles körben való bevezetése, a tömegtájékoztató eszközök térhódítása, a társadalmi mobilitás megnövekedése, az urbánus szemlélet előretörése. A nyelvjárások jelentőségének csökkenésére utal az a jelenség is, hogy „a köznyelvi szókészlet és frazeológia gazdagításában a társadalmi nyelvváltozatok egy ideje jóval nagyobb szerepet játszanak, mint a nyelvjárások”. (Kiss 30.)

Valamely idiómának standarddá váló kijelölése, köznyelvi rangra való emelése rendszerint a többi változat elutasításával jár, másrészt számos olyan szabályt hoznak a standard védelmében, amely meghatározza, hogy mi minden nem tartozik a köznyelvbe. (vö. Pogled 150.) Ez a nyelvjárásoknak és más nyelvváltozatoknak a diszkriminációját jelenti.

A nyelvjárások visszaszorulását a regionális köznyelviség is siettetheti a maga átmenetiségével (a köznyelv és a nyelvjárások között), másrészt viszont – hívja fel a figyelmet Kiss Jenő egy ezzel ellentétes folyamatra – enyhíti is a köznyelv imperatívuszát, és ezzel erősíti a nyelvjárás pozícióit. A nyelvjárású beszélőnek nem kell már szégyellnie magát, hiszen másokkal mégiscsak köznyelven beszél (még ha regionálison is), így a nyelvjárás a szűkebb közösséggel való azonosulásának az eszköze lehet. Talán ez a kettősnyelvűség okozza azt a tévhitet egyesekben, hogy már nincsenek is nyelvjárások. (vö. Kiss 90.)

A regionális köznyelviség fogalma és kutatása a XX. század hetvenes éveiben keltette a magyar nyelvtudomány néhány kutatójának érdeklődését. A regionális köznyelveknek egyre növekvő társadalmi szerepére, szociolingvisztikai jelentőségére elsősorban a magyar nyelvjárások atlaszának anyaggyűjtése és terepi ellenőrzése irányította rá a figyelmet. Azt tapasztalták, hogy a köznyelv egyre erősebben hat a nyelvjárásokra, és ennek következtében ezek átalakulnak, szürkülnek, sőt pusztulnak. (vö. Reg. közny. 3.) A regionális köznyelvek sajátosságainak a számbavételét azért tekintették fontosnak a kutatók, mert a kiejtési norma kodifikálásának a megkönnyítését várták tőle. (vö. Reg. közny. 7.) Sajnos sem a regionális köznyelvek elfogadható feltérképezésére, sem a kiejtési norma átfogó rögzítésére nem került sor.

A regionális köznyelvek átmeneti jellegűek, kevésbé állandóak, mint az egységes köznyelv. Keverednek bennük nyelvjárású és köznyelvi jellegzetességek. Területi tagolódásuk nem feltétlenül azonos a nyelvjárásokéval, bonyolult szociális és kulturális kötődés jellemzi őket. (vö. Reg. közny. 4.) Annak következtében jöttek létre regionális köznyelvek, hogy a standard létrejötte integráló erőként hatott a nyelvjárásokra. (vö. Reg. közny. 7.) Természetesen manapság már nem lehet egynek venni egy falu nyelvjárását és mai nyelvvállapotát. (vö. Reg. közny. 8.)

A regionális köznyelviség okai közé sorolható az egyre növekvő köznyelvi hatás, a televízió megjelenése, az utazó munkások és diákok ingázásának elterjedése, az újítások iránti befogadókészség növekedése. (vö. Kiss 89.)

A városok regionális köznyelvisége már korábbi jelenség, nem az utóbbi évtizedekben bukkant fel – mondja Kis Jenő –, a városi lakosoknak már régebben is ez volt az elsődleges nyelvhasználati formájuk, nem úgy, mint a nyelvjárásban beszélőknek, akiknek csak másodlagos a regionális köznyelv. (vö. Kiss 89.)

Ebből is látszik, hogy a regionális köznyelvek kétarcúak. Egyrészt a köznyelv nyelvjárási színezetű megjelenési formái, másrészt viszont a nyelvjárás köznyelvisült változatai. Deme László szerint a regionális köznyelvek funkcionálisan a köznyelv nyelvjárási színezetű változatai. (vö. MNY LXIX. évf., 261.) Természetükhöz tartozik a földrajzi tagoltság, a nyelvjárások övezte városokban jelentkeznek. Azok használják őket, akiknek írásbeli megnyilatkozásaik a standard normáihoz igazodnak, beszédük pedig nyelvjárási vonásokat is mutat. (vö. Reg. közny. 8.) J. Szabó József a regionalitást közbülső változatnak tekinti a nyelvjárás archaikusnak érzett, parasztosnak tartott, és az újabb, finomkodónak, uraskodónak ítélt formája között. Az iskolázottak ezzel élnek a faluban. Az egyszerű emberek is igyekeznek közelíteni hozzá, amikor hivatalos helyen fordulnak meg, idegennel beszélgetnek, felszólalnak gyűlésen stb. (vö. Reg. közny. 126.) Kiss Jenő sem csupán táji sajtóságokat hordozó köznyelvi funkciónak tartja a regionális köznyelviséget, amelyben kirívó nyelvjárásiasságok nélkül jelentkeznek regionális vonások, hanem a nyelvjárás köznyelvisülésének is: „A nyelvjárási beszélők körében a regionális köznyelviség a nyilvános kommunikáció eszköze, a nyelvjárás pedig a familiárisé.” (vö. Kiss 88–89.)

A magyarországi és a többi közép-európai országban végbement rendszerváltás után, újabban pedig az ún. státustörvény elfogadása nyomán újra kell értelmezni a regionális fogalmát. Ahelyett, hogy a regionálist csupán 'valamely országnak egy bizonyos vidékére, tájegységére vonatkozóként' értelmeznénk, nyelvi vonatkozásban ki kell terjesztenünk az egész nyelvtérre, amely a magyar nyelv vonatkozásában köztudomásúan több országra terjed ki. A regionális köznyelv kategóriájába be kell vonnunk azokat az alakulatokat is, amelyek Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Jugoszláviában, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában jöttek léte nemcsak az ottani nyelvjárásból táplálkozva, hanem az ottani államalkotó nemzetek nyelvének hatására is. Ha a regionális köznyelviség fogalmának van létjogosultsága, akkor ez különösen azokon a területeken érvényes, ahol a magyar beszélők kisebbségi helyzetben vannak, nem beszélve arról, hogy ezekben az országokban jobban megmaradtak a magyar nyelvjárások, mint

az anyaországban, hiszen csak részben kerültek a magyar köznyelv vonzáskörébe, beszélőiknek tekintélyes hányada inkább az adott ország (nem magyar) standardjával van kapcsolatban.

A nyelvjárások ma már ritkában jelentkeznek a maguk tiszta formájában. Mindenesetre még érvényes rájuk az a megállapítás, hogy a „nagyjából egységes köznyelvvvel szemben állnak” mint a nyelvnek legszabadabb fejlődésű alakjai, amelyek „egyrészt sok olyant megőriztek, ami elavult a köznyelvben, másrészt sok tekintetben külön-külön utakon járnak: részint következetesebben fejlesztve egymást, mint a köznyelv, részint pedig érintkező más nyelvek irányadását követve s eltávozva az eredeti közös típustól”. (TMNy XIV.)

Végezetül felvetődik annak kérdése, hogyan tekintünk ma az ún. népnyelvre. Tudjuk, hogy régen a nyelvjárások összességére vonatkoztatták, később pedig ’más-más nyelvjárásban beszélők nem köznyelvi, de közös nyelvi sajátságainak, kifejezőeszközcinék összességére’. (ÉKSz 1000.) Mindenesetre a népnyelv a nyelvnek egyik fő változata. A XX. század derekán úgy minősítették, hogy „a nép széles tömegei élnek vele’, és hogy „igen régi, egyidős magával a nyelvvel”. Rendszerint erősen differenciáltak számít, „a nyelvet használó népnek csak egy kis csoportjában egységes valamennyire”. (*Stilisztika* 488.). Altípusai nemcsak a nyelvjárások vagy tájnyelvek (amelyek egy bizonyos területen élő, nagyjából egységes változatai), hanem a csoportnyelvek és rétegnyelvek is (amelyek a beszélők társadalmi helyzetének, műveltségének és foglalkozásának megfelelően jönnek létre). (vö. *Stilisztika* 488.) Ha visszakanyarodunk az implicit normához, nem lesz nehéz felismernünk a népnyelvben az általa létrejövő közös nyelvváltozatot, amelyet hajdan ’az egyszerű emberek mindennapi beszédére’ utalva köznyelvnek neveztek. (ÉKSz 791.) A XIX. század végén a köznyelvben mint a magyarok közös nyelvkincsében két változatot különböztettek meg, az emelkedettebbet, a műveltebbet (amely az irodalmi és a régi nyelv hatása alatt van), illetve a társalgás nyelvét, a közbeszédet (amely már a népieshez közeledik). (vö. TMNy XIV.)

Voltaképpen a regionalitás és a köznyelviség nem is áll annyira távol egymástól, mint gondolnánk, hanem dialektikusan kiegészíti egymást a kettő. A nemzeti érdekek egységes köznyelvet igényelnek, ugyanakkor a nép ajkán a nyelv szükségszerűen regionális változatokban jut kifejezésre. Ezért nem kell tartani attól, hogy eltűnnek a nyelvjárások, csupán átalakulnak, igazodnak az adott korhoz.

Irodalomjegyzék

- A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában, szerk. Kemény Gábor és Kardos Tamás, Budapest, 1994., az MTA Nyelvtudományi Intézete
- A magyar stilisztika útja, összeállította Szathmári István, Budapest, 1961., Gondolat Kiadó (Stilisztika)

- A mai magyar nyelv rendszere I., szerk. Tompa József, Budapest, 1970., Akadémiai Kiadó, 2. kiadás (MMNyR)
- Deme László: A regionális köznyelvi kutatások kérdéséhez, *Magyar Nyelv*, 69. évf., 260–266.
- Dubravko Škiljan: Pogled u lingvistiku, Zagreb, 1980., Školska knjiga (Pogled)
- G. Varga Györgyi: A regionális köznyelvi kutatásokról, in.: *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből* 7–31.
- Kiss Jenő: Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat, Budapest, 1994., Nemzeti Tankönyvkiadó (Kiss)
- Magyar értelmező kéziszótár, szerk. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós, Budapest, 1975., Akadémiai Kiadó, 2. kiadás (ÉKSz)
- Szabó József: Köznyelvi behatolás a nyelvjárási mondat szerkezetekbe, in.: *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből* 125–146.
- Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből*, szerk. Imre Samu, Budapest, 1979., Akadémiai Kiadó (Nyelvtudományi értekezések 100. szám) (Reg. közny.)
- Tüzetes magyar nyelvtan, szerk. Simonyi Zsigmond, Budapest, 1895., Magyar Tudományos Akadémia (TMNy)

REGIONAL AND STANDARD LANGUAGE FEATURES TODAY

Standard language came into being through an explicit norm, an agreement, because the speakers had not deemed an implicit norm sufficient. This process was primarily realised through literature, therefore some people wrongly identify the standard with the literary language. Dialects have an implicit norm, and the product of this is, according to the author, the so-called folk-vernacular. Although regional dialects do not allow such a wide range of communication that would satisfy a nation's needs, they can be important for some groups of speakers. Dialects in their purity are gradually pushed into the background by the standard language, but through the transitional category of regional standard language many of their features are retained. The features of regional standard languages are especially important among the speakers living outside the motherland. All in all, regional and standard language features complement each other.

ANDRIĆ EDIT

LEXIKALIZÁLT OBJEKTUM NOMINATIVUSBAN

Kutatásaim tárgyát az elmúlt évek során különösen a mélyszerkezeti objektum magyar és szerb nyelvű felszíni realizációi képezték. Jelen dolgozatom az 1999-ben, Veszprémben megtartott IX. Alkalmazott nyelvészeti konferencián elhangzott referátumomat egészíti ki. Az objektumra kevésbé jellemző nominativusi esetről lesz szó, és pedig csak egyik megnyilvánulási területéről, a lexikalizált szerkezetekben előforduló mélyszerkezeti tárgyról a magyarban és annak megfelelőiről a szerb nyelvben. Kitérek a deverbális nomenekkel alkotott birtokos szerkezetekre, a denominális verbumképzésre, s nem utolsósorban a jelzős szerkezetekre.

Szóljunk először a **deverbális nomenekkel alkotott szerkezetekről!**

A birtokos szerkezetekre az jellemző, hogy az objektum alanyesetben fordul elő, az ige pedig, amelyből főnevet képezzünk, lehet tárgyias és tárgyatlan, dinamikus és statikus, az így képezett főnév pedig kötelezően birtokraggal van ellátva. Az objektum alanyú tárgyatlan igékkel képezett szerkezetekre a Strukturalista magyar nyelvtan – Mondattan című kötetében említett példákat idézem:

a *kérdés* felmerülése

postavljanje *pitanja*

a *remény* megcsillanása

pojavljanje *nade*

a *zene* fölcsendülése

odzvanjanje *muzike*

ezekben a személytelen szerkezetekben az ágens hiánya lehetővé tette, hogy az ige tárgyatlanná váljon, majd hogy főnevet képezzünk belőle, az objektum pedig az alany szerepében jelenjen meg. A szerb nyelvben ezek a fent említett fordítások ritkán fordulnak elő, inkább (visszaható) igés szerkezeteket használunk helyettük ('postavlja se pitanje', 'pojavila se nada', 'začula se muzika'), sőt, a legutóbbi fenti fordítás nem is felel meg teljesen a magyar szerkezet jelentésének, mert a magyarban kezdő igéből képzett főnévről van szó, a szerbben viszont folyamatos cselekvést jelentő igéből képeztük. Tegyük még hozzá, hogy a magyarban az ilyen szerkezetek összetett szóként is előfordulhatnak, teljes egészében egyetlen egységként viselkedve, bármilyen viszonyranggal elláthatók:

Ezzel a *kérdésfelmerüléssel* kezdődött öregkori hányattatásaimnak egy újabb fejezete. (DT 112)

Postavljanjem ovog pitanja započelo je novo poglavlje peripetija moje starosti. (DT 125)

De említettük, hogy tárgyas igéből is képezhetünk főnevet (s tulajdonképpen ez a gyakoribb eset), amely a lexikalizált szerkezet egyik tagját képezi, másik tagja pedig objektum, vagy pedig kontraágens:

a <i>diák</i> feleltetése (a tanár felelteti a <i>diákot</i>)	ispitivanje <i>učenika</i>
a <i>beteg</i> kezelése (az orvos kezeli a <i>beteget</i>)	lečenje <i>pacijenta</i>
a <i>fal</i> átugrása (valaki átugorja a <i>falat</i>)	preskakanje <i>zida</i>
a <i>ház</i> építése (valaki <i>házat</i> épít)	izgradnja <i>kuće</i>
a <i>levél</i> írása (valaki <i>levelet</i> ír)	pisanje <i>pisma</i>
az <i>újság</i> olvasása (valaki <i>újságot</i> olvas)	čitanje <i>novina</i>

s még sok példát lehetne említeni. Ezek a szerkezetek azonban gyakran jelöletlen tárgyas összetett szavakként is funkcionálnak (házépítés, levélírás, újságolvasás). Olyan deverbális nomenekről van szó, amelyek bekebeleztek egy tárgyat. A szerbben itt már megszokottabb a deverbális főnév használata, amelyet okvetlenül egy genitívusban álló főnév egészít ki. Ezek a mondatok ugyanis rendelkeznek ágenssel, az ágens tölti be a mondat alanyát, de azt gyakran elhagyjuk, nem jelenik meg a mondat felszínén expliciten kifejezve (különösen a szakszövegekben találkozunk nagy számban az alanytalan deverbális nomenekkel).

Experiens alanyú dinamikus, de statikus tárgyas igéből képzett főnév is betöltheti a szerkezet második tagjának szerepét. Erre a következő példákat hozza a strukturalista nyelvtan:

a <i>háború</i> átvészélése (valaki átvészeli a <i>háborút</i>)
prebrodžavanje <i>rata</i>
az <i>alkalom</i> elmulasztása (valaki elmulasztja az <i>alkalmat</i>)
propuštanje <i>prilike</i>
a <i>szenvedés</i> megismerése (valaki megismeri a <i>szenvedést</i>)
spoznavanje <i>patnje</i>

Tudjuk, hogy a magyarban vannak olyan igék, amelyek tárgyasan és tárgyatlanul is használhatók. A választhatóan tárgyas igék tárgyatlan használatának egy sajátos, leszűkült jelentése is van (a tárgyatlan ‘mos’/’pere’ ige csak ruhamosásra vonatkoztatható). Nyelvészeink ezt a jelenséget detranzitivizációnak nevezik, amin tulajdonképpen egy prototipikus tárgy bekebelezését kell érteni. Ha azonban az intranszitiv ‘mos’ igéből képezünk főnevet és az élő jegyű névszóval alkot szerkezetet, ez a szerkezet két kiindulás szerkezetnek a transzformációját képezheti. Az a főnévi csoportunk, hogy:

Anna mosása (három óráig is eltartott)

jelentheti, hogy

Anna (három óráig) mosott

de azt is, hogy

Annát (három óráig) mosták

Anino pranje (trajalo je tri sata)

Ana je prala (tri sata)

Anu su prali (tri sata)

amint látjuk, az élő jegyű főnév mindkét nyelvben az ágenset, vagy pedig a kontraágenset (élő jegyű objektumot) fejezi ki.

Leszögezhetjük, hogy ha “egyetlen szerkezeti esetet kívánó vonzatunk (deverbális főnevünk) van, akkor az a birtokos pozíciójában nominativusban kifejezhető. A kötelezően tárgyias ígének ugyanis két szerkezeti esetre váró vonzata is van, de a birtokos pozíciójában csak az egyik juthat esethez. Ha a másik talál valamilyen áthidaló megoldást, a szerkezet ennek ellenére grammatikus lesz – ha nem, akkor egy argumentum mindenképpen hiányozni fog, azaz, nem létezik nominalizáció.” (*Strukturális magyar nyelvtan* 1. – *Mondattan* 269–270. p.). A szerzők hozzátesszik azt is, hogy ha az objektum elfoglalja a birtokos pozícióját, csak az ágens és experiens alanyú mondatokból képezhető grammatikus nominalizáció. Majd az áthidaló megoldást is pontosítják: “a tárgyias igéből képzett főnév mellett az ágens *által*-t vehet föl, s így birtokosként szereplő téma jelenlétében is kifejeződhet...” (uo. 270. p.)

A tanár felpofozza a *fiút*.

a *fiú* felpofozása

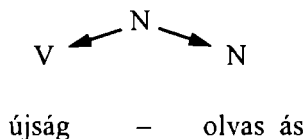
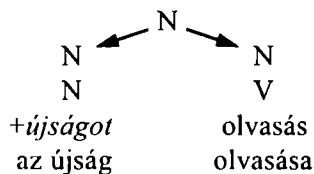
a *fiúnak* a tanár általi/által való felpofozása

Profesor šamara *dečaka*.

šamaranje *dečaka*

šamaranje *dečaka* od strane profesora

Ezzel kapcsolatban még egy megjegyzést kell tennünk. Tudjuk, hogy accusativust minden nyelvben csak ígék, prepozíciók és ritkán melléknevek tudnak vonzani, főnevek nem. Tehát, az ‘írás’, ‘olvasás’ szavak, mivel főnevek, nem vonzhatnak accusativust (nem mondhatjuk ‘levelet írás’, ‘újságot olvasás’). A ‘levélírás’ és ‘újságotolvasás’ összetett főnevek, clótagjukat tehát még akkor kapták, amíg igeiként funkcionáltak, s már összetételként nincs szükségük tárgyagra:

Előfordul lexikalizálódott egységekben, hogy a folyamatos történésű melléknévi igenév argumentuma nominativusban álló objektum:

betevő falat (beteszi a *falatot*) / nasušni hleb; eladó ház (eladja a *házat*) / kuća na prodaju; ivóvíz (issza a *vizet*) / voda za piće; szántó föld (szántja a *földet*) / oranica

sokkal gyakoribb eset azonban, hogy a befejezett történésű melléknévi igenevvel alkot szerkezetet, ilyenek a lexikalizált jelzős szerkezetek, mint pl. a: füstölt sonka (dimljena šunka), sült hús (pečeno meso), darált dió (mleveni orasi), darált hús (mleveno meso), savanyított káposzta (kiseo kupus), rakott krumpli...

A ‘-ható’ végződésű igenevek mellett a külső tag mindig a cselekvő alapige objektumának felel meg: olvasható kézírás (čitljiv rukopis), ehető étel (hrana koja se može jesti)...

A ‘-tlan’ fosztóképzős melléknév is alkothat objektummal szerkezetet: megoldatlan probléma (nerešiv problem), borotvátlan arc (neobrijano lice), fésületlen haj (nečešljana kosa), mosatlan ruha (ncopran veš)...

A ‘-tlan’ képző tárgyas alapigéhez járul, s az így nyert szerkezetek mindig passzív értelműek, külső tagjuk az alapige eredeti tárgyának felel meg: nem oldották meg a *problémát*, nem borotválta meg az *arcát*, nem fésülte meg a *haját*, nem mosta ki a *ruhát*...

Ezzel teljesen ellentétes jellegű a **derominális verbunképzés**.

Itt ugyanis nem szerkezetéről van szó, hanem arról, hogy a mondat objektumának funkcióját betöltő főnévből képezünk igét, a mondat igeiségét képviselő eddigi (gyakran igen általános jelentésű) clem ezzel fölöslegessé válik. Az eredmény tehát ige, amely objektumot is jelöl.

Leggyakrabban az objektummal jelölt fogalom létrehozását jelöljük a belőle képzett igével:

falaz	<i>falat</i> rak	zida	podize <i>zid</i>
lármázik	<i>lármát</i> kelt	galami	diže <i>galamu</i>
virágzik	<i>virágot</i> hoz	cveta	donosi <i>cvet</i>
fényképez	<i>fényképet</i> csinál	slika	pravi <i>slike</i>
ágyaz	<i>ágyat</i> vet		namešta <i>krevet</i>
tüzel	<i>tüzet</i> rak	loži	pali <i>vatru</i>
füstöl	<i>füstöt</i> bocsát ki	dimi se	ispušta <i>dim</i>
darabol	<i>darabokat</i> csinál	komada	pravi <i>komade</i>

De sokszor előfordul, hogy az objektumban megnevezett fogalom fogyasztását fejezzük ki a létrehozott új igével:

sörözik	<i>sört</i> iszik		pije <i>pivo</i>
borozik	<i>bort</i> iszik		pije <i>vino</i>
kávézik	<i>kávét</i> iszik	kafeniše	pije <i>kafu</i>
fagylaltozik	<i>fagylaltot</i> eszik		jede <i>sladoled</i>
szalonnázik	<i>szalonnát</i> eszik		jede <i>slaninu</i>
cbédel	<i>ebédet</i> fogyaszt	ruča	uzima <i>ručak</i>
uzsonnázik	<i>uzsonnát</i> fogyaszt	užina	uzima <i>užinu</i>

Kifejezheti azt is hogy ‘valamit játszik’ (ha azonban valamilyen játékszer nevéből képezzük igét, akkor a játék eszközeit és nem tárgyát nevezzük meg), vagy ‘valamilyen táncot jár’:

fogócskázik	<i>fogócskát</i> játszik	igra se <i>vije</i>
kólózik	<i>kólót</i> jár	igra <i>kolo</i>

A ‘halászik’ és ‘vadászik’ igéink pedig a ‘halat fog’ és a ‘vadat fog’ szerkezet objektumából képzett igeeként jött létre.

Láthatjuk, hogy a szerb nyelvre nem jellemző oly mértékben az igeképzés mint a magyarban, legalábbis az objektumot jelölő főnévből születik ritkán ige. Ha ez lehetséges, akkor az leginkább az ‘-a’ igeképzővel történik, a magyarban viszont a ‘-z’ és az ‘-l’ igeképzők a legtermékenyebbek ebben a tekintetben.

Szólnunk kell még a **jelzős szerkezetekről** is.

Előfordul ugyanis, hogy az objektum melléknemes szerkezetek argumentumaként szerepel. Itt is több típust különíthetünk el. Az első csoportba tartoznak azok a szerkezetek, amelyeknek mélyszerkezetében igei állítmány és objektum szerepel. Az igei állítmányt képezzük tovább melléknévi igenévvé:

tölti <i>paprikát</i>	töltött <i>paprika</i>
puni <i>paprike</i>	punjene <i>paprike</i>

V(tr) + O(acc)

Adj(V+képző) + O(nom)

Ez a típus hasonlít az ‘ivóvíz’ összetételhez, ahol a célviszony is érezhető. Itt azonban nincs célviszony, csak tárgyas viszony. Az igei állítmány szerepe a megkülönböztetés és fajtajelölés, éspedig sűrítő fajtajelölésről van szó, mert nem bármivel töltött paprikát jelöl a fenti példa (a sajttal töltött paprikára pl. nem használjuk ezt a megnevezést), hanem csak a hússal, rizzsel és sajtos fűszerekkel töltött, meghatározott módon elkészített paprikát. Ide tartoznak még a ‘töltött káposzta’ (sarma), ‘rakott krumpli’ (francuski krompir), ‘vagdalt

hús’ (faširana šnicla), ‘ajánlott levél’ (preporučeno pismo) Azt, nem pontosan, illetve nem csak az igéből levezethető jelentés található meg a melléknévi igenévben, bizonyítja az is, hogy a példák nagy részében a szerb ekvivalens nem ugyanazon igék fordításából állt össze.

Vannak azonban olyan jelzős szerkezetek is, amelyeknél az igének nincs ilyen sűrítő fajtamegjelölő funkciója, bár ezek a szókapcsolatok is fajtát jelölnek:

‘darált *hús*’ (mleveno *meso*), ‘füstölt *sonka*’ (dimljena *šunka*), ‘pirított *hagyma*’ (prženi *luk*), ‘reszelt *sajt*’ (rendani *sir*), ‘vágott *csirke*’ (očišćeni *pilići*) stb.

De nem feltétlenül szükséges, hogy a mélyszerkezeti igéből és objektumból jöjjön létre a jelzős szerkezet. Kialakíthatja például:

– az ágens és az objektum, ahol az ágenset képezzük melléknévvé:

	Az orvos <i>igazolást</i> ad. Lekar daje <i>opravdanje</i> .	orvosi <i>igazolás</i> lekarsko <i>opravdanje</i>
vagy:	A ló húzza a <i>kocsit</i> . Konj vuče <i>kola</i> .	lovas <i>kocsi</i> konjska <i>zaprega</i>
	A(nom) + O(acc) + V(tr)	Adj(A + képző) + O(nom)

– a természeti erő és a tárgyragot viselő lokális:

	Hó borítja a <i>mezőt</i> . Sneg pokriva <i>polje</i> . TE(nom) + V(tr) + L(acc)	havas <i>mező</i> snežno <i>polje</i> Adj(TE + képző) + L(nom)
--	--	--

ide tartoznak még az olyan példák, mint az ‘erdős *terület*’ (šumsko *područje*), ‘köves *út*’ (kameni *put*), ‘mocsaras *vidék*’ (močvarno *područje*) stb.

– az experiens és az objektum:

	Az orvosnak van <i>táskája</i> . Lekar ima <i>torbu</i> . E(dat/nom) + V(hab) + O(nom/acc)	orvosi <i>táska</i> lekarska <i>torba</i> Adj(E + képző) + O(nom)
--	--	---

a lokális és az objektum:

Az asztalon tartják a <i>lâmpât</i> .	asztali <i>lâmpa</i>
<i>Lâmpa</i> se drži na stolu.	stona <i>lâmpa</i>
L.(superes/na+lok) +	Adj(L+képző) + O(nom)
V(pass) + O(acc/nom)	

időt kifejező lokális és az objektum:

Húsvétkor <i>sonkát</i> eszünk.	húsvéti <i>sonka</i>
Za uskrs se jede <i>šunka</i> .	uskršnja <i>šunka</i>
L(temp/za+acc) + V + O(acc/nom)	Adj(L+képző) + O(nom)

Ugyanilyen mélyszerkezete van a:

‘téli *kesztyű*’ (zimске *rukavice*), ‘nyári *konyha*’ (letnja *kuhinja*), ‘újévi *malac*’ (novogodišnje *prase*), ‘húsvéti *tojás*’ (uskršnje *jaje*) stb. szerkezeteknek.

– az objektum is betöltheti a jelzős szerkezet jelzői részét, tehát belőle is képezhetünk melléknévet, míg a jelzett szó szerepét az ágens tölti be:

Az asszony <i>kendőt</i> visel.	<i>kendős</i> asszony
Žena nosi <i>maramu</i> .	žena <i>sa maramom</i>
Az ember <i>zsákot</i> hord.	<i>zsákos</i> ember
Čovek nosi <i>džak</i> .	čovek <i>sa džakom</i>
A(nom) + O(acc) + V	Adj(O+képző / sa+instr) + A(nom)

A szerbben az ilyen szerkezeteknél az objektum vagy ‘sa’ előjárós instrumentálisi, vagy pedig ‘u’ előjárós lokativusi alakban jelenik meg, mint pl. a következő példában: ‘čovek *u pantalonama*’ (nadrágos ember).

– az instrumentálisszal váltakozó belső tárgy és a lokálisszal váltakozó accusativus objectivus:

<i>Mákot</i> tölt a kalácsba / Mákkal tölti a <i>kalácsot</i>	<i>mákos kalács</i>
Puni <i>mak</i> u kolač / Puni kolač makom.	<i>kolač sa makom</i>
N1(acc) + V + N2(lok) /	Adj(N1+képző /
N1(instr) + V + N2(acc)	(sa+instr) + N2(nom)

Ide tartoznak még a következő példák is:

'vajás *kenyér*' (*hleb sa puterom*), 'túrós *tészta*' (*testo sa sirom*) stb

Láthatjuk, hogy a szerbben 'sa' előjárós instrumentálisszal fejezzük ki a magyar melléknévet, nem úgy azonban a következő példákban:

'*emajlirano posude*' (mázás *edény*), '*mastan papir*' (zsíros *papír*)...

LEXICALISED OBJECT IN NOMINATIVE

The Hungarian language is prone to contracting, words composition, lexicalisation and syntagma. The commonest forms resulting from the above mentioned are compound words, derivatives and constructions with deverbal nouns. Large number of these words originate from objectival syntagmas.

What kind of words those are, how they have been formed and whether they have lexicalised forms in Serbian as their equivalents, are some of the questions I have to answer in my study which presents just a part of my long interest in case systems in Hungarian and Serbian.

CSEH MÁRTA

A MANÓ SZÓ FRAZEOLÓGIAI VONATKOZÁSAI RÓL

Ha képet kívánunk kapni a *manó* szóról, használatának azokat a területeit is be kell járnunk, amelyek a nyelv frazeológiakészlettel kapcsolatosak. Szólások, szólásszerű kifejezések sorát ismeri, használja a magyar nyelvközösség, amelyeknek fontos, sokszor vezérszó jellegű eleme a *manó* lexéma. Ezek az állandósult szókapcsolatok, szólások az élőbeszéd kifejezőkészletéhez tartoznak.

A következőkben felsorolt adatok nagy része szótárakból való, a következőkből: Magyar értelmező kéziszótár. AkK., 1972 [ÉKsz.], Hadrovics László–Gáldi László, Magyar–oroszlótár. AkK. [HMO], Palich Emil, Magyar–szerbhorvát szótár. Terra, Bp., 1988 [Palich], Veselin Đisalović, Magyar–szerb szótár. Újvidék, 1914 [Đ.], Czuczor Gergely–Fogarasi János, A magyar nyelv szótára. Bp., 1867–1873 [CzF.], Balassa József, A magyar nyelv szótára. Bp., 1940 [Balassa], Burián János, Magyar–latin szótár. Bp., 1943 [Burián], Penavin Olga, Szlavóniai (kórógyi) szótár. Újvidék, 1967–1978 [KórógyiSz.], A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára. AkK. Bp., 1984² [TESz.], Petőfi-szótár. Bp., 1972–1987 [PetőfiSz.], Bálint Sándor, Szegedi szótár. Bp., 1957 [SzegediSz.], Brancsits–Derra, Magyar–szerb szótár. Újvidék, 1889 [BD.], Kovács Kálmán (szerk.), Szerbhorvát–magyar szótár. Újvidék, 1968–1975 [SzHM.], O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva, Magyar szinonimaszótár. AkK. Bp., 1978 [SzinSz.]. A parömiológiai gyűjtemények közül a magyar vonatkozásban máig legteljesebbet, O. Nagy Gáborét használtam (O. Nagy Gábor, Magyar szólások és közmondások. Gondolat, Bp., 1976 [ONagy]). (A továbbiakban a forrásokra az utánuk szögletes zárójelben megadott rövidítésekkel utalok.)

K ö z m o n d á s t, amelyben a *manó* szó megjelenne, a kutatás során egyet sem találtam; a frazémaszintű *manó*-előfordulások mind a s z ó l á s o k, ill. a s z ó l á s s z e r ű á l l a n d ó s u l t s z ó k a p c s o l a t o k közé tartoznak:

(1) *Még akkor a manó is gatyában járt* = nagyon régen volt az [ONagy]

A legtöbb adat a *vigye el a manó*-típusú kifejezéshez (és szövegekben aktualizálódott variánsaihoz) kapcsolódik:

(2) *vigye el a manó* [ÉKsz.], [HMO], [Palich], [Đ.]

(3) *vigyen el a manó* [CzF.], [Balassa], [Burián]

(4) *vigyön el a manó* [KórógyiSz.]

(5) *vigye a manó* (Sirisaka; idézi Pais Dezső, A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Bp., AkK., 1975 [Pais, 1975])

(6) *hogya a manó el nem vivé / a vén szipát* (Csokonai, Paraszdal; idézi Pais, 1975:259)

(7) *hordjon el a manó* [CzF.]

(8) *horgyon el a mono* [TESz.]

(9) *elhordta a manó* [PetőfiSz.]

Rokon szólásfélék:

(10) *Mi manó hozott ide* [CzF.]

(11) *tudja manó, hová lött* [SzegediSz.]

(12) *tudja a manó* [HMO], [PetőfiSz.]

(13) *huva a maniba töttem...* [SzegediSz.]

(14) *hol a manóba van?* [SzegediSz.]

(15) *egyen meg a manó* [KórógyiSz.]

(16) *hogya a manóba (ne)* [Balassa]

(17) *hogya a manóba* [PetőfiSz.]

(18) *a manóba(!)* [PetőfiSz.], [Đ.]

A rövidebb szólásformák között – l. (16)–(18) – külön ki kell emelni a

(19) *mi a manó* [SzinSz.], [PetőfiSz.], [HMO], [BD.], [Đ.], [Sirisaka/Pais]

szólást. Azért is, mert sok helyről adatolt kifejezés, ami a gyakoriságával függhet össze, és még inkább azért, mert a többitől megkülönbözteti, hogy rövidege ellenére is a kommunikációs folyamatban önálló és zárt egységet képezhet: összekötő láncszem lehet az őt megelőző és a rákövetkező nyelvi megnyilatkozás között, anélkül, hogy a legkisebb mértékben is bővülés-bájolás-szitkozódás jellegűvé tenné azt. A (19) majdnem ugyanazt jelenti, mintha a beszélő azt mondaná: »Nahát!«, »Ejha!« (vö. SzinSz.), csak hogy nem indulatszóval fejezi ki magát, hanem ezzel a szókapcsolattal, amelyben

a főnév jelentése elhalványult, amolyan „hangulatkeltő töltelékszó” jelleget öltött, s akár fölcserélhető az *ördög*, *fene*, *patvar*, *nyavalya*, *rosseb*, *franc* szavakkal. (A jelenségről és értelmezéséről I. Hadrovics László, Magyar történeti jelentéstan. Bp., 1992 [Hadrovics, 1992:223]. Foglalkozik vele Láncz Irén is [Láncz, 1994:132].)

Nemcsak fölcserélhető a *manó* szó a fõnt említett főnevekkel, de föl is cserélődik sok esetben. Például az *ördög*-gel. A (2)–(19)-cel rokon kifejezéseként értékelhetőek az alábbiak:

- (20) *Vigyen ördög, tartson pokol!* [ONagy]
- (21) *vigye el az ördög* [Palich]
- (22) *vigye az ördög* [BD.]*
- (23) *az ördög tudja* [Palich]
- (24) *tudja az ördög* [BD.]
- (25) *az ördögbe is!* [Palich]
- (26) *az ördögbe* [Đ.]
- (27) *mi az ördög bújt beléd?* [Palich]
- (28) *mi az ördög!* [BD.]
- (29) *Mi az ördög?* [SzHM., a **vrag** címszó alatt]
- (30) *az ördögöt* [BD.]

További néhány szólásforma, amely hasonlít a (2)–(19) adatokhoz:

- (31) *ördöge van* [ONagy], [Magyar Néprajzi Lexikon]
 - (32) *ördög van vele* [ONagy], [BD.]
 - (33) *az ördög bújt bele* [BD.]
- stb.

A [SzHM.]-ben, a (29)-cel már jelzett **vrag** szócikkben (i. m. I:317) a *koji je to vrag?* idióma értelmezései:

- (34) *hát ez meg mi a fene/manó? mi az ördög?*

– s ez azt jelzi, hogy az *ördög* és a *manó* szavakkal a *fene* is rokon értelmű a szóhasználatnak ezen a területén. A *manó* szó „mintegy az ördöggeli szólás fogalomlágyításaként jelentkezik” idézhető itt ezzel a csak föl villantott párhuzammal és esetenként váltakozó szóhasználattal kapcsolatban Ipolyi Arnold (Ipolyi Arnold, Magyar mythologia. Pest, 1854:28), aki már majd százötven évvel ezelőtt szóvá tette ezt a jelenséget, amely olyan összefüggések lehetőségét veti föl, amelyekkel a *manó* szóval kapcsolatban a

* Ehhez kapcsolható két XVI. századból való adat: *ördög vigyen el olyan dolgot és mondgyuc trefubanis ördeg vigye el* (I. Rajsli Ilona, Az elbeszélő prózastílus nyelvi alapjai a XVI. századi magyar szépprózában, Szeged, 1994).

nyelvészeti vizsgálódások során, Gáldi László és Páris Dezső vizsgálataiban, kevés szó esett. Pedig a (2) (19), ill. a (20) (29) szóláspárhuzamokból is kitetszik, hogy a *manó* szóval megnevezett és más említett mítikus-babonás-vallási fogalmak között okunk lehet kapcsolatot látni.

Manó szavunk elhomályosult tartalmi vonatkozásaihoz, ami a szólásokban való előfordulását indokoltnak mutatná, az egyébként is roppant összetettnek tudott ördögfogalom felől közelítve kerülhetnénk közelebb, s ennek az összefüggésnek a mélyén valószínűsíthetően számolni kell többszöri motívumkeveredéssel, hiedelmek és fogalmak egybemosódásával és egymásra rétegződésével.

Ezek nyelvi következményeivel kapcsolatban itt Ipolyi azon vélekedéséből indulhatunk ki, miszerint szólásainkban a *manó* az *ördög* szó „fogalomlányító” helyettesítője, arra viszont, ami azóta tapasztalható e szavunk használatával kapcsolatban, azaz hogy mítikus lény helyett mindinkább valamilyen apró termetű (mesebeli) lényt értünk alatta, nála még nem találunk utalást, és szólásainkban ma sem fedezhető fel olyan jelentésmozzanat, amely szerint, mint „szabad” használatban, a *törpe* szinonimája lenne. Ez a mozzanat azt valószínűsíti, hogy ez a jelentésbeli rokonság a *törpe* (egyik jelentése) és a *manó* között újabb nyelvi fejlemény.

A szólások manójának ellenben rendre másféle tulajdonságai vannak: bizonyos természetfeletti képességekkel bír, s mint ilyen *hoz-(elhoz)-visz-megesz-tud* stb. – vö. (2)–(12) –, vagyis emberfeletti módon cselekvő, aktív lény. Többnyire nem az ember javára ténykedik, rendszerint tréfát űz vele vagy gonoszkodik, árt. (L. SzinSz.) A SzinSz.-nak az a megfogalmazása, amellyel arra utal, hogy csak a mesékben megjelenő *manó* tekinthető a *törpe* szinonimájának (azaz a nem »mesebeli« *törpe* nem *manó*), helytálló és lényeges megállapítás: a *törpe* tágabb, több értelmű szó, s a frazeológia manója nem okvetlenül azonos a törpével. (A frazémákban nyelvhasználati párhuzamosságokat a *manó* és a *törpe* között nem találunk; a *manó* a szólásokban nem *törpe*, sokkal inkább kobold, dzsinn, miként a SzinSz. utal rá, ill. *ördög*, *fene*, *patvar* stb., ahogy a szóláspárhuzamok jelzik.

Szótáraink rendszerint jelentéstagolással választják el a *manó-törpe* szinonímia koordinátarendszerében elhelyezkedő (ma már elsődleges, de valószínűleg újabb keletű) jelentést a frazeológiában megjelenő „elhomályosult” (és feltehetően régebbi, kiavulóban lévő) jelentéstől.

LÁBADI ZSOMBOR

ÉLETTÖRTÉNET ÉS ÖNAZONOSSÁG

*„Midőn az új kiadásban látom újra hajósomat,
Elfog a kétség:
Vajon így történt-e minden, mint az ifjúkor szemével láttam?
Én már nem emlékezem pontosan a dolgokra.”*
(Krády Gyula: Szindbád)

Az én-mivolt narratívája fontos téma lett az irodalomban, egyebek között az irodalomelméletnek a kulturális antropológiával, a pszichológiával, a filozófiával, a nyelvészettel és a történelemtudománnyal határos területein is. Az én-fogalomnak ez a nyitott tágassága, sokirányú beágyazottsága a történelemben és a kultúrába ma különösen vonzóvá teszi a vele való foglalatosságot. Az identitás-téma kiváló alkalmat ad arra is, hogy szemléltesse azt a széles körben megfogalmazott teoretikus kételyt, amelyet az identitásképzés feltételeinek és esélyeinek romlása hozott felszínre (gondolok itt például a szemünk előtt zajló balkáni történésekre, az identitás elvi lehetőségének és körülményeinek a megkérdőjelezésére (az identitás nulla hipotézise), illetve az egydimenziós identitás térhódítására (legyen szó akár az arab világról, akár a Balkánról). Az én-elbeszélések természetesen tanulmányozhatók egy kifejezetten a kollektív identitáshoz kapcsolódó metszetben is, hiszen az egyén önmegértése révén mindig hozzákapcsolódik valamely kollektív szubjektumhoz (családhoz, kortársaihoz, barátaihoz, népéhez). Egészen nyilvánvaló ez az összefüggés a nagy közösségi elbeszélések esetében, mint amilyenek pl. az eredetmitológiák is. Az egészséges közösségi tudat azonban a közös elbeszéléskincs kiegyensúlyozott használatával tűnik ki: a mese- és mondavilág, a történelem elbeszélésekké alakított eseményeiből, fontos történelmi hősök életrajza nyitott és némileg szelektív kellene, hogy legyen.¹

A szemrevételezés fő iránya ma már az önazonosság és a narratív szemléletmód egybekapcsolása felé mutat, mintha ez lenne az összekötő pont, ahol a legtöbb elméleti szál fut össze: az irodalommal határos területekről érkező ösztönzések, új módszertani meglátások és posztmodern elméletek. Az önazonosság eszméje – a folytonosságé és átmentésé – az én időbeli ta-

pszichológiai műve círó, kettős értelemben is: a történelmi idő és a személyes élet ciklus (az identitás-alakulás személyes, másrészt kulturális társadalmi beágyazottságának értelmében). Ez jelöli ki számomra a kulturális kontextus- elemzésnek az identitásra irányuló kérdéseit.

Az élettörténet és az én-dinamizmusok gyakran annyira összefonódnak, hogy narratív szempontból nem tehetünk közöttük különbséget (például jól kiolvasható ez a sok helyütt előforduló megállapításban, hogy jellemünk egysége élettörténetünk egységében áll). Többen kiemelik, hogy az én nem más, mint reflektált, utólag értelmezett élettörténet. Freeman (1993) közelmúltban megjelenített könyvének már a címe is beszédes, mert jól jellemzi a hasonló törekvéseket: „Rewriting the self. History, memory, narrative” (*Az újraírt én. Történelem, emlékezet, elbeszélés*). A narratív szemlélet kiindulópontja voltaképpen az a belátás, hogy az élethez, sajátunkhoz éppúgy, mint másokéhoz, alapjában véve megértő módon viszonyulunk. Mindenki saját életét elbeszélésekben képes megérteni, de más személy megértéséhez is „saját életünk megragadása és magyarázása” útján, fokozatok hosszú során át juthatunk el. Az embernek önmagára – narratív nézőpontból – mint egy elbeszélés szerzőjére kell tekintenie (aki egyben hőse is saját élettörténetének). Ez a történet egyszer s mindenkorra nem adott, „újraírása”, folyamatos szerkesztése és újraszerkesztése egy életen át tart a jelen kívánalmaitól és kényszereitől függően. A múlt elbeszélése során alkotó módon járunk el,⁴ írja Freeman, mert az ember „az elbeszélések révén újjáalakítja és megőrzi a múltját”.

A személyes élettörténet szükségképpen feltételezi a „másikat”, mégpedig többféle minőségben is: az (ön)elbeszélés kulturális mintázatainak forrásaiként csakúgy, mint közreműködő társalkotóként, illetve közönségként a velük (közösséggel, társadalmi csoportokkal) folytatott szakadatlan dialógusban. Minthogy az élettörténet továbbadása a nyelv révén, kultúra kínáلتa minták és szabályok szerint folyik, a párbeszéd mindig viszonylagos és helyhez kötött (kulturálisan etnocentrikus). Az én hagyományos fogalma – ahol a magában szemlélt én áll a középpontban, társ és dialogizáló partner nélkül – túl egyoldalú; az én szüntelenül mozog, fluktuál különböző pozíciók között, s mint ilyen, szükségképpen pluralisztikus és fragmentált (mert a dialógus mindig új oldalát hívja elő).

A dialogikus elbeszélői felfogás szerint számos olyan elbeszélésnek vagyunk egy időben szereplői, amelyek egymásba ékelődnek, egymást keresztezik. Mihelyt megértettük ennek a jelentőségét, az sem fog meglepőnek tűnni, hogy némely szerzők lehetségesnek vélik az életraajz műfaji tipizálását is. MacIntyre angolszász gondolkodó ehhez kapcsolódva például azt írja, hogy az élettörténetnek szüksége van kontextusra,⁵ ahol „a résztvevők nem csupán szereplők, hanem szerzőtársak is, akik egyetértésben vagy nézeteltérés közepette dolgozzák ki produkciójuk formáját.”, és hozzáteszi,

hogy „a beszélgetések ugyanúgy műfajokba tartoznak, mint a színdarabok vagy a regények; de ugyanúgy van kezdetük, középső részük és befejezésük is, mint az irodalmi műveknek. Vannak bennük drámai fordulatok és felismerések; haladnak csúcspontra felé, majd eltávolodnak tőlük. Egy hosszabb beszélgetésen belül lehetnek kitérők és mellékeselekmények, sőt a kitérőkön belüli kitérők és a mellékeselekményen belüli mellékeselekmények.”⁶ Úgy is megközelíthetjük a kérdést, mint azt Paul Ricoeur tette – az élettörténetet drámai elbeszélésként fogjuk fel –, aki Arisztotelész drámaelméletét a tragédián túlra is kiterjesztve, a drámai cselekményszöveget minden elbeszélést jellemző sajátosságként határozta meg. A francia teoretikus ez elbeszélte történetet az egyezés és az ütközés dialektikájára vezeti vissza: „Egyezésen (concordance) azt a rendezővel értem – írja Ricoeur –, amely – Arisztotelésszel szólva – a tettek elrendezését irányítja. Ütközésen (discordance) pedig azokat a hirtelen fordulatokat, amelyek a kezdetitől a befejező helyzetig haladva a történet szabályos alakulását vezérlik”, majd így folytatja: „Az egyezés és az ütközés közti közvetítést megteremtő szerkesztés művészetére a konfiguráció fogalmát alkalmazom (...) indítványozom, hogy valamennyi elbeszélő (narrative) kompozíciót jellemző ütköző egyezést (concordance discordante) a különmemű szintézisének (synthèse de'hétérogène) fogalmával határozzuk meg.”⁷ Az elbeszélés története és szereplője közti összefüggésből következik, hogy a szereplő életének folytonosságát váratlan pillanatok (felismerések, balesetek) szakítják meg. Az élettörténet visszaható jellege miatt azonban a véletlenszerű események esetlegessége megszűnik, és helyüket a szükségszerűség jelöli ki. Ez a szükségszerűség azonban nem tényszerű, hanem az elbeszélői szükségszerűségnek a következménye.

A történetek kezdetének és befejezésének kérdése, amely Arisztotelész drámaelméletének alapját jelenti, ugyanúgy felvethető az élettörténettel kapcsolatban is. Itt azonban nyilvánvalóan új megvilágítást kap, hiszen az élettörténet folyton változó, dinamikus műfaj. Amit az életben kezdetnek vagy befejezésnek tulajdonítunk, később sokszor vitathatónak bizonyul. Louis Mink is erre figyelmeztet: „Az életben nincsenek kezdetek, középrészek és befejezések. Vannak ugyan találkozások, ám egy kapcsolat kezdete már ahhoz a történethez tartozik, amelyet később mondunk el önmagunknak. Vannak elválások, de csak a történetben van végső elválás. Vannak remények, tervek, csaták és ötletek, de csak a visszatekintő történetekben vannak be nem teljesült remények, elvetélt tervek, döntő ütközetek és korszakos ötletek. Csak a történetben fedezi fel Amerikát Kolumbusz, s csak a történetben vész el egy királyság egy szög miatt”.⁸

Élettörténetünket folyamatos korrekciónak vetjük alá, igény szerint módosítjuk. Megkíséreljük újabb és újabb történetekbe foglalni, s ezáltal mintegy

rögzíttem, de az események súlya alatt pontosnak vagy hitelesnek vélt történetünk idővel újabb és újabb jelentésre tesznek szert. Az a benyomásunk támad, hogy a már elfelejtett esemény váratlanul új értelmekkel gazdagodik.

Az elbeszélte történetekre úgy kell tekinteni, hogy azokban valamilyen formában kifejeződik az elbeszélő identitása is. Az önazonosság kettős értelemben is használható: egyrészt az önazonosság értelmében, amelyet önmagunknak tulajdonítunk, illetve úgy, hogy abban az a viszony is kifejezésre jusson, amely köztünk és a világ között fennáll. Ez azt jelenti, hogy az identitás, amit saját magunknak tulajdonítunk, szorosan összekapcsolódik azzal a nézőponttal, amely másokat is jellemez.

*

Hogy a személyes azonosság kialakulásában a másik, esetünkben a másik nem is befolyással van, a magyar irodalomban Krúdy Gyula Szindbádjának életútja is lehet példa. A Szindbád álma című novellában a főszereplő élete a vége felé közeledik. Azt várjuk, hogy eljön a számvetés ideje. Ez azonban úgy jelenik meg a novellában, hogy nem Szindbád tekint vissza addigi életére, hanem valaki más, Majmunka végzi el helyette. Ez az önéletrajzi momentum megfelel annak, hogy az önazonosság viszonszerű, mindig mások által is feltételezett. Szindbád élettörténetének a nők természetes társszerzői. Majmunkának a társalgás alatt végig érezhető a fölénye. Kivételes helyzete abból ered, hogy ő látja vendégül a férfit, s olyan beszámolókat ad az életéről, ami pontosabb, mint amit Szindbád saját magának tulajdonít: „Még ha meghaltál volna, Szindbád, akkor sem felejtettelek volna el soha. Miután ilyen szerencsétlenül szerelmes voltam beléd – hisz gyakran évekig nem láttalak –, szükségem volt tehát arra, hogy veled foglalkozzam. Így tudtam meg minden léptedet, járásodat, valamennyi kalandodat és szerelmedet. Te nem láttál engem, de én mindig láttalak. Még mikor aludtál is, hosszasan elnéztem alvó arcodat, hogy kifürkésszem az álmaidat. Ismerni akartalak, mert hiszen tudtam, hogy nélküled nem élhetek.”

Majmunka a férfi széteső, epizódszerűen alakuló életét egy történetbe rendezi. Szindbád múltja újabb részletekkel lesz gazdagabb, és ő egyedül Majmunka beszámolóiból képes megismerni a múltat. Az ebéd alatt szinte csak a nő beszél, Szindbád hallgatása az egyetértés jele. Kettejük viszonya itt az anya-gyerek kapcsolatát mintázza: Majmunka „villogó tekintete alatt kanallazzák a levest”; Majmunka egyszer azt mondja: „mintha én szültelek volna”, az utcáról pedig az Édesanyám, ha bejön Egerbe kezdetű dal hallatszik, közben fiamnak nevezi Szindbádot. Az asszony, mint szigorú anya, például összeállít egy bűnlajstromot, amely egyrészt Szindbád félrelépéseit tartalmazza.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy Szindbád teszi értelmessé Majmunka üres életét: „Tudom, hogy mikor szeretted, mikor nem szeretted. Ez azonban az én szerelmemen sohasem változtatott. *Én furcsa, magamnak*

is érthetetlen asszony vagyok” Szindbádra vár, hogy elvigye őt a cirkuszba: „Tíz év előtt ígerte egyszer a cirkuszt (...) Akkor ígerte, hogy ha majd meggyógyul, elvisz a cirkuszba, s azóta sem vitt el. Egyedül pedig én már nem megyek sehová, fiam. Se mással. Csak magával.” Kicsit mintha feleserélnék a szerepeket, itt Szindbád válik nélkülözhetetlenné. Majmunka élete nem a múlt, hanem a jövő felé nyílik meg. Szindbád képzeletben kirándulni viszi Majmunkát: „Lóvasúttal megyünk át a Dunán. A lovacskák futnak, és a kerékek jókedvűen gurulnak a síneken. A Széna téren gyerekek labdáznak, és egy földre épített kis kocsmában a harmonika szól (...) A budai hegyek felől szagos levegő áramlik a kocsi belsejébe, és úgy ülünk egymás mellett, mint egy boldog házaspár. Én egy nyugalmazott számtiszt vagyok, és maga a feleségem.” Társalgásaikban múlt és jövő jelenik meg számtalan formában, és belőlük kel életre az, amitől a szereplők önmagukra ismernek. Szindbád emlékeztétét az asszony emlékei hívják elő, Majmunka viszont a jövőben képzeli el magát Szindbád mellett.

Szindbádöt az álom – egy az emlékezetből felbukkanó emlékkép – is összeköti Majmunkával. Hogy álmában király lett, azt juttatja eszébe, hogy felkeresse őt, aki Szindbádöt mindig „én csillagom, én királyom”-nak nevezte. Az álom egy elfelejtett emléket hoz felszínre. De a felejtés is legalább ugyanolyan fontos szerepet játszik életében, mint amilyen az emlékezés. Szindbád gondolkodásában a felejtés elhárító formája játszik fontos szerepet. Ezt úgy kell elképzelni, hogy a felejtés útjában van valami, ami akadályozza az emlékezés szabad áramlását, s így létrejön az ismétléskényszer.⁹ Az ilyen ember emlékezés helyett cselekszik.¹⁰ A felejtés (és rajta keresztül az ismétléskényszer) akkor szüntethető meg, és fordítható át pozitív emlékezésbe, ha Szindbád nem záródik nárcisztikusan magába, hanem nyitottá válik mások felé.

A megbocsátás bizonyos értelemben mindig az emlékezést megbénító esemény, Szindbád életében is a megbocsátás a felejtés ellenszere. Mihelyt megszabadul múltja „bűnétől”,¹¹ feltűnnek gyermekkori emlékei: „Egy darabig gondolkodás nélkül bámult a susogó sötétségbe – aztán egyszerre rövidszárú csizmacskában látta magát, kis bundácskában, amint egy régi templom mellett bandukolt a mély hóba taposott gyalogösvényen. Varjak ülnek a torony keresztjén, és a fagyos kútról vizeskannával jön egy tarka ruhás, piros képű asszony. Körülötte az álmokképbéli kis város, és ő megy, megy a hóban taposott ösvényen...” Az emlékezés Szindbád halálos ágyán válik teljessé: apját látja viszont, és egy-egy nőalakoszerű sziluettet. Kellemes ízeket, illatokat érez. Nem hagyja veszni a régmúltat, hiszen ő mégiscsak a múlttal szemben nyeri el saját önazonosságát. A kalandos életű hajós története akarva-akaratlanul minduntalan az eltűnt időre való rátalálás, emlékezés és felejtés finom összjátékában alakul.

Jegyzetek

- 1 Mind az egyéni, mind a közösségi emlékezet nemcsak a múlt, hanem a jövő felé is nyitott, ezért hiba lenne a múlt megtartására leegyszerűsíteni. Például a politikai retorika szintjén is gyakran zajlanak olyan viták, amelyek a múlt feletti ellenőrzésért folynak.
- 2 Freeman: *Rewriting the self. History, memory, narrative* 1993. 3.
- 3 Dilthey: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban.* Gondolat. 1974. 74.
- 4 Az életrajz változó, dinamikusan értelmezhető struktúrára, amely az én múltja és jelene közötti közvetítő kapocs, segítségével az életút eseményei, részepizódjai a mindig az éppén adott jelenből visszapillantva tehetők láthatóvá.
- 5 MacIntyre számára nem létezik egyedi, elkülönített emberi cselekedet. (Jóllehet elismeri, hogy van olyan cselekvési sor – például egy szakácskönyvben –, amely úgy alkot egységet, hogy kivétel nélkül minden elemét önálló cselekvéssé kell alakítani. De hogy érhető legyen, az ilyen egyszerű cselekvéssornak is kontextusra van szüksége).
- 6 MacIntyre: *Az erények nyomában*, 283.
- 7 Paul Ricoeur: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok, Az elbeszélte azonosság*, Osiris Kiadó, 1999. 375.
- 8 Idézi P. Ricoeur i.m. 284.
- 9 L. Emlékezés és felejtés viszonyát Paul Ricoeur: *Emlékezet-felejtés-történelem c. tanulmányában*
- 10 Itt az ismétléskényszer Szindbádnak a nőikkel való kapcsolatában érhető tetten. A cselekvést a folytonos útkeresés, kalandvágy jellemzi.
- 11 A megbocsátás kifejezetten vallási köntösben jelenik meg a történetben. M. Kis imakönyvhöz hasonló könyvecskét vesz elő, felsorolja a férfi bűneit, majd a feloldozás következik (kezével lezárja a halott szemét).

Irodalom

- Eisemann György: *Az emlékezés ízei.* In *A folytatódó romantika. Orpheusz.* 1999
- Freeman: *Rewriting the self. History, memory, narrative* 1993. 3.
- Alisdair Macintyre: *Az erény nyomában.* Osiris Kiadó. 1999.
- Pataki Ferenc: *Új törekvések az én-pszichológiában.* In *Pszichológia* 1995/4.
- Paul Ricoeur: *Válogatott irodalmi tanulmányok.* Osiris Kiadó. 1999.
- Paul Ricoeur: *Emlékezés–felejtés–történelem.* In *Narratívák* 3. Kijárat Kiadó. 1999.
- Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény.* Atlantisz. 1998.

BÁLIZS JUTKA

AZ ANYANYELV ÉS A KÖRNYEZETNYELV FEJLESZTÉSE SZÜLŐI SZEMMEL

Bevezetés

Több gyakorlati kutatás eredménye alapján fogalmazódott meg az a tétel, hogy az anyanyelv ismerete és a környezetnyelv ismerete között kölcsönös függőségi viszony van, azaz: az anyanyelven szerzett jártasságok áttevődnek a másik nyelvre (Cummins, 1991). A környezetnyelv elsajátítása fokozatos fejlesztéssel érhető el legjobban, és figyelmet kell fordítani azokra a körülményekre, feltételekre, amelyek között a kétnyelvűség fejlődik, ugyanis ezek a körülmények nagy mértékben befolyásolják a kétnyelvűség fejlődését és annak hatását a gyermek értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésére (Mikeš, 2000).

Ahhoz, hogy a gyermek elsajátítsa környezete nyelvét, nem szükséges, hogy ezek a nyelven részesüljön óvodai nevelésben. A környezetnyelven való nevelés és oktatás – azaz a gyermek szerb nyelvű csoportba iratása –, amennyiben még nem ismeri anyanyelvi szinten a környezetnyelvet, káros következményekkel járhat a gyermek beszéd és értelmi fejlődésére nézve és érzelmi konfliktusok kialakulásához is vezethet. Ha a gyermek az óvodába indulást megelőzően csak a magyar nyelvet használta, akkor ajánlatos, hogy az óvodai nevelés is azon a nyelven történjék. Elegendőnek bizonyulnak az óvodai programban szereplő környezetnyelvi tevékenységek, amelyeknek nem a nyelvtanulás a célja, hanem a kommunikációs készségek fejlesztése játékszerű tevékenységi formák segítségével (Mikes, Juhász, Bálizs, 1997).

A környezetnyelvet elsajátító gyermeket sokrétűbb nyelvi hatás éri mint azt, aki csak egy nyelvet sajátít el. A kétnyelvűségi helyzetek különböző, változatos és gazdagabb tapasztalatszerzésre adnak lehetőséget és ez kedvezően hat a gyermek értelmi fejlődésére és ezáltal a beszéd fejlődésére is. A kétnyelvű egyén, amikor a harmadik vagy a negyedik nyelvet sajátítja el, eleve jobb eséllyel indul, nagyobb nyelvi ismeret- és készségkészlettel, mint egynyelvű társa. Két nyelvi rendszerből többet tud felhasználni, általánosítani, több és változatosabb, összetettebb nyelvtanulási stratégiáival rendelkezik, és nagyobb a gyakorlata a forma és jelentés megkülönböztetés

rén is. Mindez felgyorsítja és megkönnyíti a nyelv elsajátításának a folyamatát (Szépe, Zimmermann, 1995).

Vajdaságban a magyar ajkú óvodás gyermekeknek lehetőségük van arra, hogy az óvodában a magyar anyanyelv fejlesztése és művelése mellett fokozatosan megismerjék a környezetnyelvet is. A jelen kutatásban azt szeretnénk volna megtudni, hogyan vélekednek a szülők a környezetnyelv korai elsajátításáról és az anyanyelv fejlesztéséről, ápolásáról.

A kutatás módszere, eszköze, alanyai

A vizsgálat eszközéül használt kérdőív hét állítást tartalmaz, amelyek a környezetnyelvvél, az anyanyelvvél és a két nyelv megismerésével és fejlesztésével kapcsolatosak. A szülőket arra kértük, hogy *igennel* vagy *nemmel* véleményezzék a következő állításokat:

1. Megfelelő feltételek mellett a környezetnyelv elsajátítása pozitívan hat a gyermek általános fejlődésére.
2. Azért ajánlatos ismerni a környezet nyelvét, mert államnyelv.
3. Az anyanyelv jó ismerete segítheti egy másik nyelv elsajátítását.
4. A szerb nyelv gyors elsajátítása végett szerb csoportba vagy osztályba kell írni a gyereket.
5. Még egy nyelv korai elsajátítása veszélyezteti az anyanyelv fejlődését.
6. Azért jó ismerni a szerb nyelvet, mert azzal jobban feltaláljuk magunkat ott, ahol nem tudnak magyarul.
7. Ha a lehető legjobb módon élünk a környezet adta lehetőségekkel, a környezetnyelv ismerete serkentheti az anyanyelv fejlődését.

A kutatásban 91 szülő vett részt, akinek a gyermeke Kanizsán, Becsén vagy Péterrévén jár óvodába.

A kutatás eredményei

1. táblázat. Községek szerinti adatok

állítás	Kanizsa: 36 szülő			Becse: 30 szülő			Péterréve: 25 szülő		
	igen %	nem %	x* %	igen %	nem %	x %	igen %	nem %	x %
1	100	-	-	87	13	-	92	8	-
2	67	33	-	73	27	-	36	64	-
3	86	14	-	87	13	-	96	4	-
4	3	97	-	3	97	-	4	96	-
5	5	92	3	43	57	-	56	40	4
6	92	8	-	70	30	-	80	16	4
7	61	39	-	33	67	-	30	40	-

* Határozatlan

2. táblázat. Összesített adatok

állítás	igen		nem		határozatlan	
	a szülők száma	%	a szülők száma	%	a szülők száma	%
1	85	93	6	7	-	-
2	55	60	36	40	-	-
3	81	89	10	11	-	-
4	3	3	88	97	-	-
5	29	32	60	66	2	2
6	74	81	16	17	1	1
7	47	52	44	48	-	-

Az eredmények azt mutatják, hogy mindhárom helységben a szülők nagy többsége egyetért azzal, hogy megfelelő feltételek mellett a környezetnyelv elsajátítása pozitívan hat a gyermek általános fejlődésére. Az összesített eredmények szerint pedig a szülők 93 százaléka egyezik ezzel az állítással (1. állítás).

A kanizsai és a becsei szülők többsége egyetért azzal, hogy azért ajánlatos ismerni a környezetnyelvet, mert államnyelv, ugyanakkor a péterrévei szülők többsége nem ért egyet ezzel az állítással. Az összesített eredmények azt mutatják, hogy a szülők 60 százaléka egyetért, 40 százaléka pedig nem ért egyet ezzel az állítással (2. állítás).

Azzal, hogy az anyanyelv jó ismerete segítheti egy másik nyelv elsajátítását a kanizsai szülők nagy százaléka egyetért. Az összesített eredmények szerint is a szülők nagy többsége elfogadja ezt az állítást (3. állítás).

Mindhárom helységre jellemző, hogy a szülők nagy többsége nem ért egyet azzal, hogy a környezetnyelv gyors elsajátítása végett szerb csoportba vagy osztályba kell íratni a gyermeket (4. állítás).

A kanizsai szülők nagy többsége (92%) nem ért egyet azzal az állítással miszerint még egy nyelv korai elsajátítása veszélyezteti az anyanyelv fejlődését. A becsei szülők 57 százaléka szintén nem ért egyet ezzel az állítással, viszont 43 százaléka igen; a péterrévei szülők 56 százaléka egyetért, 40 százaléka pedig nem ért egyet ezzel az állítással. Az összesített eredmények azt mutatják, hogy a szülők 66 százaléka nem ért egyet azzal, hogy még egy nyelv elsajátítása veszélyezteti az anyanyelv fejlődését, 32 százalékának pedig az a véleménye, hogy ez az állítás igaz (5. állítás).

A kanizsai szülők 61 százaléka és a péterrévei szülők 60 százaléka egyetért azzal az állítással, hogy ha a lehető legjobb módon élünk a környezet adta lehetőségekkel, a környezetnyelv ismerete serkentheti az anyanyelv fejlődését, viszont a becsei szülők többsége (67%) nincs ezen a véleményen. Az

összesített eredmények azt mutatják, hogy a szülők pozitívan vélekednek az óvodáskorú gyermekek környezetnyelvi kommunikációs készségei fejlesztéséről, mert az első állítással – mely szerint megfelelő feltételek mellett a környezetnyelv elsajátítása pozitívan hat a gyermek általános fejlődésére –, a szülők jelentős számaránya (93%) egyetért, viszont ugyancsak jelentős százaléka (97%) nem gondolja, hogy a környezetnyelv gyors elsajátítása végett szerb csoportba vagy osztályba kell iratni a gyermeket (4. állítás). Ezekből az eredményekből kiindulva feltételezhetjük, hogy a szülők tudatában vannak annak, hogy a nem megfelelő körülmények között elsajátított környezetnyelv káros hatással lehet a gyermek általános fejlődésére.

Tekintettel arra, hogy a szülők csak 60 százaléka ért egyet azzal, hogy azért jó ismerni a környezetnyelvet, mert államnyelv (2. állítás), viszont jelentősebb számaránya (81%) úgy vélekedik, hogy azért jó ismerni a környezetnyelvet, mert azzal jobban feltaláljuk magunkat ott, ahol nem tudnak magyarul (6. állítás), feltételezhető, hogy a szülők pozitívan vélekednek a környezetnyelv ismeretének előnyeiről a többnyelvű környezetben, és elfogadják mint a kapcsolatteremtés eszközét.

Ha egymás mellé helyezük azoknak az állításoknak az eredményeit, amelyek az anyanyelv és a környezetnyelv kölcsönös függőségére vonatkoznak (3., 5. és 7. állítás), megállapítható, hogy a szülők 89 százaléka úgy gondolja, hogy az anyanyelv jó ismerete hozzájárulhat egy másik nyelv elsajátításához (3. állítás), ugyanakkor a szülők 32 százaléka szerint az anyanyelv fejlődését veszélyezteti még egy nyelv korai elsajátítása (5. állítás), és jelentős százaléka (48%) nem hiszi, hogy ha a lehető legjobb módon élünk a környezet adta lehetőségekkel, a környezetnyelv ismerete serkentheti az anyanyelv fejlődését (7. állítás). Az eredményekből arra lehet következtetni, hogy a szülők pozitívan vélekednek az anyanyelv fejlesztéséről egy másik nyelv viszonylatában, ugyanakkor féltik az anyanyelvet egy másik nyelv hatásától.

Irodalom

- Cummins, J. (1991) *Language Learning and Bilingualism*. Sophia University, Tokyo
- Mikeš, M. (2000) *Dete u svetu dvojezičnih čarolija*. LDIJ, Veternik
- Mikes M., Juhász É. & Bálizs J. (1997) *Süss fel, nap (Óvónői kézikönyv – Priručnik za vaspitače)*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Szépe Gy., Zimmermann C. (1995) *Nyelv, politika és keret a kisebbségi nyelvhasználat kérdésköréhez*. In Kassai Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*

A MAGYAR SZÍNIKRITIKA KEZDETEI (1790–1837) I-III.

A Magyar Irodalomtörténet Forrásai 16-18.

Sajtó alá rendezte: Kerényi Ferenc, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2000.

Nem szeretem, ha a kritikában, könyvismertetőben számok mögé bújik a cikk írója, mivel úgy érzem, azért teszi, mert nincs mondanivalója. Most, amikor erről a három kötetcs valóban párját ritkító vállalkozásról szeretnék írni, mellyel a 15. kötetet (Kiss József: *Petőfi-adattár III.*) követően évekre megszakadt fontos szövegkiadás-sorozat, *A magyar irodalomtörténet forrásai* is újraéledt, újraindult, mégis úgy gondolom, hogy elsősorban a számokat kell segítségül hívni: lássék a kiadás monumentalitása. Beszéljenek tehát a számok: A három kötet a teljesség igényével tartalmazza a magyar hivatásos színészet 1790. október 25-én első előadásától 1837. augusztus 22-éig a Pesti Magyar Színház megnyitásáig tartott előadások zömmel magyar, részben pedig német és latin nyelven (itt eredetiben s fordításban vagy átmesélve is olvasható) kritikáit. A 2634 tétel, melyek között szövegszerűen ugyan nem, de sorszámozva megtalálhatók két közelmúltban megjelent kiadvány – *Színházi Hírek 1780-1803*, Bp., 1982 és *Nemzeti Játékszíni Tudósítás*, 1830/31, Bp., 1979 – kritikái, 47 év alatt 64 városban tartott előadást idéznek kötetenként 546, 553, ill. 171, összesen pedig 1270 B/5-ös formátumú könyvlelapon, s ezt egészítik ki a *Jegyzetek* 313, valamint kéthasábos szedésben a *Névmutató* 49 és a *Darabcímmutató* 23 oldalon.

A számok ezúttal valóban önmagukért beszélnek, de azt a számok sem fejezhetik ki, hogy a Kerényi Ferenc példás szakértelemmel és alaposággal szerkesztette három kritikakötet nem csak a magyar színházi kritika történetének teljességgel bíró forrása, hanem forrásként szolgálhat a zene- és színház-történethez éppen úgy, mint egy város, társulat, színész vagy rendező pályaképének megrajzolásához, illetve írói életművek vizsgálatához, vagy ahogy a kétezernél is több színházi bírálatból megmutatkozik a műfaj genezisése, illetve a szaknyelvének alakulása, de a kritikákat ugyanúgy haszonnal olvashatják más tudományágak kutatói, például város-, közönség- és kultúrzsociológusok, nyelv- és stílus- és helytörténészek stb. Egyetlen példa, egy adat, amit itteni vonatkozásban minél előbb hasznosítani kell: *Honművész* 1837. március 23-án közölt, Szabadkáról közölt kritikájának jegyzetanyagában ol-

vasható, hogy Bártfai József (1812-1864), kinek *Anyka* című darabját a helyben tartózkodó társulat színre vitte, s ilyképpen ő tekinthető az első szabadkai szerzőnek, s aki ügyvéd s főispáni titkár volt, helytörténeti munkát jelentetett meg a *Társalkodóban* 1843-ban, melyről viszont (ismereteim szerint) mifelénk senki sem tud. Csupán egyetlen, véletlenül fellelt adat ez, melyhez hasonló nyilván tucatjával, százával bújik meg színikritikáinkat begyűjtő forráskiadvány főszövegében, de talán inkább jegyzetapparátusában. Ugyanakkor pedig éppen a helyi viszonyok ismeretében azt is meg kell említeni, hogy a *Jegyzetekben* található egy-egy adattal kapcsolatban némi hiányérzetünk is lehet, mint például a Szabadkáról tudósító színireferációjában, melyet a *Tudományos Gyűjtemény* közölt 1826. augusztus 24-én, s melyben szerepel Almási Rudits József neve, aki azonban 1826-ban már ügyvédként is (báróságot 1854-ben kap, ezt megelőzően pedig 1832-ben Bács megye alispánja, majd helytartótanácsos s több éven főispán) nem csak „nagy lélekkel és ápoló készséggel” segítette a helyben állomásozó Horváth József kormányozta szintársulatot, s később a többiket is, de indulásakor az *Aurorá*-nak is segítézője, s még ugyanabban az évben róla mintázta a barát Kisfaludy Károly *A betegek* című vígjáték egyik hősét, Rúdházy Józsefet, amint ezt Horváth János *Kisfaludy Károly és iróbarátai* című monográfiájából tudjuk (Bp. 1955., 73. old.), ám a kritikátörténeti kiadvány jegyzetanyagában sem Rudits (olykor Rudics) neve, sem művelődés- és színház-történeti szerepe nem fordul elő. Persze, nem is igazán lényeges, sőt lehet, hogy csak vidéki okvetetlendésből adódó példa ez, hogy azonban egyáltalán eszünkbe juthat, azért nem más, mint éppen a kritikátörténeti kiadvány „okolható”, mivel valóban hatalmas adattömeget ölel fel, görget végig mind a *Jegyzetekben*, mind pedig a mutatókban, melyek közül külön figyelmet érdemel a címmutató, amely végérvényesen megoldhatja a címvariációk sok bajt és még több elírást, összevisszaságot okozó gondjainkat.

Ha színikritikánk első évtizedeit, sőt szinte első félszázadát prezentáló kiadványról esik szó, semmiképpen sem mellőzhető kérdés, mennyiben tekinthetők kritikának a felvett írások, milyen mértékben s hogyan elégitik ki a műfaj kritériumait.

Hogy ez a kérdés megkerülhetetlen, bizonyítja, hogy a kötet részletekre kiterjedő, alapos, hasznos eligazítást tartalmazó szerkesztői előszavában Kerényi Ferenc is fontosnak tartja foglalkozni vele. Kiindulópontja magától érthetően a fellelt, összegyűjtött anyag, melyet kritikaként kell kezelni, ha lehet, illetve mint ilyent elutasítani. Hogy ez mi alapján történjék, akkor, amikor még „nem válik el markánsan a terjedelmesebb hír, a tudósítás, a kommentár, az adhortatio publicisztika eszközeitől”, annak megállapítására Kerényi a színház-történet módszertani szempontjait veszi kölcsön, nevezetesen azokat, amelyeket tudományos rendszerré Székely György fejlesztett

A színtélektípusok kutatásának módszereiről (Bp., 1961) című könyvében. Ezek figyelembe vételével értelemszerűen színikritikának kell tekinteni „minden olyan írást, amelyben az előadás tényén, időpontján, helyszínén és szereposztásán kívül”, melyek a pusztán tényközlés mutatói, „bármely színtélekelemre utaló, értékelő adat vagy mozzanat található: vonatkozzék az a játszott szövegre, az író vagy fordító személyére, a játékalkalomra, a szcenikai megoldásokra, a színészi játékokra, a közönség összetételére, az előadás fogadtatására és hatására”, ezek a színelőadás paraméterei és következésképpen ezeknek kell képeznünk a dicsérő vagy elmarasztaló vélemény, észrevételek tárgyát, melyekre a kritikának szükségszerűen ki kell térnie. Azt a szövegváltozatot tekinti tehát a válogatás szerkesztője kritikának, amely az alapadatokon (időpont, helyszín, műsordarab(ok), szereposztás) túl véleményt tartalmaz az előadást meghatározó, nem valamennyi, de néhány elemről. Ezekhez szűkítő megszorításként a magyarországi megjelenést, „az előadás *magyar nyelvűségét és a hivatásosságát*” társította szerkesztő, aki amint a német és más nyelvű előadásokat nem vette figyelembe, hasonlóképpen mellőzte a nem hivatásos színészek által létrehozott produkciókat is.

Annak ellenére, hogy a három kötet színikritikái külön-külön is érdekes, tanulságos olvasmányok lehetnek, engedjék meg, hogy az ismertető végén, engedve a helyi érdekű kíváncsiságnak, a bácskai-bánáti korpuszról külön is essék szó. A 47 év alatt a magyarországi sajtóban színikritikának nevezhető 96 írást jelent meg a szabadkai, nagybecskereki, zentai, nagyikindai, zombori, ókanizsai és újvidéki előadásokról. A legtöbbet a tudósítók a vidék legnagyobb hagyományával rendező Szabadkáról küldtek, kerekén 50 előadásról van kritikái dokumentumunk. Hogy viszont Nagyikindáról (17), Zentáról (11) és Újvidékről (10) több kritikánk van, mint például a jelentősebb színházi központnak számító Zomborból, az kizárólag azzal a ténnyel magyarázható, hogy honnan küldtek tudósítást, honnan nem. Látván a begyűjtött nagy számú kritikát, abban reménykedtem, hogy vidékünkön feltűnik néhány általam még nem ismert szöveg, sajnos a meglepetés elmaradt, a bácskai és bánáti városokból közölt tudósítások azok, melyeket a *Honművészből* (1833-1841) már ismerünk, de ugyanez mondható el az 1826-ból származó két szabadkai kritikáról, ezek az első kritikák erről a vidékről, melyek közül az egyik a *Hazai s Külföldi Tudósításokban*, a másik pedig a *Tudományos Gyűjteményben* jelent meg. Ugyancsak a *Hazai s Külföldi Tudósításokban* található egy szabadkai kritika 1832-ből, ugyanebben az évből származó öt nagybecskereki kritika viszont a *Társalkodó*ból került a kötetbe. A többi, majd nyolcvan bácskai-bánáti előadás kritikáját először a *Honművész* közölte.

Annak ellenére, hogy színházi kritikánk történetéről rendelkezünk néhány fontos részmunkával, a kezdetnek nevezhető félévszázad kritikáirásá-

ról alig tudunk valamit, nincs attekintő tanulmány, talán a teljes anyag ismerete híján nem is készülhetett ilyen munka, a most megjelent három kötet azonban serkenthetné mind a színház-, mind pedig a (színi)kritika-történészeket eddigi mulasztásunk pótlására. Így nyerné el e nagyszerű vállalkozás igazi értelmét.

GEROLD László

VARGA IMRE-PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA: TÖRTÉNELEM A SZÍNPADON

Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17-18. században

Bp., Argumentum, 2000, 228 I.

Irodalomtörténeti füzetek, 147. szám

Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna *Történelem a színpadon (Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17-18. században)* című monográfiája a magyarországi iskoladrámák (az iskolai színjátszás) két évszázados alakulástörténetébe betekintő témakutatás első eredménye. A szerzők véleménye szerint nagy jelentőséget kell tulajdonítani a szinkron kutatásoknak is, hiszen – szem előtt tartva, hogy olyan nagy hagyományú szerzetesrendek, mint a jezsuita és a piarista rend iskolai színjátszó tevékenységének monografikus bemutatása még várat magára – a különböző részkérdések előzetes megvilágítása lényegi folyamatok, fontos összefüggések megértését teszi lehetővé. A fejlődéstörténeti vizsgálatok feltárta tízezres adatmennyiséget, s az eddig közzétett 120 drámaszöveget a kutatók a történelmi tárgyú iskoladrámák léte és a színjátszóhagyományban betöltött szerepe szempontjából tekintették át. Az így regisztrált és értékelt mintegy négyszáz adat képezi monográfiájuk forrásanyagát, az értelmezési eljárások tényalapját.

Bornemisza Péter színvonalas, dramaturgiailag fejlett, jellemciben is élő reneszánsz kori tragédiája, de Balassi Bálint pásztordáma-kísérlete is autentikus irodalmi előzmények meglétére utal a műnem és a színházi kultúra magyarországi fejlődését, valamint a reneszánsz ember idegen kultúr-törekvések iránti nyitottságát illetően. Csak a reneszánszot követő tragikus évszázadok során került a magyar drámairodalom és színjátszás periferikus léthelyzetbe. Az országszakadás, a török dúlások és a császári csapatok hadjáratok idején, amikor az árutermelés (vásárok, városi kultúra és polgári réteg) hiánya miatt a vándorszínészetnek, az ellenreformáció térhódítása következtében pedig a hitvitázó dráma létének kérdőjeleződtek meg alapfeltételei, a magyarországi színjátszás egyedül a különböző szerzetesrendek, fe-

lekezetek működtette iskolák keretei között, a „szigetszerűség” állapotában bontakozhatott ki. A feltárt adatok értelmében az első iskolai színelőadást 1534-ben tartották Körnöcbányán, amit a színjátékformának egészen a XVIII. század kilenvenes éveig terjedő egyeduralma követett. Ez a több évszázadot átívelő fejlődés természetesen grandiózus számokat hozott létre az iskoladramák mennyiségi mutatóit illetően, ugyanakkor termékeny hagyományt jelent a XIX. századi magyar színházi kultúra (a világi színjátás) és drámairodalom (a fordítói mozgalom és az eredeti színműírói tevékenység) konstituálódása tekintetében. Bíró Ferenc állapítja meg felvilágosodás-monográfiájának (*A magyar felvilágosodás irodalma*, 1994) vonatkozó fejezékben, miszerint az iskolai színjátás utolsó szakasza egyáltalán nem a sorvadás évtizedeit jelenti, hanem két évszázados fejlődésének leg- gazdagabb időszakát. Tehát a Varga Imre (*Funkcióváltás iskolai színjátásunkban*. Magyar Könyvszemle, 1992. 1-12.) által funkcióváltásnak nevezett jelenség nem kimerülésének, hanem tradicionális értékvilága változásainak (pl. a magyar nyelv térhódítása, a repertoár és a közönség átalakulása, a laikus érdeklődéshez való alkalmazkodás, kilépés az iskolai hagyomány keretei közül) következménye. E szempontok alapján a magyarországi iskolai színjátás története egy nagy arányú, folytonos gazdagodással járó fejlődésfolyamatként értelmezhető, amely – miként az az idézett kutatás révén kirajzolódott előttünk – egyrészt a barokk színpadi látványosságtól az autonóm drámai szöveg létjogosultságáig, másrészt a passiójátéktól a magyar nyelvű vígjáték létrejöttéig terjed. Nem elhanyagolható az a kapcsolat sem, amely iskolai színjátásunkat az első hivatásos színtársulatok működéséhez fűzi. Az első pesti magyar színtársulat szerzői közül nem egy (pl. Dugonics András, Simai Kristóf) valamely szerzetesrend tagjaként, iskoladrama-íróként kezdte pályafutását, hogy aztán világi drámaíróként érjen el sikereket. Ugyane társulat repertóriumában több iskoladrama szerepel, elsősorban Simai Kristóf, Illei János és Fejér György vígjátékai. Termékeny hatásuk Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Bolyai Farkas munkásságában is kimutatható. Mindezt nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk azoknak a forrás- és monografikus kutatásoknak a magyar irodalomtörténet-írás egészén belül, amelyeknek tárgyát a magyar iskolai színjátás képezi. Itt elsősorban a Kilián István, Varga Imre, Staud Géza, Pintér Márta Zsuzsanna által létrehozott forráskiadványokra és diakrón vizsgálatokra (pl. Kilián István: *A minorita színjáték a XVIII. században*, 1992, Pintér Márta Zsuzsanna: *A ferences iskolai színjátás a XVIII. században*, 1993, Varga Imre: *A magyar protestáns iskolai színjátás a kezdetektől 1800-ig*, 1994) gondolhatunk.

A történelmi tárgyú iskoladramák hagyományon belüli léte természetesen függetleníthető az egészét átható tradíciók, szerepek, funkci-

ők, állandó és változó értékek összefüggésrendszerétől. E megkelelések áttekintése és felvázolása képezi a monográfia elvi jellegű bevezető tanulmányának (*A színjátékokról általában*) egyik megkerülhetetlen eljárását, minek alapján megállapítható: miként az iskolai színjátszás általában, a történelmi tárgyú előadások is több pragmatikus, a művészség formáitól elkülönülő célnak felelnek meg. Ismeretbővítő funkciójuk mellett szerteágazó nevelési elvekhez igazodnak: a tanuló ifjúság *erkölcsi nevelése* éppúgy a praktikus feladatok tárházába tartozik, mint a közönség *erkölcsi tudatára, "izlésére és viselkedéskultúrájára való ráhatás, a színpadi szerzők és az első hivatásos aktorok kinevelése*. A különböző részfeladatok sorában szerepel többek között a *magyar nyelv gyakorlása* (míg korábban csak elvétve fordult elő magyar nyelvű előadás, a XVIII. században – különösen a jezsuita rend falain belül – jelentősen megnövekszik a magyar nyelven előadott iskoladrámák száma), a *jó kiállítás, a hangos, érthető beszéd, a jó gesztikuláció megtanítása*. Ez utóbbi különösen a későbbiekben közszereplést vállaló főúri származású tanulók szempontjából volt fontos momentum. Kollégiumi színpadokon játszottak főszerepet nemcsak az Esterházy, a Nádasdi, a Batthyányi, a Serényi vagy a Mednyánszky családok később ismert-jeles tagjai, de az ifjú Thököly Imre éppúgy, mint a katolikus hitre tért Mikes Kelemen egy 1702-es kolozsvári produkcióban. Fontos összetevői még az iskolai színjátszásnak a komplex *művészet befogadására való nevelés, propagandaszitikus-didaktikus tartalmak közvetítése* a szélesebb közönség irányába (erre legmegfelelőbbek az anyanyelven bemutatott passiójátékok voltak), a *klasszicista stílus* terjesztése („a mérce minden német és francia jezsuita drámaszerzőnek Corneille volt a 18. század első harmadában, így az ő műveiken keresztül a magyar nézők már jól ismerték a klasszicista drámák tematikáját és stílusát”, 24. p.) és a *gyönyörködtetés* feladata. A szórakoztatás fogalmát ez idő tájt még az ún. *morális színház* eszménye határozza meg, elsősorban szép díszletek és zene segítségével prezentált erkölcsi élményt jelent. (Egyébként a színjátékíró Bessenyei György dramaturgiai nézetei is e meggyőződés értelmében formálódnak a XVIII. század hetvenes éveiben.) Az ismertetett általános praktikus funkciók mellett a Varga-Pintér kutatópáros több olyan specifikus jelenségre és folyamatra hívja fel a figyelmet monográfiájában, amelyeknek életrehívói mindenekelőtt a történelmi jellegű iskoladrámák. A történelmi múlt eseményeivel és nagy személyiségeivel történő *megismertetés* oktatási szempontja mellett (a rendszeres történelemtanítás csak a XVIII. században honosodott meg az iskolákban) a legtágabb értelemben vett történelmi tudat formálása is az iskoladráma hatásmechanizmusai közé tartozott. Miként azt a monográfia szerzői megállapították, még az egyébként „internacionális s interkulturális elveken alapuló jezsuita rendnél” (47.p.) is rendkívül nagy számban fordulnak elő nemzeti jellegű szín-

darabok: pl. az első elm szerint ismert jezsuita darab is egy Szent Istvánról szóló 1587-es dráma. Értelmezésük szerint ezt kezdetben – a letelepedés és a beilleszkedés évtizedeiben – politikai szándék motiválta: „a nemzeti sajátosságok figyelembe vétele létkérdés a rend számára” (47.p.). Később – olvashatjuk a monográfiai vonatkozó fejezetében (*Történelmi drámák az iskolákban*) – „belső igény is jelentkezett a nemzeti témák iránt” (47.p.). Igazán nagy jelentőségűvé e mozzanatok a XVIII. század második felében válnak, amikor – az idegen uralkodóhoz fűződő remények szertefoszlását követő rendi nacionalizmus idején – a nemzeti tudat új típusa érvényesül a magyar társadalomban. Az új ideológia értelmében a nemzethez való hűség az uralkodó iránti lojalitás eszménye fölé emelkedik: nemcsak a hazaszeretet, de a nemesi ideálkép lényegi elemei is megváltoznak. Nagy Imre korszakmonográfiájában (*Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái*, 1993) olvashatunk az új típusú hazafias dráma kialakulása és az idézett tudati változások közötti összefüggésről. E tények ismeretében állíthatjuk, hogy a történelmi tárgyú magyar iskoladráma alakulástörténete megtermékenyítő hagyományként, változásai átváltó előzményként szolgálnak az 1810-es évek gazdag, hazafias jellegű drámairodalmának konstituálódásához és a második magyar szintársulat érvényesítette műsorréteg kialakulásához. Mindemellett Bolyai Farkas, Katona József, Kisfaludy Sándor és Kisfaludy Károly hazafias tematikájú alkotásai létrejöttére is inspiráló erővel hatottak. E folyamatról a monográfiában is olvashatunk értékelést: „Az 1770-es évek végén a történelem iránti érdeklődés, s az iskoladrámák, Dugonics András ál-történelmi szomorújátékai, színdarabjai, Szentjóni Szabó László Mátyás-drámája és az 1810-es évek történelmi darabjai után egészen Kisfaludy Károly romantikus történelemszemléletet tükröző darabjaiig (*Tatórok Magyarországon, Széchy Mária*) folyamatosan jelen van a magyar történelem a drámarepertoárban.” (46.p.)

A fogalomtisztázó, elvi alapvetésként funkcionáló első fejezetet követően (*A színjátékok és a történelem*) a monográfiai szerzői hat – a különböző uralkodóházak történelmi szerepe, illetve az egyes történelmi korszakok jelentősége köré fonódó – tematikai egységbe rendezik a rendelkezésre álló anyagot. A kronológiai rend értelmében az első tematikus egység a honalapításról és a kereszténység felvételéről szóló drámaszövegek, illetve az előadások meglétére utaló adatok feldolgozását jelenti. Amellett, hogy e fellelt adatok egyértelműen bizonyítják, miszerint a honfoglalás története több kollégiumban és rend keretei között is színelőadás alapjául szolgált, a hunmagyar azonosság krónikáiról szemléletének továbbvitelét is tükrözik. A felfogás általános érvényéről győznek meg a jezsuita és piarista iskolákban a 17. század folyamán játszott Attiláról szóló iskoladrámák címei is. a honalapító Géza fejedelemtől is ismert egy 1733-as komáromi jezsuita előadás

címadata. Nemcsak utalások, de szövegdokumentumok is bizonyítják az iskolai színpadokon előadott István-drámák nagy számát és hatását. Szent István királyunk kétségkívül a kezdetektől egészen jelen korunkig ívelően az egyik leőbbet megjelenített személyisége drámairodalmunknak. A 17-18. században a jezsuita rend tagjai 29 róla szóló darabot mutattak be, de a piaristák és a minoriták is tartottak István-előadást. Egy, a székesfehérvári püspöki levéltárban fennmaradt szövegnek nemcsak a tartalmi ismertetését, a történeti kronológiával való összevetését, más fennmaradt ún. szövegsémákkal való összehasonlítását végzik el a monográfia szerzői, de – a legfontosabb szöveghelyek bemutatása mellett – több szempontú értelmezését is: az erdélyi minorita színjátékok szakrális, devociós hangulatát emelik ki, a ferences és a minorita szerzők drámaszerkesztési eljárásairól tesznek fontos megállapításokat, más műfajokkal (pl. Mária-síralom) való kapcsolatát vizsgálják, eszmei-ideológiai összefüggésekre, hatásokra derítenek fényt. Sokkal nehezebb a dolguk, ha szöveg helyett csak címadatok, sémák, jegyzetek, utalások bizonyítják valamely iskolai előadás meglétét. Mégis, olykor egyetlen adat is elegendő lényegi momentumok felismeréséhez. Pl. Szent Imréről a jezsuiták 12 előadást is tartottak, de egyetlen dráma szövege sem maradt fenn, a beszédes címek és a szerzetesrendek ismert neveléselvi alapján azonban nem nehéz következtetni arra, hogy jellemének, cselekedeteinek kegyességet, tisztaságot mutató vonatkozásait domboríthatták ki. Szent Istvánt több mű a Koppánnyal vívott harcban, kereszténységet védő királyként mutatja be. Az István-legendának ez a vetülete még a XIX. századi drámaíróknak is kedvelt témája: Katona és Berzsenyi is írt drámát Kupa lázadásáról. Ugyancsak a komparatív szempontok, a hagyomány feltérképezésének lehetősége miatt érdekesek számunkra a monográfiának azok a fejezetei, amelyek a Salamon királyhoz (*További Árpád-házi királyaink: Bonyodalmak Salamon körül*), illetve a Hunyadiak alakjához és korához kapcsolódó drámaanyagot tárják fel (*A vegyes házi királyok kora: A Hunyadiak kora*), hiszen Szent István mellett Salamon alakja és a Hunyadi család története képezi drámairodalmunk legfrekvenciáltabb tématerületét. „Figyelemre méltó jelenség, hogy a magyar történelmi tárgyú jezsuita iskoladrámák legnagyobb tömege Salamonhoz, a közte és nagybátyjai közt folyó küzdelmekhez, Gézához és Lászlóhoz kapcsolódik. Salamon (1063-1074) esetében magyarázatul az szolgálhat, hogy az állhatatlanságból következő cselekedeteiből, mint egy negatív hős vétkeiből is lehetett erkölcsi tanulságokat levonni, márészty élete vége felé „megtért”, a világról lemondva – a hagyomány szerint – remeteségbe vonult, istenes életre adta magát” (77.p.) A Salamon-témához köthető – azaz, erre a hagyományra épül – Kisfaludy Károly *Ilka, vagy Nándorféyhérvár bevétele* című 1819-es alkotása; a monográfia szerzői is említik az összefüggést, aminek kapcsolódási köréhez nyil-

vánvalóban Vörösmarty Mihály *Salamon király* című 1827-ben íródott drámája is odasorolhatjuk.

A monográfia szerzői a magyar történelem nagy személyiségeiről szóló drámatörténeti adatok mellett – az elhelyezés, az összevetés és a tények rekonstrukciójának céljából – szükségszerűen ismertetik a krónikás hagyomány, illetve a történetírás vonatkozó adatait, nézeteit. Sokszor azokat a forrásokat is azonosítják, melyekből az egyes drámák legtöbbször ismeretlen alkotói történelmi ismereteiket merítették. Amennyiben ez lehetséges, megpróbálnak a szerző kilétére, eszmei beállítottságára is következtetni. A Salamonnal foglalkozó iskoladrámáknak két típusát regisztrálják: a trónviszályokban szerepet vállaló, illetve a megtért király alakját középpontba állító szövegeket. Magyarul és latinul is írt Salamon-drámát többek között Illei János (1725-1792) termékeny és sikeres jezsuita drámaíró, valamint a spanyol származású Andreas Friz, akinek drámája olyannyira népszerű lett jezsuita körökben, hogy négy kéziratos gyűjteménybe is lemásolták. A monográfia szerzői a gyulafehértvári gyűjteményben fennmaradt magyar nyelvű változatot ismertetik. Míg a latin nyelvű drámáknak csak tartalmi összefoglalását teszik közzé, a magyar nyelvűekből részleteket is közölnek. Több olyan dráma adatai kerültek elő, amelyekben címszerűleg is együtt szerepel Salamon neve Gézáéval és I. (Szent) László királyéval. Ez utóbbi királyunk is számos iskoladráma központi alakja, nemcsak a trónviszályok, de a kunok vagy a besenyők ellen folytatott harcok hőseként is bemutatják. Különösen ismert a cserhalmi csatáról (1068) s a megszabadított magyar lányról szóló történet. Az Árpád-házi királyok közül a különböző rendek előadást tartottak még Kálmán királyról és a testvére Álmos közötti viszályról. A II. (Vak) Béla köré fonódó az előbbi történelmi tényekkel összefüggő események különösen a jezsuita drámaírásnak szolgáltattak témát. II. és III. István királyról, III. Béla fiáról, Imréről, de II. Andrásról és lányáról, Árpád-házi Szent Erzsébetről is volt előadott iskoladráma a 17-18. század folyamán. A tatárjárásnak csak egy mozzanatát dolgozták fel iskolai előadás keretében: a menekülő IV. Bélát ábrázolták jezsuita színpadon. A IV. Béla és fia, István közötti viszályokról és békekötésekről egy nagyszombati, 1765-ben bemutatott jezsuita előadás szólt. IV. (Kun) Lászlóról csak egy soproni előadás címe maradt fenn.

Az ún. vegyes házi királyok, illetve a körük tartozó személyiségek is gyakran iskoladrámák hősei. Érdekeséggként említik a monográfia szerzői, hogy sem nagy Lajos, sem Mária királynő nem volt az iskolai színjátszás kedvelt alakja. Nagy Lajos legtöbbször az ún. Bebek-drámákban szerepel. Ilyen drámát írt Kolozsvári Pál 1723-ban, amit Szentes Regináld fordított magyarra Illei János Salamon-drámájának részleteit felhasználva. Átdolgozását 1780-ban Csíksomlyón elő is adták. Mind a latin szöveg, mind a ma-

gyar fordítás teljes szövege fennmaradt: a monográfiában ez utóbbi szöveg szerű bemutatásával találkozunk.

A magyar drámairodalom alakulástörténete szempontjából különösen fontos a könyv Hunyadiakról szóló fejezete, hiszen ezekben az iskoladrámákban a XIX. századi magyar drámairodalom Hunyadi-kultuszának előtörténetét ismerhetjük fel. „...János heroizmusa, László tragikuma és Mátyás dicsősége többféle megközelítési lehetőséget kínált, s biztosította a nemzeti múlt nagyságának, az idegen uralkodó kritikájának, a nemzeti király iránti feltétlen hűségnek és a nagy egyéniségek fontos szerepének hangsúlyozását” – magyarázza a jelenség lényegét már idézett monográfiájába Nagy Imre. A Varga-Pintér kutatópáros konkrét adattal is szolgál arra vonatkozóan, hogy pl. Bessenyei Hunyadi László-tragédiája egy 1767-es latin jezsuita iskoladráma átdolgozása, de az *Ágis tragédiájának* létrejöttében is szerepet játszott az iskoladráma ismeretközvetítő hatása. Hunyadi János személyét főleg a török ellen vívott egy-egy csatájával kapcsolatban jelenítik meg iskolai színpadokon. Ilyen összefüggésben kell szemlélnünk az ún. Kemény Simon-darabokat is. A XIX. század felé ívelő intertextuális kapcsolatok közül megemlíthetjük, miszerint a történelmi önfeláldozásról szóló legenda képezi tárgyát mind Bolyai Farkas, mind Kisfaludy Károly 1810-es években írt hazafias drámájának. Hunyadi László történetének legtöbbször a Cillei Ulrikkal való ellentétet, V. László esküszegését és a kivégzést magyarázó mozzanatai kerülnek iskolai színpadokra. Számos szöveg nélküli címadat mellett a kutatások során (1989-ben) napfényre került egy Hunyadi Lászlóról szóló dráma teljes szövege is, amelynek tartalmát és dramaturgiai vonatkozásait vázolják fel számunkra a monográfia szerzői (118.p.). Több kutatásban is felmerült adat, miszerint csak a XIX. század első két évtizedében több mint 30 olyan kisebb-nagyobb jelentőségű drámai alkotás jött létre, amelyek a Hunyadi család történetének valamely lényegi momentumát dolgozzák fel. Ezeknek létrejöttére szükségszerűen kihatott az iskolai színjátszás Mátyás királyt dicsőítő hagyománya is, amelynek létét nem kevés feldolgozott adattal, megtalált és ismertetett programmal, sémával, másolattal bizonyítják a szerzők. Mátyás, a nemzeti uralkodó alakja több esetben is aktualizáláshoz szolgáltatott alkalmat: személye és a nemzeti király eszménye II. Rákóczi Ferenc alakjával és tetteivel éppúgy összemérhető volt, mint a Habsburgok megtestesítette idegen uralom mibenlétével. Ez a jelenség képezi eszmetörténeti gócpontját Szentjóni Szabó László 1792-es *Mátyás király* című drámájának is, amelyet már csak az időbeli közelség miatt is joggal összefüggésbe hozhatunk a történelmi tárgyú iskoladrámák hatásával. Ugyanebbe a témakörbe sorolhatók a Szilágyi Mihályról szóló alkotások is, amelyeknek feldolgozásai és változatai természetesen vannak jelen a XIX. századi drámairodalomban (pl. Babótsai István, Kisfaludy Károly).

A monográfia ötödik fejezete a török hódoltság korát, nevezetes eseményeit és hőseit bemutató iskoladráma-hagyomány feldolgozása. Legnagyobb jelentőségre és XIX. századi utóéletre az ún. Zrínyi-darabok tettek szert, bár a monográfusok különös adatként említik, miszerint a szigetvári hősről csak a 18. század közepe tájától adtak elő iskoladrámákat és népszérsítésében az idegen származású Andreas Friznek volt jelentős szerepe. Friz pozsonyi tanárkodása idején (1738) Istvánffy történeti munkáját felhasználva írt történeti drámát a hősről, amelyet aztán – a monográfiából származó adatok szerint – tizenkét helyen, tizennégy alkalommal adtak elő, nyomtatásban is megjelent és magyar fordítása is elkészült 1753-ban. Egy Friedrich Werthes nevű esztétikatanár Zrínyi-drámája azért érdemel említést 1790-ből, mert a hagyományt felhasználó, de jelentős egyéni újításokkal bővített mű már az „új idők szelc”-t jelzi. Műve nem tipikus iskoladráma. Női szereplői vannak, szerelmi motívumot is beépít alkotásába, amelyet 1793-ban a pesti színházban is előadtak.

A monográfia írói a magyarországi történelmi tárgyú iskoladrámáknak az eddigieken kívül még két típusát regisztrálják: a *felekezeti és nemzeti elnyomás visszhangjaként* keletkezett előadások és az *Egész Magyarország a Habsburg birodalomban* cím alá besorolható drámák csoportját. Miként az megállapítást nyer, a római katolikus egyház keretén belül a nép nyelvén, szélesebb közönség előtt főleg a térítést, a reformáció híveinek a katolikus egyházba való visszatérését propagáló-szolgáló drámai alkotások kerültek bemutatásra. Ilyenek voltak a liturgikus jellegű produkciók, úrnapi, nagypénteki processziók. A katolikus szerzetesek működtette iskolákban sohasem adtak elő iskolai előadást a Habsburg ellenes mozgalmakról és a vallási üldöztetésről, ugyanakkor a protestánsok a hitvitázó drámák megjelenésétől kezdve gyakran írtak és adtak elő színházi előadásokat vallási és nemzeti sérelmeikről. Ezeknek nyelve a magyar volt. A Habsburg birodalom egészén belüli életéről, ennek általános jelenségeiről szóltak azok az iskoladrámák, amelyek allegorikus formában jelenítették meg az uralkodás eszményét, emblematikus képet állítottak az uralkodóról, egyes városok történetéről szóltak, vagy alkalmi ünnepekhez, évfordulókhoz, jelentős családok ünnepeihez kötődtek.

A monográfia utolsó fejezete statisztikai értékelés: a vizsgált drámatörténeti anyag számszerű, nyelvi-területi megoszlását vázolja fel. Teljes regiszter, pontos statisztika felállítása természetesen elképzelhetetlen, hiszen egy-egy darab a főhős személye alapján több csoportba is besorolható lenne. A szerzők példaképp a Salamon-drámákat említik, amelyek legtöbbször Szent László-drámák is. Sokszor nehéz megállapítani az előadások nyelvét. Mindenesetre megállapítható, hogy a magyar nyelvű előadások száma a 18. században növekszik meg. Az 1600-as évből mind-

össze 2 magyar nyelvű iskoladráma ismert. Az 1740-es évektől kezdődően nagy számban születnek magyar nyelvű darabok, de kezdetben csak világtörténelmi, illetve bibliai témáról. A 18. század második felében egyre több a magyar nyelvű történelmi tárgyú előadás az iskolai színpadokon. Magyar nyelvű drámaszöveg 1753-tól kezdődően maradt ránk, legelőbb (5) a jezsuita, hiszen 1749 után a jezsuita iskolában sokszorosára nő a magyar nyelvű előadások száma. Ugyancsak ez a rend jár az élen a magyar tárgyú darabok létrehozásában is, amit a jezsuita történetírói iskola kialakulásával, valamint a rend falain belüli – barokk látványosságot felváltó – klasszicista stílussal, a Corneille-kultusszal hoznak összefüggésbe a monográfusok. Az összes magyarországi előadás tematikai megoszlását illetően, a megjelenített történelmi alakok listáját Szent István vezeti, ami nem csoda, hiszen pl. a jezsuitáknál az interkulturális törekvéseknek megfelelően nemcsak Magyarországon, de egész Európában népszerű a király alakja. A monográfusok a német Szent István-kultuszt említik példaképp. A 18. században főleg a Hunyadi-ház sorsa és a török elleni küzdelmek ihlették a drámaszerzőket, de ekkor lett népszerű Salamon és Szent László alakja is. Magyarország neves családjai közül az Esterházy családról mutattak be legtöbb előadást. A leginkább vállalható, valamennyi szerzetesrend tagjai számára követhető példa Szent István volt, ami az államalapító király története iránt töretlen, évszázadokat átívelő drámaírói-színját-szói érdeklődés magyarázata is.

Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna véleménye szerint a magyarországi iskoladrámákról készült első, monografikus keresztmetszet, minde nélkülött arra nyújt lehetőséget, hogy az olvasók „szembesüljenek saját történelemfelfogásukkal, és valamit megérezzenek a 16-18. századi emberek történelemhez való viszonyáról, a történelemből erőt és példát merítő hitéről is.” (217. p.) Ennek a nem elhanyagolható eredménynek a figyelembe vétele mellett, legnagyobb eredménye azonban e monográfiának, hogy a magyar történelmi jellegű drámairodalom alakulástörténetébe, a magyar történelmi dráma iskolai előzményeken nyugvó konstituálódásába nyújt betekintést: feltérképezi előttünk azt a hagyományt, mely nélkül sem a magyar történelmi dráma, sem a magyar világi színjátás nem jött volna létre.

BENCE Erika

TRÓN VIKTOR: FEJKÖZPONTÚ FRÁZISSTRUKTÚRA-NYELVTAN

Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2001, 182 l.

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához című sorozat 9. kötetként megjelent a **Nem transzfomációs nyelvtanok** alcímet viselő második könyv, amely a még HPSG-nek (Head-driven Phrase Structure Grammar) is nevezett nyelvelméletet ismerteti. A szerzőnek nincs szándékában részletesen ismertetni az elmélet eddigi eredményeit és a kutatások jelenlegi állapotát, mert ahogyan ez az új elméletekkel lenni szokott, a témával kapcsolatos művek máris könyvtárszámba vehetők. Ezt bizonyítja a könyv végén található tizenegy oldalas irodalomjegyzék is. A könyvet a modern nyelvészet után érdeklődőknek ajánlja, de előre kell bocsátani, hogy olvasása némi előismeretet követel.

A kötet részletesen bemutatja a már valahol közölt HPSG elemzéseket, s ezek által az elmélet főbb elképzeléseit, módszereit és eszköztárát prezentálja. Ismerteti a tudományterületen belüli kutatások legújabb eredményeit, a kutatások jelenlegi állását, irányzatait, ugyanakkor leírja azokat a jelenségeket, amelyek gyakran előfordulnak a nyelvtani felfogás tárgyalásakor.

Az előszó után a könyv hat nagyobb fejezetre oszlik. Az első egy kis történelmi bevezetővel kezdődik, amely a HPSG elmélet előzményeiről szól: Chomskyról és a generatív nyelvelméletről, a transzfomációs nyelvtanról, majd a levezetésalapú nyelvtanok alternatíváiról, a megszorításalapú elméletekről. A nyolcvanas évek elején alakult ki elméletté az általánosított frázisstruktúra-nyelvtan, majd ennek a módosítására irányuló kutatások eredményeként jött létre a HPSG.

A HPSG lexikalista nyelvtan, a nyelvet mint jelek rendszerét fogja fel, a jelek rendszerét magyarázó elmélet. Ugyanakkor megszorításalapú nyelvtan (a jelekre vonatkozó megszorítások szabályozzák a jel használatát), s mint olyan a levezetésalapú nyelvtanokkal áll szemben, ezért egyszintű modellnek is tekintik. „A HPSG egy megszorított deduktív rendszer, ilyen értelemben megfelel a generatív nyelvtan chomskyánus ideáljának is. Az explicit megfogalmazás miatt, amelyet a HPSG-formalizmus kényszerít a nyelvtan írójára, az elemzések algoritmizált működő rendszerek alapját képezhetik. Ilyen értelemben a HPSG egy praktikus, felhasználásorientált számítógépes nyelvészti irányzat.” (21. oldal)

A jeleket információs struktúrák jellemzik. Az ún. jegy-értékstruktúra egyrészt a jelekre vonatkozó információs struktúra, másrészt pedig a leíró nyelv formulái.

A második fejezet a szavak, a lexémák reprezentációjával foglalkozik, hogy a szófaji, szelekciós és jelentéstani információk hogyan írhatók le

jegy értékstruktúrákkal. Szó esik itt elsősorban a szófajokról, amelyek tulajdonképpen a fej jegy értékei, továbbá az argumentumszerkezetről és valenciajegyekről (a valenciajegyek szétválasztásáról, az argumentumszerkezeti sémákról), a jelentésekről (ezen belül a szemantikai és a nominális objektumokról, az argumentumszerkezet és a jelentés kapcsolatáról), valamint a kategóriák reprezentációjáról a lexikonban. A HPSG-ben a szubkategorizáció bármely nyelvtani egység valenciáját határozza meg. A valencia mindazokat a jegyeket tartalmazza, amelyek egy grammatikus és teljes szerkezet létrehozását határozza meg. A szubkategorizáció a valenciajegyeket tartalmazza, s ez egy szigorúan rendezet halmaz, amelyet az ún. oblikvuszi hierarchia határoz meg. Az argumentumszerkezet kapcsolatot teremt a szavak mondattani kombinációs képessége és a szemantikai reprezentáció között.

A harmadik fejezetben az összetett kifejezéseket tárgyalja, azt hogy ezekben hogyan érvényesül a szelekció kódolása. Először a hagyományos HPSG elmélet segítségével bemutatja hogy egyáltalán milyen módon lehet összetett kifejezéseket szerkeszteni. Az összetett szerkezetek ábrázolási módja után ismerteti a frázisstruktúra elveit (fejjegyelv, szubkategorizációs elv, közvetlen összetevős ekv, szemantikaelv). A fráziskonstrukciók tipológiája keretében a frázisok osztályozását adja meg a fejség és a mondatiság dimenziója alapján.

A mondattani elemzések legkedveltebb témakörének egyikével foglalkozik a negyedik fejezet, a francia és az angol tagadással. A mondattagadás és a konstituenstagadás kapcsán szó van a segédigék és a főigék viszonyáról, majd a segédigékről szólva, a tagadás és modalitás hatóköri viszonyait tárgyalja, külön pedig az angol segédigék tulajdonságait mutatja be. A fejezet negyedik pontjában az angol segédigék egyik jelentős tulajdonságáról ír, az inverzióról.

Az ötödik fejezet a vonzatszerkezettel kapcsolatos általános jelenségeket vitatja. Először a telítetlen vonzatstrukturák kapcsán az alanytalan mondatokat elemzi, amikor az emelő predikátumokat és a kontrollkonstrukciókat tárgyalja. Alternatív vonzatkereteket képeznek az angol passzív szerkezetek, ezek részletes bemutatását is megtaláljuk a kötetben, a passzív vonzatkeret és az analitikus passzív kapcsán. Majd bemutatja, hogy az argumentumszerkezetek hogyan egészülnek ki szabad bővítményekkel. Ezek után, a komplex predikátumok és a lexikai integritás című pontban az újlatin nyelvekben előforduló névmási klitikumokkal kapcsolatos fejtegetéseket ismerteti. Először bemutatja, hogy a HPSG-ben milyen elemzéseket javasolnak a klitikumok kezelésére. Az argumentumkifejeződés a klitikumok szempontjából ugyanis két fajta lehet: vannak szavak, amelyek minden argumentuma lokális bővítmény, megjelenik valamelyik valenicalistán, ezzel szemben vannak szavak, amelyek valahány argumentumát affixumként jelenítik meg.

A továbbiakban azt tárgyalja, hogy hogyan elemezhető a kltikummozgató jelensége a komplex predikátum speciális fogalmának és a vonzatóröklés mechanizmusának segítségével.

A hatodik, s egyben az utolsó fejezet a távoli függőségek jelenségéről szól. Ezek esetében egy elem nem az öt lexikailag szubkategorizáló predikátum lokális bővítmenyi tartományában jelenik meg, hanem tőle úgymond korlátlan távolságban. A HPSG a függőségi szerkezetek két osztályát különbözteti meg: az egyikben a távoli függőséget mutató argumentum olyan pozícióban jelenik meg, amelyben lokális nem szokott állni, a másikban viszont a távoli függőségi elem a predikátum lokális bővítmenye lehet. A fejezet második pontja a távoli függőségeknek a lexikonban való kezeléséről szól, a harmadik pont pedig részletesen bemutatja, hogy hogyan működik a távoli függések lexikalista elmélete.

Ezeket követi a már említett terjedelmes, részletes irodalomjegyzék, majd a tárgymutató. A jegyek és típusok jegyzéke után két, az ide vonatkozó nyelvészeti terminusokat tartalmazó glosszárium található, először magyar–angol, majd angol–magyar viszonylatban, ahol a kötetben használatos eredeti angol terminusok és a szerző által használt magyar fordításuk található. Több, az elmélettel kapcsolatos szakszót maga Trón vezet be ilymódon a szakirodalomba, mivel magyar nyelvű előzményre nem tudott támaszkodni. Egyrészt a szövegben megőrizte az anglicizmusokat, másrészt viszont a fordításokkal sugallja az eredeti terminus asszociációit. Általában úgy jár el, hogy amikor először magyarázza a jelenséget, akkor lefordítja őket, de az angol terminusok egzaktsága és egyértelműsége végett gyakran az eredeti formát használja tovább a szövegben.

A szerző utal arra, hogy a fiatal tudományokra jellemző robbanásszerű fejlődés a HPSG nyelvtanra is érvényes. Természetesen ez a fejlődés több irányban halad, különböző nézeteket és megoldásokat, elemzési alternatívákat teremtve. A kötet a HPSG-n belüli főáramnak nevezhető irányzatokat tárgyalja, kitekintve olykor az alternatívákra is, legfrissebb eredményeket mutatja nekünk. Trón Viktor a különböző elméletek bemutatásával ismerteti az egyes kutatók eredményeit és az általuk legkedveltebb példamondatok feltérképezésével illusztrálja azokat, lefordítva őket magyarra. Az európai nyelveken (angol, francia, olasz, német, finn, ír...) között példák mellett néhány, a szerző szavaival élve, egzotikusabb nyelv (chamorro, palau...) is bekerült, a „színesebb előadásmód kedvéért”. Amint mondtuk ezek a példamondatok le vannak fordítva, s a magyar nyelv csak ilymódon képviseltetik. Hiányolható, hogy a kötetből kimaradt a HPSG elméletnek a magyar nyelvre való alkalmazhatóságának kérdése. Ha nem is használt volna minden jelenségre magyar példát, mert hisz azt nem is várhatjuk el, hogy az európai nyelvektől oly mértékben eltérő nyelvre, mint a magyar minden megállapítás vonatkoz-

tatható legyen, bár azok esetében lehetett volna magyar mondatokat alkalmazni, ahol a jelenség tisztán kimutatható, vagy pedig az eredeti mondatokat meghagyva kísérletezni lehetett volna néhány esetben a magyar nyelv bevonásával is. Ez azonban jellemző jelenség, hogy már csak a második fordulóban foglalkozunk az új elméleteknek, az új megközelítéseknek a magyar nyelvre való alkalmazhatóságával, amikor úgymond tisztázódnak a vitásnak tűnő kérdések, sokszor kockáztatva meg azt veszélyt, hogy akkorra már idejét múlt fejtegetésekről beszéljünk. Kivételt képez a Strukturalista magyar nyelvten sorozat, amelynek folytatását képezi az új fejközpontú frázisstrutúra nyelvten. Ott sok mindenről volt szó, ami a HPSG elmélet előzményeit képezi éspedig magyar nyelvi viszonylatban. Azt hiszem hogy az az olvasó aki nem ismeri a nagyszabású projektum keretében megjelent kiadványokat nehezebben tudja majd követni Trón Viktor könyvét. Reméljük, hogy ezt az elméletet is tovább fogja még valaki gondolni a magyar nyelv kapcsán, amíg még időszerű nyelvtani irányzatot képez.

ANDRIĆ Edit

